

ነዛ መልእክቲ እዚአ ዘንበበ ሰብ ምስ መልእክታት ሃዋርያ ጳውሎስ ዘሎዎ ምምሰላል ኬስተውዕል ይኸእል። እንተኾነ ካብ “ቀኖናዊ” ወይ “እተደረሸ” መጻሕፍቲ ዚፈላልያ ባህርያት ድማ ይርከባ። ገለ ካብዚ ድማ እቲ ጸሓፊ ካብ ብሉይ ኪዳን ዚገብሮ ነጻ ኣጠቓቕሳ፡ ጽውጽዎይ ዝኾነ ዛንታታት ምጥቃሙን ወዘተ እዩ። እንተኾነ ኣብ ወንጌል ዘለዎ ኣተኩሮን ንማሕበር ክርስቶስ ዘለዎ ቅንኣትን ዘይነፃቕ ነገር እዩ። እዚ ሃዋርያዊ ኣቦ እዚ ሓደ ካብቶም ኣብቲ ፈለማ ዘመን ታሪኽ ቤተክርስቲያን ዓብዪ ኣበርክቶ ዝገበረ ምጻኑ ዘይከሓድ ሓቂ እዩ። ካብዚ እተላዕለ እምበኣር ቤተክርስቲያን ብድልዱል መሰረት ናብቲ ዚቐጽል ናይ ዘመነ ሰደት ምዕራፍ ንኸትሓልፍ ከኣለት።

ቅሌምንጦስ ኣብ መልእክቲ (ቀዳመይቲ መልእክቲ) ዝነበሮ ዕላማ፡ ናይ ቈረንቶስ ኣመንቲ፡ ነቶም ብሃዋርያት እተሸሙ መራሕቶም ብምስጋንም ዝተሰምዖ ነገር ገለጹ፡ ንኺመልሱዎም ዜመልከት እዩ። ንሱ፡ ሃዋርያት ካብ ኣምላኽ እተላእኩ ከምዝኾኑ፡ ንሳቶም ድማ ነተን ማሕበራት ዝመርሑ ጓሶትን ሽማግሌታትን ከምዝሸሙ ይገልጽ። እምበኣርከ እዚእም ካብ ኣምላኽ ናይ መሪሕነት መዚ እተዋህቦም ብምጻኖም ሰብ ቈረንቶስ ኪሰጉዎም ከምዘይግብእም ይምዕዶም። በዚ ድማ ነቶም መራሕቲ ናብ ጉሰነቶም ኪመልሱዎም ጸሓፊሎም።

ታሪኽ ቤተክርስቲያን ከምዚሕብሮ፡ ቅሌምንጦስ ኣብ ዘመነ ሃጸይ ትራጃን ተኣሰረ። ናብ ክሪምያ ዚበሃል ጥቓ ጸሊም ባሕሪ ዚርከብ ቦታ ድማ ተወሰደ። ኣብኡ ንብዙሓት ናብ ክርስቶስ ብምምጽኡ ኣብ መልህቅ ተኣሰሩ ናብ ጸሊም ባሕሪ ተደርብዮ ብሰማእትንት ሓለፈ። ካልእት ሊቃውንቲ ድማ ብባህርያዊ መገዲ ኣብ ከባቢ 100 ድ.ል.ክ ከምዝሞተ ይገልጹ። ካብዚ ሓሊፉ ብዛዕባ ቅሌምንጦስ ዚንገር እንተሃልዩ ኣብ ቤት ማእሰርቲ ከሎ ጌሩዎ ተባሂሉ ዚንገር ካብ ሓደ ከረን ወቐዑ ማይ ከምዚፍልፍል ምግባሩ ወዘተ እዩ። ናይ ሮሜ ካቶሊክ ቤተክርስቲያን ንቅሌምንጦስ ናይ ሃዋርያ ጴጥሮስ ሳልሳይ ተካኢ እዩ ኢላ ትኣምን። ዋላኳ ጴጥሮስ ኣብ ሮሜ ጓሳ ኮይኑ ምግልጋሉ ዚገልጽ ዋላኣንቲ ሰነድ እንተዘይሃለወ፡ ጴጥሮስ ናይ መጀመርያ “ጳጳስ” ናይ ሮሜ ኔሩ እዩ ዚብል እምነት ኣለዎ እዛ ቤተክርስቲያን። ካብዚ እተላዕለ እያ ንቅሌምንጦስ ከም ሳልሳይ “ጳጳስ” ናይ ሮሜ ገይራ ትወስዶ። ኣብዘም ሃዋርያውያን ኣቦታት ኣገልግሎት ጉሰነት ከም ሃጸያዊ “ሽመት” ኣይወስዱዎን ነበሩ፡ በዚ ድማ “ጳጳስ” ዚበሃል ምድራዊ ስልጣን ከምዘለዎም ይሓስቡ ነይሮም ከትብል ኣሽጋሪ እዩ።

ፖሊካርፕ

ወደ መዝሙር ሃዋርያ ዮሃንስ

ሃዋርያ ዮሃንስ ካብ ዘፍረዮም መራሕቲ ቤተክርስቲያን ሓደ ፖሊካርፕ እዩ ነይሩ። ንሱ ኣብ ዘመኑ ናይ ቤተክርስቲያን ኣገልጋልን ተጣባቂ ንወንጌል ክርስቶስን ኮይኑ ደው ዝበለ እዩ። ኣብቲ እዋን፡ ቤተክርስቲያን ዝተፈላለየ ንፃሓ ዚጸረር ማሕበራውን ስነመለኮታውን ነገራት የሸግራ ነይሩ። ፖሊካርፕ ድማ ከም ሃዋርያዊ ኣቦ ነዚ ኣብ ምፍታሕ ዓብዪ ተራ ተጻዊቱ። ካብታ ንሰብ ፊልኢ ዝጸሓፉ መልእክቲን ካልእ ጽሑፋቲን ከምዚረኣ ጽልውኡ ብዙሕ ከምዝነበረ ኣየጠራጥርን። ኣብዛ መልእክቲ ዋላኳ ከም ናይ ጳውሎስ ዝበለ ቅዱ ናይ መዝሙራዊ ኣገላልጻ እንተቐረበ፡ መንፈስ መልእክቲ ናይ ዮሃንስ ዝኾነ “ናይ ፍቕሪ” መልእክቲ እዩ ነይሩ ንሰብ ፊልኢ ዝጸሓፎ ማዕዳ።

ንሱ ንኣብነት ክርስቲያናት ከመይ ኢሎም ኪመላለሱ፡ ኣብ እምነት የሱስ ክርስቶስ ድማ ኪጸንዑ ከምዘለዎም ብሃዋርያዊ ምዕዶ ኣሰንዩ ጽሑፋሎም። ኣብ ቤተክርስቲያን ኪረከ ንዝጀመረ ፋይናንስያዊ ምስሕሓብ ድማ ብኣገባብ ኪሕዝዎን ኪፈትሕዎን ከምዘለዎም ነቶም ኣመንቲ ይመክር። ካብቲ ንጽልዋኡ ዕዙዝ ዚገብሮ፡ ኣንጻር እቲ “ማርሲዮን” ዚበሃል መምህር ኬተኣታትዎ እተበገሰ ንመንነት “ኣምላኽ” ብሉይ ኪዳን ብምንጻግ ንክርስትና ናይ ምቕያር ሓሳብ ደው ምባሉ እዩ። በዚ ኸኣ ፖሊካርፕ ጓሳ ማሕበር ናይ ስሚርና ኮይኑ ኣብ ዘገልገለሉ እዋን ሓደ ካብቶም ቀንዲ “ተጣባቂቲ ወንጌል” ዝነበሩ ምጻኑ ንርዳእ።

ንሱ ካብ ዝገብሮ ዓባይቲ ኣበርክቶ ሓደ ንማሕበር ክርስቶስ ዝገበረላ መስዋእትነቲ እዩ። ኣብ 155 ድ.ል.ክ ቤተክርስቲያን ስሚርና ብዙሕ ሰደት ነበራ። ሽዑ ፖሊካርፕ ናብ ሮሜ ኪበጽሕ ኣብ ዝኸደሉ እዋን ብዙሓት ክርስቲያናት ይቐተሉ ነበሩ። ንሱ ግና ካብ ሮሜ ምውጻእ ኣበየ። ኣብቲ ክርስቲያናት ኣብ ስታድዩማት ዚቐተሉሉ ዝነበረ ህዝቢ እታ ከተማ ንፖሊካርፕ ኬምጽእዎ ጩደረ። በዚ ኸኣ ሓደ ሓለቓ ጭፍራታት ሮሜ ንፖሊካርፕ ኣሲሩ ናብቲ ስታድዩም ኣምጽኦ። እቲ ሓለቓ ካብ ዕቤቲ እተላዕለ ንፖሊካርፕ ደንገጸሉ እዋ፡ “ንክርስቶስ ርገዎ እዋ ክለቀካ እዮ” በሎ። ፖሊካርፕ ግን “ንሰማንያን ሽዱሽተን ዓመታት ኣገልገለዮ፡ ሓንቲኳ ኣይበደለንን፡ ከመይ ኢላ እየሞ ነቲ ዘድሓነኒ ንጉሰይ ክረግሞ?” ኢሉ መለሰ። እንተኾነ እቲ ሓለቓ ተሰፋ ከይቆረጸ ኪኸሕድ ሓተቶ። ፖሊካርፕ “ኣነ ክርስቲያን እየ” ኢሉ ፈጸሙ ኣቐበጸ።¹⁸

ፖሊካርፕ ብሓዊ ተቓጺሉ ኪመውት ተፈርዶ፡ ግናኽ በቲ ሓዊ ስለዘይሞተ

18 ምንጩ ኣድረገዘን ኣብ The Martyrdom of Polycarp ዘብል ጽሑፍ።

መሊሶም ብሴፍ ወጊአም ቀተሉዎ። ንሱ ቅድሚ ሞቱ ከምዚ ኢሉ ጸለየ፡-

እ ኩሉ እትኸለል ንይታ እግዚአብሔር፡ አቦ እቲ ፍቁርን ብሩኽን ወድኻ የሱስ ክርስቶስ፡ ብእኡ ጌርና ንዓኻ ዝፈለጥናካ፡ አምላኽ መላእክትን ሓይልታትን ኩሉ ፍጥረትን፡ ከምኡውን ናይ ኩሉቲ አብ ቅድሚኻ ዚነበር ጸድቕ ዓሌት፡ አብ ቁጽሪ ሰማእታትካ ካብ ጽዋእ ቅቡእካ ክርስቶስ ግደ ክቐበል፡ ንትንሳኤ ዘለአለማዊ ህይወት ነፍሱን ስጋን፡ ቦቲ ዘይጠፍእ መንፈስ ቅዱስ ነዛ መዓልትን ሰዓትን ዚበቅዕ ስለዝገበርካኒ እባርኽካ። ከምቲ ቅድሚ ሕጂ ንስኻ እንታ ዘይብልካ ሓቂ አምላኽ ዘዳለኻዮ ዘፍለጥኻዮን ዝፈጸምኻዮን አብ መንግሥም ሎሚ መዓልቲ በዚ ስቡሕን ቅቡልን መስዋእቲ ተቐበለኒ። አመስግካ፡ እባርኽካ። ቦቲ ዘለአለማውን ሰማያውን ሊቀ ካህናት ዝኾነ ፍቁር ወድኻ የሱስ ክርስቶስ ልዕል አብለካ። ብእኡ ንዓኻ ንዕኡን ንመንፈስ ቅዱስን ሎሚ ከምኡውን ንዘመናት ክብርን ግርማን ይኹንካ። አሚን¹⁹

አግናጤዎስ

አቦ ንሳኣዊ (ፓስቶራዊ) ምሕደራ ቤተክርስቲያን

ሓደ ካብቶም ደቀ መዛሙርቲ ዮሃንስ ወንጌላዊ አግናጤዎስ እዩ። ንሱ ናይ ማሕበር አንጻክያ መበል ሳልሳይ ንሳ ኮይኑ (እቲ ቀዳማይ ሃዋርያ ጴጥሮስ ካልኣይ ድማ ኢቮዲዩስ) ከምዘገልገል ይንገር። ምስ ሃዋርያት የሱስ ክርስቶስ ጥቡቕ ዝኾነ ርክብ ስለዝነበሮ ድማ አብ ታሪኽ ቤተክርስቲያን ከም ሓደ ካብቶም ሰለስተ ሃዋርያውያን አቦታት ይቐጽር።

እንተኾነ ልክዕ ከም ናይ ፖሊካርፕ ሃጸይ ትራጃን ብ98 ናብ ስልጣን ምስመጸ ብዝአወጀ ሰደት አብ ልዕሊ ክርስቲያናት ተኣሰረ። ናብ ናይ ሰማእትነት ቦታ ማለት ሮሜ እናኸደ ከሎ ድማ ናብ ሽዱሽተ ማሕበራትን ናብ ፖሊካርፕ ንሳ ማሕበር ስሚርናን መልእክትታት ልኢኹ ብዙሕ አጻናንያምን አብ እምነት ክርስቶስ ደው ኪብሉ መዓዶምን። ናብ ሮሜ ተወሲዱ ብ107 ድ.ል.ክ ናብ ጉድንድ አናብስ ተደርብዮ ብሰማእትነት ሓለፈ።

ታሪኽ ሰማእትነት አግናጤዎስ ብሰፊሖ ተሰኒዱ ይርከብ። እንተኾነ ድሑሩ አብ ልዕሊ እቲ አማናዊ ሰነድ ካልእ ጽሑፋት እናተወሰኸ ንሱ ዘይበሎን ዘይገበሮን ከይተረፈ እናተወሰኸ አዝዩ ዓብዩ ሰነድ ኮነ። አብ ፓሪስ ዚርከብ ናይ 10^ኛ ዘመን “ኮዴክስ ኮልበርቲኑስ” ዝተባህለ ሰነድ ግና ንቅኑዕ ታሪኽ ናይቲ ሃዋርያዊ አቦ ሰነዱ ይርከብ። አብኡ ተገሊጹ ከምዘሎ እዚ ሰማእት ቅድሚ አብ አምፊትያትር ፍላጊያ ንአናብስ ምውሃቡ ንሃጸይ ትራጃን ከምዝገጠሞ ይንገር።

19 ቅድሚኡ ብተጠቅሙት ተጠቅሞት፡ 143፡38

አግናጤዎስ እቲ ቀዳማይ መምህር ካቶሊክ (ሓፈሻዊት) ማሕበር ምዃኑ ይንገር። ብሩስ ሸሊይ ብዛዕባዚ ኪጽሕፍ ከሎ ከምዚ ይብል፡-

ዋላኳ አድማሳውነት ክርስትና አብ ሓድሽ ኪዳን ልሙድ ሓሳብ እንተነበረ፡ እቲ “ካቶሊክ” ዚብል ግና አይንረኽቦን ኢና። አግናጤዎስ እቡን ናይ አንጻክያ ነቲ ቃል ንመጀመርያ ጊዜ አብ ፈለማ ካልኣይ ዘመን ተጠቐሙ። “ካቶሊክ ማሕበር” ዚብል ከሎ “ክርስቶስ አብ ዘለዎ ኩሉ እታ ካቶሊክ ማሕበር አላ” ንምባል እዩ። አብ መወዳእታ ናይ ካልኣይ ዘመን እቲ ካቶሊክ ዚብል ቃል ብሰፊሖ አብ ቤተክርስቲያን ኪዝውተር ጀመረ። ብእኡ መሰረት ድማ ብመንጽር እተን ዞባውያን ጉባኤታት ኺረከቡ ከሎ እዚ “ካቶሊክ” ዚብል አድማሳዊ እዩ። ብመንጽር መናፍቓዊ ጉጅለታት ኺረከቡ ከሎ ድማ “ኦርቶዶክስ” እዩ።²⁰

አግናጤዎስ ኩሉ ምእመን ንሓደ ንሓደ ንደገፍቲ ሽማግሌታትን ዲያቆናትን ከምእዘዝ ከምዘለዎ ይምህር። ቅድሚኡ ዚርከብ ጽሑፋት ንንሶትን ሽማግሌታትን ምእዙዝነት ይምህሩ ነበረ። አግናጤዎስ ግን እቲ ንመጀመርያ እዋን ሓንቲ ማሕበር ብሓደ ንሳ ከምኡ ድማ ሽማግሌታትን ዲያቆናትን ክትመሓደር ከምዘለዋ ዘሰመረ እዩ። እዚ ገና አብ ናይ ሮሜ ማሕበር “ንሳኣዊ” አመራርሓ ቤተክርስቲያን ከይተኣታተወ ኸሎ ኮነ። ንሱ ነዚ ምህር እዚ አጽኒዑ ዚጣበቐሉ ዝነበረ ሕብረት ናይ ማሕበር አብ ሓደ ንሳ ምእንቲ ኺጥርነፍ እዩ። በዚ ኸምዚ ንዝኾነ ፍልልይን መናፍቓትን ምግጣም ዚከኣል ይኸውን።²¹

ካብ ጽሑፉ ንምጥቃስ፡-

ምፍልላይ ናይ እኩይ መጀመርያ እዩ። ገዮ በልዎ። ከምቲ የሱስ ክርስቶስ ንኣቦ ዝሰዓበ፡ ንንሳኹም ንሽማግሌታትኩም ድማ ከም ንሃዋርያት ጌርኩም ሰዓቡ፤ ከምቲ ትእዛዝ አምላኽ ጌርኩም ንዲያቆናትኩምውን አኹብርዎም።²²

አግናጤዎስ ብዘይካዚ አብ ቅዱስ ቁርባን ጽኑዕ አድህቦ ይገብር፡ ነዚ ቅዱስ ስርዓት ድማ “መድሃኒት ናይ ዘይመዋትነት” ኢሉ ይጽውዮ። ንሱ ንምድሓን ከም ሓርነት ካብ ፍርሃት ሞት ይቆጽሮ፡ በዚ ኸኣ ንሰማእትነት ብትብዓት ምቕባሉ ከምዚግባእ ይምህር። “ኩሉ ሰብ ብገዛእ ፍቓደይ ንአምላኽ እመውት ከምዘለኹ ኪፈልጥ እደሊ ኣለኹ ብእኡም አቢሊ ንአምላኽ ክረኽቦ እየሞ፡ ደጊም ንኣራዊት እወሃብ” ኢሉ ኸኣ ብትብዓት ተሃረበ።²³

20 Shelley, Bruce L., *Church History in Plain Language*, 2nd ed., Thomas Nelson Publishers, 1996. '78' 42

21 Tony Lane, *The Lion Christian Book of Christian Thought*, England, 1984, Lion Publishing PLC, '78' 14

22 ምንጪ - Smyrmeans 8

23 ምንጪ - Romans 4

አግናጤዎስ ብዙሐ ካልእ ክርስትያናዊ ሰርዓት ዘጽንዐ ሰብ እዩ። ሓደ ካብዚ፡ ክርስትያናት ኪዝክርዎ ዚግባእ ቀዳም ወይስ “ሳባት” ዘይኮነስ መዓልቲ ጎይታ “ሰንበት” ምዃና ዝጸሓፈ እዩ። ብዛዕባዚ ኪጽሕፍ ከሎ ከምዚ ይብል፡-

ብጋሻ ዝኾነ ትምህርታት ኮነ በቲ ዘይጠቅም ናይ ቀደም ጽውጽዋይ ኣይትታለሉ። ሕጂውን ከም ሰርዓት ኣይሁድ እንተነበርና፡ ጸጋ ከም ዘይተቐበልና ኢና ንገልጽ ዘሎና። ... እቶም በቲ ናይ ቀደም ልማዳት እተመላለሱ እኳ ብምብዓል “ሳባት” ዘይኮነስ፡ ህይወቶም ነታ ንሕናውን ሽዓ ምስኡ መዊትና ዝተንሳእናላን ነታ መዓልቲ ጎይታ ዚበቅዕ ስለዝገበሩ ሓድሽ ተስፋ ዝተቐበሉሉ። ... ከመይ ኢልና ደኣ ኢና ካብኡ ተፈሊና ክንንብር እንኽእል? ... ብዛዕባ ዮሱስ ክርስቶስ እናተዛረብኻስ ብልማድ ኣይሁድነት ክትመላለስ ኣራዊታዊ ነገር እዩ። ከመይሲ ኣይሁድነት ደኣ እዩ ብክርስትና ዚእምን እምበር ክርስትና ኣይኮነን ብኣይሁድነት ዚእምን።²⁴

ከምቲ ኣቐኢምና ዝጠቐስናዮ፡ ኣግናጤዎስ፡ ካብ ዘበርከቶ ንማሕበር ክርስቶስ ንመጀመርያ ጊዜ “ዮሱስ ክርስቶስ ኣብ ዘለወሉ ዘበለ ኩሉ እታ ‘ካቶሊክ’ ወይስ ‘ሓፈሻዊት’ ማሕበር ክርስቶስ” ብጃንቋ ግሪኽ ድማ “ካቶሊኮስ” ተባሂላ እትፍለጥ ቤተክርስቲያን ከምዘላ ምግላጽ እዩ። እዚ ብዛዕባ “ኣድማሳዊ ህላወ ማሕበር ክርስቶስ” ዜመልክት እዩ። ኣብቲ ዘመን እቲ ዝነበረት ማሕበር ክርስቶስ ኣድማሳዊ ሓድነት ነበራ። እዚ ግና ሓንቲ ማሕበር እኳ ኣብ ልዕሊ ኣብ ካልእ ክባቢ ዘላ ማሕበር ዝኾነ ልዕልና ወይስ ስልጣን ዜመልክት ኣይኮነን። ኩለን ማሕበራት ብፍቕሪ ከምኡ ድማ ሓድነት እምነት እየን ዚጥርኑ ዝነበራ።

ኣቦታት ቤተክርስቲያን

ድሕሪ እዞም ኣብ ላዕሊ ክንርእዮም ዝጸናሕና ገጽ ሃዋርያት ዝረእዩ ሃዋርያውያን ኣቦታት ካልኣት ሰባት ድማ ኣብ መሪሕነት ቤተክርስቲያን ብዙሕ ተራ ዝነበሮም ነበሩ። እዚእም ብትምህርቶምን ጉስነቶምን ዘገልገሉ “ኣበዋት ቤተክርስቲያን” ተባሂሎም ይፍለጡ። ንሶም ብፍላይ ስነመለኮታዊ ትምህርቲ ቤተክርስቲያን ዘቕሙ እዮም። ገና ኣብዚ እዋን እዚውን ማሕበር ክርስቶስ ኣብ ስደት እያ ዝነበረት። ብዝኸፍኣ መልክዑ ድማ መናፍቓዊ ትምህርታት ይቕጽል ነበረ። ኣብዚ እዋን እዚ ግን ቤተክርስቲያን ካልእ ዓይነት ጀነራላት ድማ ኪከላኸሉላ ተንስኡ። እዚ ብፍልስፍናዊ ኮነ ስነመለኮታዊ መልክዑ ኣዝዩ ሓያል እናኾነ መጽ።

ከም እኒ ሰማእት ጁስቲን፡ ኣይረንዩስ፡ ከምኡውን ተርቱሊያን ዝበሉ ኣብዚ እዋን እዚ ዝተንሰኡ እዮም። ግናኽ ኣብ ታሪኽ ቤተክርስቲያን ከም “ኣቦትት

24 መልእኽቲ ኣግናጤዎስ ንማግኤኸያውያን 8:1, 9:1-2, 10:3

ቤተክርስቲያን” ዚቐጽሩ ካልኣትውን ኣለዉ። ንሶም ከኣ እኒ ኣጎሰጢኖስ ኣምብርስ፡ ጂሮም ብጃንቋ ላቲን ዝጸሓፉ ኪኾኑ ከለዉ፡ ከም እኒ ቅሊምንጦስ በዓል እስክንድርያ፡ ኦሪገን፡ ኣትናቴዎስ፡ ዮሃንስ ክሪይሶስቶምን ከኣ ብግሪኽ ዝጸሓፉ ኣቦታት እዮም። ካብ ዕዮታቶም ከምእንርእዮ ድማ ኣብ ታሪኽ ቤተክርስቲያን ዓብዪ ጽልዋ ነበሮም።

እዞም ዝጠቐስናዮም ኣቦታት ካብ ዝነበሩሉ ዘመናት ተበጊሶካ ኣብ ክልተ ከፋፊልካ ኪረእዩ ይኽእሉ። በዚ መሰረት፡ ቅድሚ ጉባኤ ኒቃያ ዝነበሩን ኣብ ጉባኤ ኒቃያን ድሕሪኡን ዝነበሩን ኢልና ክንርእዮም ኢና። ቀጺልና በዚ መሰረት ታሪኽምን ዝገበሩዎ ኣስተዋጽኦን ንመልክት።

ኣቦታት ቅድመ-ኒቃያ

ሰማእት ጁስቲን ትግባቂ እምነት

ሓደ ካብቶም ቅድሚ ጉባኤ ኒቃያ ወይስ ኣብ ካልኣይ ዘመን ዝነበሩ ኣቦታት ቤተክርስቲያን ጁስቲን ሰማእት በዓል ቁሳርያ እዩ። ንሱ ኣብ ፍላቪያ - ኒያጶሊስ (ሕጂ ኣብ ፍልስጤም “ናብሊስ” ትበሃል ዘላ ቀደም “ሴኪም”) እትበሃል ዓፄ ሰማርያ ካብ ግሪካውያን ስድራቤት ተወለዱ። እዚ ኣብ ፈለማ ካልኣይ ዘመን ብዘመን ሃጺይ ኣንቶኒዮስ ጳዩስ እዩ። ብንእሽቶኡ ኣረማዊ ኮይኑ ዓባዩ፡ ምስዓባዩ ድማ ናይ እስጢዮኮውያን፡ ኣረብቶትላውያን፡ ፓይታጎራውያንን ፕላቶኦውያንን ፍልስፍናታት እናጽንዐ ፈላስፋ ንምዃን በቐዐ። ካብ ምህሮታት ስጦይኮስን ፓይታጎራስን ድማ ናይ መወዳእታ ሓቂ፡ ብኡ ኣበሉ ድማ ርኽበት ኣምላኽ ኬናዲ ብዙሕ ጸዓረ። ደሓር ንሱ ከምዝበሎ ግን እዚ ኹሉ ፈጸሙ ናብ ዕረፍቲ ኬምጽኦ ኣይከኣለን እሞ፡ “ከንቲ ምንዳይ” ኮይኑ ረኽቦ። ኪብል ኪብል ጥበብን ናይ ፍልጠት ብርሃንን ኣብ ዜናድዮሉ ዝነበረ እዋን ኣብ ሓደ ገምገም ባሕሪ ሓደ ኣረጊት ሰብኣይ ረኽቦ እሞ ዚገብሮ ዘሎ ሃለው ኢልካ ምድላይ ፈጸሙ ከምዘይሰልጠ ካብኡ ተረድኦ። ብዛዕባ እንታይነት ክርስትና ድማ ንመጀመርያ እዋን ሰምዐ እሞ በዚ ሓድሽ ምህሮ እዚ ተተንከፈ። ቀንዲ ንኺልወጥ ምኽንያት ዝኾኖ ግን ክርስትያናት ኣብ ቅድሚ መስዋእትነት ዜርእዩዎ ዝነበሩ ትብዓትን ነፍሰ ምትእምማንን እዩ። ኣብ መበል 130 ድ.ል.ክ ከኣ ክርስቲያን ኮነ።

ጁስቲን፡ ክርስቲያን ምስኩውን ፍልስፍናኡ ቀጸለ፡ ግናኽ ሕጅስ ብኻልእ መገዲ እዩ ኪገብሮ ጀሚሩ። ብፍልስፍናዊ መገዱ ብፍላይ ከኣ እስጢዮኮዊ

ተምሳላውነት (አሌጎሪ) ገይሩ ንእምነት ክርስትና ይጣበቅ ነበረ። ክርስትና እቲ ናይ ብሓቂ ፍስልፍና ምዃኑ መወዳእትኡ ድማ ናብ ሓቀኛ አምላኽ ከምዜብጽሕ ገለጸ። እዚ ዚኸውን ሞራላዊ አነባብራ ኪህልወካ ብምድራኽ እዩ። በዚ መሰረት እምበኣር ንክርስትያናት ምስዳድ ርትዓዊ ከምዘይኮነ ገለጸ። ንሱ ነዚ ዝገበረ ብመገዲ ክልተ ዓበይትን ካልኦት ንኣሸቱ መጻሕፍቱን አቢሉ እዩ። እተን ክልተ ዓበይቲ መጻሕፍቱ “አፖሎጂ” ከምኡውን “ዲያሎግ” ይበሃላ። ገለ ካብቲ ዚጽሕፍ ሰነ-መጎት ከምዚ ዚብል ንረክቡ፡-

ክርስትያናት ናይ ብሓቂ አምላኽቲ ናይቲ ኹሉ ዝፈጠረ እግዚአብሄር እዮም። ንሶም ጥራይ እቲ ንዕኡ ዚግባእ መስዋእቲ ማለት፡ ጸሎትን ምስጋናን የቐርቡሉ። ነቲ ሓደ ወዱ ኸኣ ካብኡ ቀጸሎም ክብረ ኪህቡ ተማህሩ። እዚ ምህሮ እዚ ከምቲ ኣብ ቃላት መምህሮምን ኣብ ህይወቶምን ዚረከ፡ ናብ ፍጹም ዝኾነ ሞራላውነት ይመርሖም። እዚ ኣብቲ ኣብ ትንሳኤ ዘለዎም እምነቶ እተመሰረተ እዩ። ትምህርቲ ናይቲ ካብ ስጋ እተወለደ “ሎጎስ” ወይ ቃል ከኣ አዝዩ ተሰማራሮ ንረኸበ። ኣብዚ እምነት እዚ ጣልቃ ምእታው ዕዮ ናይ መስሓትቲ ኢጋንንቲ እዩ። ክርስትያናዊ ጽድቂ ግን ብኣንጻርዚ ተገለጹ ንረኸቡ። ቀጸሉ ሰዓቡ ተገለጹ ዘሎ ብመሰረት ትንቢት ብሉይ ኪዳን፡ ክርስቶስ ወዲ አምላኽ ምዃኑ እዩ። ርኽባት መናፍስቲ ዘምጽኡዎ ጥበራ ብዘየገድስ ብዝርዝራዊ መገዲ ተፈጸሙ ኣሎ። ፕላቶ እኳ ካብ ሙሴ ዝተማህሮ ነገር ኣለዎ።²⁵

ጁስቲን ቀንዲ ፍልስፍናዊ ኣድህበኡ ኣብ መንነት ክርስቶስ ከም ሓቀኛ ቃል ወይስ “ሎጎስ” ነበረ። ካብ ትምህርቱ ከንግንዘቦ ከምእንኸእል ናይ ዮሃንስ ወንጌላዊ ትምህርቲ ብዛዕባ እቲ “ቃል” ኣጸቢቐ ከምእተማህረ የርእየና። ንሱ ብዛዕባ ሶቅራጥስ ይኹን ፕላቶ ዋላ ኪገልጽ ክሎ፡ ንሶም ከፊላዊ ፍልጠት ናይቲ ቃል ጥራይ ከምዝነበሮም፡ ክርስቶስ ግና እቲ ሓቂ ቃል ባዕሉ ምዃኑ የነጽር። ካብዚ እተላዕለ ክርስትና እቲ ሓቀኛ ፍልስፍና እዩ በለ። ኣብዚ ግን፡ ጁስቲን ነዚ “ቃል” ከምቲ ናይ ግሪኽዊ ፍልስፍና፡ ከም “ዘርኢ ቃል” ወይስ “ብልጭታ ብርሃን” ኣብ ውሽጢ ሰብ ዘይኮነስ፡ ከም “ወዲ አምላኽ” ገይሩ እዩ ዚምህር። እዚ ካብ ምህሮ ዮሃንስ ዝወሰዱ ምዃኑ ኣየጠራጥርን። ኪጠቀስ ከሎ ከምዚ ኢሉ ይጽሕፍ፡-

ከምቲ እተማሃርናዮን ዝገለጽናዮን፡ ክርስቶስ በኩሪ ናይ አምላኽ ኮይኑ ከሎም ዓሌት ሰብ ካብኡ ተማቐልቲ ዝኾኑ ‘ቃል’ (ሎጎስ) እዩ።²⁶

ከምቲ ካብቲ መዘከርታ እተማሃርናዮ፡ አቐዲመ ድማ ከምዘርኣኹዎ፡ ንሱ እቲ ሓደ ወዱ ነቡ ኹሉ ፍጥረት እዩ እሞ፡ ብፍሉይ መገዲ እዩ ከም ‘ቃልን’ ‘ሓይልን’ ኮይኑ እተወለደ፤ ድሕርዚ ኸኣ ካብ ድንግል እተወለደ ሰብ

ኮይኑ።

ክርስትያን ኮይን ብምርካብዎ እምካሕ እጋደል ድማ ኣለኹ። እዚ ግና ትምህርቲ ፕላቶ ካብ ናይ ክርስቶስ ፍልይ ዝበለ ብምዃኑ ዘይኮነ ፈጸሙ ተመሳሳሊ ብዘይምዃኑ እዩ። ዋላ ምስ ናይ እስጢዮኒውያን ኮነ ተቐንይቲ ኮነ ጸሓፍቲ ታሪኸውን (ኣይመሳሰልንዩ)። ከመይሲ ነፍሲ ወከፍ ካብዚአም ብመጠን እቲ ዝነበሮ ምቃል ናይቲ ልዑላዊ ቃል እዩ እተሃረበ። እዚ ነቲ ምስኡ ዚዛመድ ብምርኣይ እዩ። ... ብዝኾነ ሰብ ብቐንዕና እተባህለ ዘበለ ንኣና ንክርስትያናት ይብጽሓና እዩ። ከመይሲ ካብ አምላኽ ቀጸልና ነቲ ካብቲ ዘይተወለደን ፍጹም ኹሉን ዝኾነ አምላኽ ዝመጸ ቃል ኢና እነምልኽን እነፍቅርን። ከመይሲ ንሱ ምእንቲ ኪፍውሰና ኢሉ ኣብ ሰቓይና ኪሓብር ኢሉ ምእንታና ሰብ ኮይኑ እዩ። ኩሎም እቶም ጸሓፍቲ በቲ ኣብ ውሽጢም ዝሓደረ ቃል ኣቢሎም ንክዉን ሓቂ ብዋግዋን ርእዮምዎ እዮም።²⁷

ንሰማእት ጁስቲን ካብ ጽሑፋቱ ኢና ቀንዲ ንፈልጠ። ንህይወቱን ጽሑፋቱን ብዚምልከት ድማ ንኸም በዓል ኣይረንየሰ በዓል ሰሚርና፡ ተርቱሊያን በዓል እስክንድርያ፡ እዮሰብዮስ ጸሓፍ ታሪኽ ቤተክርስቲያን ከምኡውን ካልኦት ኣቡነታት ቤተክርስቲያን ጸለዉ። ጁስቲን፡ እታ “ሰማእት” ወይ “ማርቲይር” እትብል ሰሙ ካብቲ ንሱ ንምልዋጡ ምኽንያት ዝኾነን ደሓር ዚጋጠሞ ሰማእትነትን እተወሰደት እያ። ንሱ ብዘመን እቲ ካብ 121 - 180 ድ.ል.ክ ዚገዝእ ዝነበረ ማርቆስ ኣውሬሊዩስ (እቲ ፈላስፋ ሃጺይ) ኣብ ሮሜ ተኣሰረ። ብ165 ድ.ል.ክ ድማ ብሰማእትነት ሓለፈ።

ጁስቲን ንግሪኽዊ ፍልስፍና ምስ ናይ ክርስትና እምነቶ ኬነጻጽሮ ኸሎ ኣብ መንጎኡ ዘሎ ፍልልይ ኣብ መንጎ ፍጹምን ዘይፍጹምን ሓቂ ዘሎ ፍልልይ ምዃኑ የረድእ። ብርግጽ ንግሪኽዊ ፈላስፋታት ብፍላይ እኳ ሶቅራጥስ ዝነበሮ ኣድናቕት ልዑል እዩ። ንሱ ብዛዕባ እቲ ዝኣመነሉ ሓቂ “እቲ ቃል” ኪመውት ፍቓደኛ ምዃኑ ምስቲ ክርስትያናት ስለቲ ሓቂ “ቃል” ኪሞቱ ፍቓደኛታት ምዃናም የመሳሰሎ። እንተኾነ እቲ ብምቃል ንሶቅራጥስ እተገልጸሉ ሓቂ ባዕሉ ብስጋ ብምግላጽ ንክርስትና ፍልይ የብሎ። ሓደ ካብቲ ነዚ ሓቂ ዜጽንዖ ድማ ምእንቲ ምስክር ክርስቶስ ዚሞቱ ክርስትያናት ኪህልዉ ከለዉ፡ ምእንቲ ናይ ሶቅራጥስ ትምህርቲ ዚሞቱ ግና ክሳብ ሕጂ ዘይምህላዎም እዩ። እዚ ኸኣ ንክርስትና ኣብ ልዕል ዝበለ ደረጃ ናይ ፍጽምና ሓቂ ካብ ዜቐምጦ ነገር እዩ።

²⁵ “አፖሎጂ”

²⁶ “አፖሎጂ” ሓጺ 46፡2 /ምስ ዮሃንስ 1፡1,9 ኣነጻጽር።

አይረንዩስ

አንጻር መናፍቃዊ ምህሮታት

ሓደ ካብቶም ናይ ካልኣይ ዘመን ናይ ክርስትና አቦታት አይረንዩስ በዓል ሰሚርና እዩ። ንሱ ተማሃራይ ናይ ፖሊካርፕ ምንባሩ ታሪኽ ክርስትና ይሕብር። ኣብ ዘመኑ ብዝነበረ ሰማእት ጁስቲን ከምዝተጸልወ ጽሑፋቱን ትምህርታቱን የመልከተና። ኣብ ዘመኑ ኸኣ ሓደ ካብቶም ብሉጻት ተጣብቑቲ ክርስትና ነበረ። ንሱ ኣብ ሊዮንስ (ናይ ሎሚ ፈረንሳ) ሽማግሌ ኮይኑ አገልገለ። ኣብ መንጎ ግሪኻዊ መበቆል ዝነበሮም አቦታት ክርስትናን ላቲናዊ መበቆል ዝነበሮም አቦታትን ከም መራኽቢ ድልድል ኮይኑ እዩ ዚፍለጥ።

አይረንዩስ፡ ኣብ ክርስትያናዊ ሰነጽሑፍ ካብ ዚፍለጠሉ ዕዮታቱ ብቐንዱ እቲ አንጻር መናፍቃዊ ትምህርታት ፈሊጣውነት (ኖስቲሲዝም) ዝጸሓፎ ጽሑፋት እዩ። አይረንዩስ ነዚ ትምህርታት ኪኹንን ከሎ ብሰለስተ መገዲ ገለጹዎ ንረኽቦ። መጀመርያ፡ ነቲ ትምህርታትን ስርዓተ ኢቃውማኡን አመለካኸታኡን ከም ዘለዎ ምዝርዛሩ ጥራይ ነቲ ትምህርቲ ክሳብ ክንደይ ድንገር ምጻኑ ምግንዛብ ይከኣል ይብል አይረንዩስ።

ብኻልኣይ ደረጃ ድማ አይረንዩስ ነቲ ሃዋርያት፡ ምስጢራዊ ዝኾነ ትምህርታት ነይሩዎም እዩ ዚብል ናይ ፈሊጣውነት ምህሮ ይኹንን። ንሱ፡ ሃዋርያት ዝኾነ ሰወር ትምህርቲ ነይሩዎም እንተዚኸውን ነቶም ንሱም ባዕሎም ዝሸመዎም ሽማግሌታት መሕለፉም ነይሮም። ክሳብ እቲ እዋን ብተኸታታሊ ሽማግሌታት ናይ ዝተፈላለዩ ማሕበራት ነይሮም እዮም፡ ግናኹ ዝኾነ ምስ ፈሊጣውነት ዚተሓሓዝ ምህሮ አይነበሮምን። ነዚ ንምግባር አይረንዩስ ዝርዝር ናይ ንሱን ሽማግሌታትን ማሕበር የቐርብ። ምስናይዚውን እተን ኣብ መላእ ግዝኣታት ሮሜ ተዘርጊሑን ዝነበራ ማሕበራት ሓደ ዓይነት ምህሮ እምበር ፈሊጣዊ ምህሮታት ዘይምንባረን ሓደ ካብቲ ነዚ ምህሮ እዚ ዚኹንን ሓቂ ምጻኑ የረድእ።

ሃዋርያትሲ፡ ነቲ 'ፍጹም እዩ' ዚብሉዎ ሰብ ምእንቲ ኬማቕሉ ኢሎም ዝዓቀብዎ ሕቡእ ምስጢር ነይሩዎም ኢልና ዋላ ንሕሰብ። ብርግጽ እዚ ብፍላይ ነቶም ንማሕበራት ከይተረፈ ብሕድረ ዘማዕቆቡዎም ሰባት ምሃቡዎ ነይሮም። ከመይሲ እቶም ሰዓብቶም ፍጹማትን መንቅብ ዜብሉዎን ኪኹሉም እዮም ዚደልዩ ዝነበሩ።²⁸

አይረንዩስ ብልዑል ዝኾነ ክእለትን ጸጋን ነቲ ሓደገኛ ምህሮ ፈሊጣውነት ኮነና። ነዚ ኺገብር ዋላ ናይ ሃዋርያት ምህሮን ስልጣንን እንተተጠቀመ፡ ብዛዕባ እዚ ሎሚ ዘመን ዶክትሪናዊ ክትዕ ዚፈጥር "ሃዋርያዊ አጸላ" (አፖስቶሊክ

28 Tony Lane. Op.cit.

ሳክሰሽን) አይኮነን ዚምጉት ዝነበረ። ንሱስ ነቲ ብመሰረቱ ካብ ክርስትያናዊ ሓቂ (ኦርቶዶክሲ) ዝረሓቐ ፈሊጣውነት እዩ ዝወገዘ። ነዚ ኺገብር ካብ ዝተጠቐመሉ ካልእ አገባብ፡ ብመሰረት ቅዱሳት መጽሐፍቲ ዝገበሮ መጎተ እዩ። እተጠቐመሉ መጽሐፍቲ ነቲ ናይ ሕጂ ሓድሽ ኪዳን ዜጠቓልል እዩ። ንሱ ብዘይካዚ ንምህሮ ሃዋርያት ድማ ከም ምንጪ ጭብጥታቱ አንጻር ፈሊጣዊ ምህሮታት ይጥቀመሉ።

እንተኾነ እዚ ክንብል ከለና አይረንዩስ ኣብ ኩሉ አገባቡ ፈጸሙ ዘይጋገ እዩ ነይሩ ክንብል አይንኸእልን። ግናኹ አንጻር ፈሊጣዊ ምህሮታት ዝገበሮ ቅልስ ብሓቂ ንቤተክርስቲያን ኣብ ልዕሊ እዚ ጋሻ ትምህርቲ እዚ ንክትዕወት ረዲኡዎ። ከም ክርስትያናዊ አቦ መጠን እምበኣር ኣበርክቶ አይረንዩስ ንትምህርቲ ክርስትና ዘይነፃቕ ዓብዪ እዩ። ዝሓለፈ ዘመን ኣብ ግብጺ እተረኸበ ናይ "ናግ ሃማዲ" መጻሕፍቲ ፈሊጣውነት ከምዜርእየና፡ እቲ ምህሮታት ክሳብ ክንደይ ኣብ ዘመኑ ሳዕራ፡ ንክርስትያናዊ አማናዊ ቃል (ኦርቶዶክሲ) ድማ የሸግር ምንባሩ ክንርዳእ የኸእለና። ከም እኒ አይረንዩስ ዝበሉ ሊቃውንቲ ክርስትና ግና ንዕኡ ንምቅዋም ዝገበርዎ ጸዕሪ ዕዉት ፍረ ኣምጺኡሉ፡ ንክርስትና ነዊሕ ዘመናት ብጥዕና ኪኸይድ ኣኸኢሉዎ እዩ።

ተርቱሊያን

ፈላሚ ላቲናዊ ሊቅ ክርስትና

ተርቱሊያን (ከዊንቱስ ሰፕቲሙስ ፍሎረንስ ተርቱሊያንስ) ብ160 ድ.ል.ክ ኣብ ካርቲጅ ሰሜን አፍሪቃ እተወልደ ሮማዊ ዝመበቆሉ አፍሪቃዊ እዩ። ንሱ ፈለማ ናይ ሕግን መደረን ተማሃራይ እዩ ነይሩ። ብ197 ድ.ል.ክ ናብ ክርስትና ምስመጸ ግና ሓደ ካብቶም ዓበይቲ ስነመለኮታውያን ክርስትና ኪኸውን በቐዐ። ተርቱሊያን፡ መጀመርያ እኳ ኣብታ ካቶሊክ ዝኾነት ቤተክርስቲያን ዝጸንዐ ክርስትያን እንተነበረ፡ ደሓር ግና በዛ ቀንዲ ማሕበር ብዘይምዕጋቡ ንምህሮ ዋንታናውያን ኪስዕብ ጀሚሩ።

ዋንታናውያን፡ ብዋንታኑስ እተባህለ ክርስትያንን ክልተ አንስቲ ሰዓብቱን እተጀመረ ምንቅስቓስ ኪኸውን ከሎ፡ ኣብ ፍርግያ (ናይ ሎሚ ቱርኪ) ብዛዕባ ርግጽ ዝኾነ ፍጻመ ናይ ዓለም ኣድሂቡ ዚምህር ዝነበረ እዩ። ካብዚ እተላዕለ ድማ ብዛዕባ ካብ ዓለማዊ ነገራት ምቕጣብ መርዓ ምእጋድ፡ ነዊሕ ናይ ጸም ጊዜ ምውሳድ ከምኡውን ካብ ሰማእትነት ዘይምህዳም ጸቂጡ ይምህር ነበረ። ተርቱሊያን ቦታ ናይ ሽዑ ማሕበር ብዘይምዕጋቡ ነዚ ብ170 ድ.ል.ክ እተጀመረ ምንቅስቓስ ከምዚድግፍ ገበሮ። እንተኾነ፡ ንሱ ኣብ ክርስትያናዊ ምህሮኡን ኣበርክቶኡን ዘይነፃቕ ተራ ዝነበሮ ሰብ እዩ። ንኣብነት ሓደ ካብቲ ፍሉጥ ሓድጉ ኣብ እምነት ክርስትና፡ እቲ ንሱ ዘተኣታተዎ "ሰላሲ" ዚብል

ክርስቲያናዊ ስነመለኮታዊ ቃል እዩ።

ተርቱሊያን እቲ ንፊሊማ ጊዜ ብላቲን ዝጸሓፈ ክርስቲያን እዩ። ባዚ ድማ ፈላጊ ላቲናዊ ስነመለኮታዊ ተግሂሉ ይፍለጥ። ብሓያል ዝኾነ ናይ ምጽሓፍን ምግላጽን ክእለቱ፡ ነቶም ተጻረርቲ ክይተረፈ ይምስጥ ነበረ። ኣብቲ ዝጸሓፎ ብዙሕ ጽሑፋቱ ንክርስቲና ብዘይ ምውልዋል እዩ ተግባራዊ። ነዚ ኪገብር ከሎ ብዘይ ንሕስቦ እዩ ዚገብር ዝነበረ፡ ካብዚ እተላዕለ ገለ ጸሓፍቲ “እቲ ምሕረት ዘይሓትት ተግባባቺ” ይብሉዎ።²⁹ ኣብቲ ዝእመነሉ ክርስቲያናዊ ሓቂ ክላዕ ክንደይ ልዑል እምነት ከምዝነበሮ ኽእየርእየና።

ብዘይካዚ ተርቱሊያን ካብቲ ዝነበሮ ጽልዋ ሞንታናውነት እተላዕለ ኣብ ቅድስና ናይ ነፍሲ ኣበርቲዑ ይጸቅጥ ነበረ። ካብዚ ክንርድኦ ከምዚክእል ሞንታናዊ ምንቅስቃስ ብመጠኑ ብፈሊጣውነት ዝተተንከፈ ይመስል። ምኽንያቱ ንዕለታዊ ተግባራት ምድሪ ብምሕላም ዚርከብ ነፍሳዊ ቅድስና፡ ቀንዲ ምንጪ ፍልስፍና ግሪካዊ ስግረኣውነት (ትራንስፕረንታሊዝም) ነፍሲ እዩ። እዚ ፍልስፍና እዚ ብምሕላም ኣካላዊ ፍትወታት፡ ከምኡ ድማ ሰራዕ ተግባራት ኣስተንትዮ፡ ቅድስና ከምዚርከብ እዩ ዚኣምን። ንነፍሲ ሰብ ካብ ዓለማዊ ማእሰርቲ ሓራ ንምግባር ካብ ዕለታዊ ተግባራት ዓለም ክትኣልያ ኣሎካ ዚብል ሓሳብ ናብ ምትእትታው ገዳማዊ ህይወት ኣምርሖ። ባዚ ኽምዚ ምንኩስና ኣብ ክርስትና ኪዘውተር ጀመረ። ብፍላይ እኳ ተርቱሊያን ናይዚ ስርዓተ ምንኩስና ቀንዲ ተግባባቺ ኮይኑ ኪወጽእ ከኣለ። ዕላማ ናይ ምንኩስና፡ ንነፍሲ ካብ ስምዒት ነጻ ምግባር ኮይኑ፡ ርእሱ ዝኽእል ልምምዳት ስራዕ ግብርታት የጠቓልል።

ናብ ጽሑፋቱ ምስእንምለስ ብሰለስተ መልክዕ ቀሪቡ ንረኽቡ። እቲ ቀዳማይ ጥበቅነት ወንጌል እዩ። ኣብኡ ተርቱሊያን ንናይ ክርስትና ቅኑዕነትን ዘይፍትሓውነት ሰደት ሮሜ ኣንጻር ክርስትናን ይገልጽ።

ኸሕኳ ጭካኑም ኣዝዩ ብርቐዕ እንተኾነ፡ ኣይከርብሓኩምን እዩ። ብመጠን ንዓና ዝቐረጽኩምና ቁጽርና ይበዝሕ። ደም ናይ ሰማእታት (ክርስቲያናት) ዘርኢ ቤተክርስቲያን እዩ። እቲ ንዓና እትኹንኩሉ ግትርና ንዓና ግና ይምህረና እዩ። ከመይሲ መን እዩ ነቲ ብድሕሪኡ ዘሎ ነገር ከርዳእ ኢሉ ዘይሰሓብ? መን እዩኽ ነዚ ምስጽንዐ ንእምነትና ዘይሓቕሮ።³⁰

ብዛዕባ ዘይፍትሓነት ሰደት ብመንግስቲ ሮሜ ወሲኹ ኪጸሕፍ ከሎ ከምዚ ይብል፡

“ርባ ጢበርዩስ ነታ ከተማ እንተዕለቐለቻ፡ ወይ ፈለግ ኒል ምልዓል እንተኣበዩ፡ ወይ ሰማይ ዝናብ እንተኸልኦ፡ ምንቅጥቃጥ ምድሪ እንተሃለወ ወይስ ሞጂት ወይስ ፈራ፡ ብሓንሳእ ‘ክርስቲያናት ንኣናብስ ይወሃቡ’ ዚብል ጭርሖ እዩ ዚግበር።”³¹

29 ‘An apologist who never apologized’
30 ኣ/ሕግ 50
31 ኣብ ኣቐዲማ ዝተጠቐሰት መጽሓፍ

ካልእ ናይ ተርቱሊያን ጽሑፋት “ዶግማ” ዚበሃል ወይውን “ጸረ-መናፍቕነት” ዕላማ ገይሩ እተጸሕፈ እዩ። ንሱ ከምቶም ካልኣት ቅድሚኡ ዝነበሩ ክርስቲያን ተግባባቺ ብፍላይ እኳ ኣይረንዩሱ፡ ንፈሊጣውነት ዝመከተ ሰብ እዩ። ኣበርቲዑ ነዚ ብምኹናን መናፍቓውያን ንቅዱሳት መጻሕፍቲ ኪጥቀሙሉ መሰል የብሎምን ክላዕ ምባል በጺሖ። ብፍላይ እታ ኣንጻር ማርሲዮን እትብል ጽሕፍቲ ዓባይ ስራሕ ነበረት። ንሳ ኣንጻር እቲ ኣብ ካልኣይ ዘመን ዝዓበየ ፈሊጣዊ መናፍቕ ዝነበረ ማርሲዮን ዝቐንዐት እያ። ንእምነት ክርስትና ኪከላኽል ኢሉ ድማ ፈጸሙ ንግሪካዊ ፍልስፍና ክላዕ ምኹናን በጽሖ። ግሪካዊ ፍልስፍና ሱር ናይ ኩሉ መናፍቕነት እዩ ድማ በለ።

(ጳውሎስ) ኣብ ኣቴና ነበረ እዋ ኣብኡ ነቲ ሓቅነት ከምዘለዎ ዚምስል፡ ሰብኣዊ ጥበብ፡ ብመገዲ እቶም ፈላስፋታቱ ተላለዩ። ብሓቂ ግና ንሓቂ እዩ ዚበላሸ። ኣብቲ ብዙሕ ዝዓይነቱ መናፍቓዊ ምህሮታቱ ድማ ብመገዲ እቲ ንኣድሕዱ ዚጻረር ጉጅለታቱ ተኸፋፈሉ ረኽበ። ኣቴናስ ምስ የሩሳሌም እንታይ ዜራኽብ ኣለዋ? ኣብ መንጎ እቲ ኣካዳምን (ናይ ፕላቶ ኮሌጅ) ማሕበር (ክርስቶስን) እንታይ ሕብረት ኣሎ? መናፍቓንክ ምስ ክርስቲያናት እንታይ ሕብረት ኣለዎም? ካብ ገበላ ሰለሞን እንመሃሮ ንጎይታ ከመይ ብጥሩህ መገዲ ክንደልዩ ከምዘሎና እዩ። እስጢዩኮሳዊ፡ ፕላቶኣዊ ወይስ ምጉታዊ (ዲያለክቲክ) ክርስቲያን ምፍራይሲ ካባና ይርሓቕ። ክርስቶስ የሱስ ድሕሪ ምሓዝና ገለ ህንጡይ መትተ እኳ ኣየድልዩናን እዩ። ወንጌል ድሕሪ ምስትምቓርና ዝኾነ ሓተታ ኣየድልዩናን እዩ። እምነት ምስሓዝና ተወሳኺ ሃይማኖት ኣየድልዩናን እዩ። ከመይሲ እዚ እዩ ቀንዲ ሃይማኖትና፡ ካብኡ ሓሊፍና ክንእምን የብልናን።³²

ተርቱሊያን ኣንጻር መናፍቓዊ ምህሮታት ካብ ዝገበሮ ቅልስ ሓደ፡ እቲ ኣንጻር ሞናርክያውያን ዚበሃሉ ወገናት ዝጸሓፎ እዩ። ኣብታ “ኣንጻር ፕሪክሲያስ” እትብል መጽሓፍ ኣቦን ወድን መንፈስ ቅዱስን ሓደ ኣካል ዝኾነ ኣምላኽ ምኁን ይገልጽ። ፕሪክሲያስ፡ ነዚ ሰለስተ ትሰብእት ሰላሴ “ልክዕ ከምቲ ኣነ፡ ሰብኣይ፡ ኣቦ ከምኡውን ጸሓፊ ዝኾንኩ እዩ” ብምባል ይገልጽ። ተርቱሊያን ግና ነዚ ብምኹናን ነቲ “ሰለስተ ትሰብእት-ኣካል ኣብ ሓደ ኣምላኽ” ጸኒዑ ይማኅተሉ። ነቲ “ሰላሴ” ዚብል ቃል ብምጥቃም ድማ ንምህሮ ሞናርክያውነት ፈጸሙ ይኹንዮ።

ኣብ መወዳእታ፡ ተርቱሊያን ካብ ዝዓየዩ ዕዮታት ተዓቂቡ እንረኽቦ እቲ ግብራዊ ምህሮታቱ እዩ። ኣብ ስነ ምግባር ኣድሂቡ ኪጽሕፍ ከሎ ተሪር ዝኾነ መርገጺ ነበሮ። ካብዚ እተላዕለ ኣብ ንሱ ዘድሃበ ቅጽዓትን ጽኑዕ ሞራላዊ ህይወትን ኪህሉ ከምዘለዎ ይኣምን። ኣብታ “ሞደስቲ” እትብል መጽሓፍ ኣብ ዘመኑ ንዝነበረ ናይ ካርቲጅ ኣቡን ብዛዕባ ንብዝመትን ምንዝርናን ዝሓጥሉ

32 Prescription of Heretics 7

ዝገበሮ ምሕረት ብተረር ይቃወም። ናይ ተርቱልያን ዕዮ ብሓፈሻኡ ኪረኡ ኸሎ ኣዝዩ ሰፊሕ ክርስትያናዊ መምህርን ሊቅን ይገብሮ።

ቅሌምንጦስ በዓል እስክንድርያ ግሪኻዊ ፍልስፍና ምስ ክርስትና

ካብ ቀዳሞት ኣቦታት ክርስትና ቅሌምንጦስ ዝሰሞኖ ክልተ እዮም። ንሶም ድማ ናይ ማሕበር ሮሜ ንሳ ዝነበረ ቅሌምንጦስ ቀዳማይ፤ እቲ ወደ መዝሙር ሃዋርያ ጳውሎስ፡ ከምኡውን እዚ ሕጂ እንጠቕሶ ዘሎና ቅሌምንጦስ በዓል እስክንድርያ እዮም። እዚ ዳሕረዋይ ቅሌምንጦስ፡ ካብ ኣረማውያን ግሪኻውያን ስድራቤት ብ150 ድ.ል.ክ ኣብ ግብጺ እተወልደ ኮይኑ ክርስትያን ድሕሪ ምጻን ብኡብኡ ምህሮ ክርስትና ኬጽንዕ ጀመረ። ብፍላይ እኳ “ፓንቲያኑስ” ዚበሃል ክርስትያን ፈላስፋ ብዘኡ ጸለሞ። ድሕርዚ ቅሌምንጦስ ናይቲ ቤት ትምህርቲ ክርስትና መራሒ ብምጻን ነዚ ክርስትያን ኣቦ ድሕሪ ሞቱ ተክእ።

ኣብቲ ዘመን እቲ ኣብ ግብጺ፡ ፈሊጣዊ (ኖሱቲክ) ምህሮታት ዓብሊሉ ኣብ ዝነበረሉ እዋን፡ ከም እኒ ቅሌምንጦስን መምህሩ ፓንቲያኑስን ዝኣመሰሉ ግን ካብቲ ልሙድ ናይ ቤተክርስቲያን ምላሽ ንሱ ኸኣ ትም ኢልካ ንእምነትካ ዘይምምርማር ሓለፍ በሉ። ንሶም፡ መናፍቕ ከይኮንካ ፍልስፍናውን ምርምራውን ንጥፈታት ኣብ ክርስትና ከተካይድ ይከኣል እዩ ዚብል ኣመለኻኸታ ነበሮም። እዚ ኸኣ ድሒሩ ብፍላይ ብሰፊሕ ስራሕ ናይ ኦሪገን ተማሃራይ ቅሌምንጦስ ቀጸለ።

ቅሌምንጦስ ካብ ዝዓየዮ ዕዮታት ከም ኣብነት ኪጥቀስ ዚከኣል፡ ከምቲ በዓል ሰማእት ጁስቲን ንክርስትና ዝገበሮ ጥብቅነት፡ ንኣደስቲ ኣመንቲ ዝጸኣሮ ምህሮታት ከምኡውን ስፍሕ ዝበለ ምህሮ ዜጠቓልል ብሱል ጽሑፋት ምጥቃስ ይከኣል። ብፍላይ እኳ ነዚ ዳሕረዋይ ምስእንርእ፡ ካልኣት ጸሓፍቲ፡ እምነት እኹል እዩ ኪብሉ ኸለዉ፡ ቅሌምንጦስ ግና እምነት መጀመርያ ጥራይ እዩ፡ ካብኡ ቀጸልካ ሓለፍ ዝበለ መንፈሳዊ ፍልጠት የድሊ ይብል። እምበኣርከ፡ እቲ መንፈሳዊ ሰብ ኣካዳምያዊ ፍልጠት ጥራይ ዘይኮነ፡ ካብኡ ሕልፍ ብምባል ብመገዲ ሰነምግባራዊ ህይወትን ናብ ኣምላኽ ዝዓለመ ምስትንታንን ኣቢሉ መንፈሳዊ ፍልጠት ኪረከብ ይግባእ።

ትምህርታት ቅሌምንጦስ ምስእንርእ፡ ብሓፈሻኡ ንግሪኻዊ ፍልስፍና ዚቕበል ነበረ። ልክዕ ከምቲ ብሉይ ኪዳን ንኣይሁድ ናብ ክርስቶስ ዝመርሖም፡ ከምኡ ድማ ፍልስፍና ንግሪኻውያን ናብ ክርስቶስ መርሖም ኢሉ ድማ ይትንትን። ሃዋርያ ጳውሎስ ኣብ ካልኣይ ቈረንቶስ ዚኹንኖ ዓይነት ፍልስፍና ግና ነቲ ሕማቕ ፍልስፍና እዩ። ብመሰረት ኣመለኻኸታ ቅሌምንጦስ፡ ፈሊጣዊ (ኖሱቲክ)

ፍልስፍና ግንይ ዝኾነ ፍልስፍና እዩ። “ክርስቶስ ስጋ ዝነበሮ እዩ ‘ዚመስል’ ነይሩ” ዝብል ኣመለኻኸታ ድማ፡ ክርስቶስ ብስጋ ብግህዶ ምግላጽ፡ ይበልዕ ይሰቲ ምንባሩ፡ እንተኾነ ኸበልዕ ዚግደድ ዘይምንባሩ ይገልጽ። ብዛዕባ ስጋዊ ርክብ ድማ፡ እቲ ቅነዕ ክርስትያን ብናይ ውላድ ዕላማ እምበር ብፍትወት ተደራሽ ከምዘይገብሮ ይነግር።

ብሓፈሻ ንምህሮ ቅሌምንጦስ ከንርእዮ እንተፈተንና ሓደ ነገር ንዕዘብ። ንሱ ዋላኳ ንፈሊጣዊ ምህሮታት እንተተቓወመ፡ ካብዚ ግሪኻዊ ፍልስፍናዊ ምህሮ ግና ፈጸሙ ነጻ ኣይነበረን። ከመይሲ ዋላኳ “እምነት” ከምዜድሕን ይኣምን እንተነበረ፡ ንእምነት ምስ ክርስትና፡ ንፍልጠት ድማ ምስ ግሪኻዊ ፍልስፍና ኣተሓሓዙ ብምፍልላይ፡ መሰረታዊ ጋግ ዝበረሉ። እምነት ናብ ፍልጠት ከምዜምጽእ ርግጽ እዩ። ኣብ ናይ ቅሌምንጦስ ኣመለኻኸታ ግና፡ ንኣምላኽ ካብኡ ናብኡ ድማ ንክርስቶስ “ስምዒት” ዘይብሉ ገይሩ ብምቕራብ (ክርስቶስ ናይ ጥሜት “ምግዳድ” ወይ “ድራሽ” የብሉን ብምባሉ) ግሪኻዊ ኣመለኻኸታ “ዘይሰግራውነት” (ኢምፓሲቢሊቲ) የምጽእ። እዚ ካብቲ ቀንዲ ፈሊጣውያን ዚኹነኩሉ ሓሳብ እዩ። እንተኾነ፡ ቅሌምንጦስ ኣብ ግብጺ ኣማናዊ (ኦርቶዶክስ) ዝኾነ ክርስትና ንኺመጽእ ካብ ዝጸዓሩ ሓደ ምጻኑ ድማ ከንግንዘብ ይግበእና።

ቅሌምንጦስ፡ ኣብ ዘመኑ ንግሪኻዊ ዓለም፡ እንታይነት ክርስትና ገለጸ። ብብዙሕ ክእለት ድማ ኣብዚ ዕዮ ብዓወት፡ ንፈሊጣዊ ምህሮ ገጠመሉ። ካብቲ ኣብ ግሪኻዊ ፍልስፍና፡ ብሉይ ኪዳን ከምኡ ድማ ወንጌል ጎይታና የሱስ ክርስቶስ ዝነበሮ ዓሚቕ ፍልጠት እተላዕለ ነቲ ናይ ሽዑ ግሪኻዊ ኣእምሮ፡ ንሄለናዊ ኮነ ንኣይሁዳዊ ብዚእምን መገዲ እንታይነት ክርስትና ኬነጽር ከኣለ። ቅሌምንጦስ ብ216 ድ.ል.ክ ኣብ ንኡስ እስያ ሞተ።³³

ኦሪገን ቀዳማይ ሊቅ እተወሃሃደ ሰነመለኮት

ካልእ ብብሉጽ ኣበርክቶኡ ኣብ ክርስትና ዚፍለጥ እስክንድርያዊ ክርስትያን ሊቅ ኦሪገን እዩ። ንሱ ብ185 ድ.ል.ክ ካብ ክርስትያን ስድራቤት ተወልደ። ግናኽ ኣቦኡ ሊዮኒደስ ብ202 ድ.ል.ክ ተሰውሉ። እንተኾነ ኦሪገን ንባዕሉውን ንክርስትና ካብ ምኹሓድ ኪሰዋእ ዝመረጸ ሰብ እዩ። ንሱ ኣብ ዘመን ህይወቱ ጽኑዕ ዝኾነ ሰነምግባራውን ሃብቲ እዛ ዓለም እዚኣ ዝኸኣደን ናብራ ይነብር ነበረ።

ኦሪገን፡ ካብቲ ክርስትያናዊ ምርምሩን ጽሑፋቱን እተላዕለ ኣብ ክርስትያናት

33 ንሰፊሕ ትንታኔ ብዛዕባ ዘይወት ቅሌምንጦስ ናይ ቀኒይ ሌይን መጽሓፍ ተግባሩ።

እስከንድርያ አዘዩ ዚፍቶ ነበረ። ካብዚ እተላዕለ ድማ አቡን ናይ ማሕበር እስከንድርያ ዝነበረ ዲመጥሮስ መራሒ ናይ ቤት ትምህርቲ እምነት (ካተኪካል ሰኩል) ገበሮ። ድሕሪ ገለ እዋን ግን ናብ ቂሳርያ ከደ፡ ኣብኡ ድማ ብዙሕ ሕፋር ኮይኑ ይነበር ነበረ። ኦሪገን፡ ኣብ ዘመነ ሰደት ሃጻይ ደቂዮ (249-251) ተታሕዞ እዋ ብብዙሕ ግፍዒ ተኸትኩት። እንተኾነ እምነቱ ምሕዳግ ምስእበየ እኳ እንተተፈትሖ፡ ነዊሕ ከይጸንሖ ብምኽንያት እቲ ዝወረዶ መጉዳእቲ ሞተ።

አበርክቶ ኦሪገን ንቤተክርስቲያን እቲ ዝጸሓፎ ሓያሎ ክርስቲያናዊ ጽሑፋት እዩ። ጽሑፋቱ ሕጂ ብትርጉማት ጥራይ ኢና ክንረኽቦ እንኽእል። ካብዚ ንምጥቃስ፡ ዝተፈላለየ ትርጉማት መጽሓፍ ቅዱስ፡ ትምህርታት መጽሓፍ ቅዱስ፡ እተወሃሃደ ትምህርታት ናይ ሰነመለኮት (ሲይስተማቲክ ቲዮሎጂ) ንረክብ። እዚ ንኦሪገን ናይ መጀመርያ ሊቅ እተወሃሃደ ሰነመለኮት ይገብሮ። ካልእ ጽሑፋቱውን ከም እኒ ኣንጻር ሰልሰስ እተባህለ ጸረ ክርስቲና ጸሓፊ ከምኡውን ግብራዊ ምህርታት ብዛዕባ ሰማእትነት የጠቓልል።

ኦሪገን፡ ልዕሊ ዝኾነ ካልእ ክርስቲያን ጸሓፊ እዩ ብዛዕባ ግሪካዊ ፍልስፍና ፕላቶ ሰፊሕ ፍልጠት ዝነበሮ። ገለ ሊቃውንቲ፡ ኦሪገን ተማሃራይ ናይቲ መሰራቲ “ኒዮፕላቶኒዝም” ዚበሃል ፍልስፍናዊ አመለካኸታ (አሞኒዮስ ሳካስ) ምንባሩ ይግምቱ። በዚ ኾነ ቦቲ ኦሪገን ሰፊሕ ዝኾነ ፍልስፍናዊ ሓሳባት ኣብ ክርስቲያናዊ ጽሑፋቱ የተኣታቱ። በዚ ኸምዚ ድማ ድሒሮም ዝመጹ ሊቃውንቲ ክርስቲና ነቲ ጽሬት ሓቂ ናይ ትምህርቱ (ኦርቶዶክስ) ዚነጽጉም ንረክቡ። እንተኾነ ከሳዕ ዘመንና እቲ ዝለዓለ ክርስቲያናዊ አቦ ግሪካዊ ሰነመለኮት እዩ።

እዚ ልዑሉ ክርስቲያን ጸሓፊ፡ ኣብ ፕላቶኦዊ መጽናዕትታቱ ተምሳላዊ (አሌጎሪክ) ትርጓሜ መጽሓፍ ቅዱስ ይጥቀም ነበረ። ነዚ ኺገብር ከሎ፡ ካብ መጽሓፍ ቅዱስ ጠቓሚ ትምህርቲ ንኺረክብ ብማለት እዩ። እንተኾነ ካብቲ ዝነበሮ አድህቦ ኣብ ግሪካዊ ፍልስፍና ፕላቶ እተላዕለ፡ ንመጽሓፍ ቅዱስ ብተምሳል (አሌጎሪ) ከርኢ ምፍታኑ ብገለ ሊቃውንቲ ተቐባልነት አይረኽበን። ከመይሲ ፕላቶኦዊ ትርጓሜ ናይ ባዕሉ ባይታ ዘለዎ፡ መጽሓፍ ቅዱስ ድማ ናይ ባዕሉ ባይታ ዘለዎ እዩ። እንተኾነ ብሓሳብ ኦሪገን እቲ ቀንዲ ዕላምኡ ጥዑይ ምህሮ ምርካብ እዩ ዝነበረ። ነቐፍቱ ግና ፕላቶኦዊ ሓሳብ ኣብ መጽሓፍ ቅዱስ ምንዳይ እዩ ዚብል ወቐሳ ይገብሩሉ።

ካልእ ምህርታት ኦሪገን ግና ዜካትዕ ኮይኑ ዚርከብ አሎ። ንሱ ዋላኳ ሃዋርያዊ መፃቀኒ ናይ ጽሬት ምህሮ ክርስቲና እንተቐመጠ፡ ንዕኡ ድማ ብዝርዝር እንተቐረበ ሓደ ፍልይ ዝበለ ሓሳብ ግና ተጠቂሙ እዩ። ማለት፡ ልክዕ ብልማድ ቅሌምንጦስ፡ ሓደ ምህሮ፡ መሰረቱ ክርስቲያን እንተኾነ ካብኡ

ዚመጽእ ትንታኒ ድማ ክርስቲያን እዩ፡ ዚብል አመለካኸታኡ ገለ ጋሻ ምህሮ ንኺእቱ ምኽንያት ኮኖ። ንኣብነት፡ ብዛዕባ ምድሓን ኪጽሕፍ ከሎ፡ ምድሓን ብክርስቲያን እዩ። እዚ ግና ነቲ ካብዚ ሓሊፉ ኪኸይድ ዘይክእል ክርስቲያን ጥራይ እዩ። እቲ ብሓቂ መንፈሳዊ ክርስቲያን ግና ንምድሓን ካብቲ ኣብ ምድሪ እተገልጸ የሱስ ሕልፍ ኢሉ ቦቲ ዘለአለማዊ ቃል ኣቢሉ ኪበጽሕ ኣለዎ። እዚ ድማ ናብ ደረጃ አምላካዊ ህላወ ንምብጻሕ ኣስተንትኖ ይሓትት ዚብል እዩ።

“አካላውያንን መንፈሳውያንን ክርስቲያናት ክንከውን ኣሎና። ነቶም ብመንፈስ ፍጹማት ዝኾኑ ፍሪ ዚፈርዩሉ ሰማያዊ ጥበብ ድማ ዚፍቅሩሉ፡ ኣካላዊ (ብስጋ ዚንገር) ወንጌል የድሊ። እዚእም ተማቐልቲ ናይቲ ሲጋ ምስኮኑ ናብቲ ካብ መጀመርታ ኣብ አምላኽ ዝነበሮ ስፍራ ዳግማይ ዝተንሰእ ቃል ኪሓልፉ ይግባእ።”³⁴

ሓደ ካብቲ ዓበይቲ ዕዮታት ኦሪገን ኣብ ትምህርቲ “ሰላሴ” ዝነበሮ አመለካኸታ እዩ። ኣንጻር ሞናርኪያውያን (አቦ፡ እቲ ወዲ እዩ ዚብሉ ወገን) ኪጽሕፍ ከሎ አቦ፡ ወድን መንፈስ ቅዱስን ዘለዎም ህላወ ከም ሰለሰተ ትስብእት ኣብ ሓደ አምላኽ ደኣ እምበር ከም ሰለሰተ ህላወ ብተነጽሎ ኣይኮነን። ግናኽ ኣብ መንጎ አቦን ወድን ዘሎ ዝምድናስ ናይ ዘለአለም ዝምድና እዩ። ማለት፡ እቲ ወዲ ሓደ እዋን ኣብ ዘመን ዘለአለም እተወልደ ዘይኮነስ፡ ካብ ዘለአለም ዝነበረን ዚነበርን ወዲ እዩ። ምጅማርን ምፍጻምን ዘይብሉ እዩ። ከሳዕዚ እንርእዮ ዘሎና ትምህርቲ ኦሪገን ጥዕና ምህሮ ዝሓለወ እዩ። ካብዚ ንንዩ ኦሪገን “ሰለሰትነት” ናይ እግዚአብሄር አምላኽ ከም ሓደ ደረጃታት ዘለዎ ሰለሰትነት እዩ ዚገልጽ። ማለት አቦ ካብ ወዲ፡ ወዲ ድማ ካብ መንፈስ ቅዱስ ይዓቢ ብማለት ንምዕሩይ ህላወ ሰላሴ ይነጽግ።

ብዘይካዚ ኦሪገን ብዛዕባ “ውልድነት ወዲ” ኪሃረብ ከሎ ዘለአለማዊ ምላድ ምኒኑ ከምዚገልጽ ንኺልእ ፍጥረታትውን ዘለአለማዊ ፍጥረት ምኒኖም ይገልጽ። ግናኽ ካብ ንአምላኽ ምሕሳብ (ምስትንታን) ብምውዳቕም እዮም ገለአም መላእኸቲ፡ ገለአም ሰባት፡ ገለአም ድማ ኢጋንንቲ ኮይኖም ይብል። ምድሓን ድማ፡ ነዚ ምግልባጥ ኮይኑ ኣብ መወዳእታ ኩሎም ኣእምሮአውያን ፍጡራት ንአምላኽ ኪሓስቡ ከምዚጅምሩ ይእምት። ትምህርቲ ሰላሴ ብመሰረት ኦሪገን መስርዓዊ ኮይኑ፡ እቲ ሓደ ኣብቲ ሓደ ምስታፋ እዩ ዜርኢ። ማለት ወዲ ኣብ አቦ ... እናበለ፡ ንሕና ፍጡራት ድማ ኣብ ወዲ፡ ብኸምዚ እዩ እቲ መስርሕ ህላወ ዚኸይድ።

ምህሮ ኦሪገን ፕላቶኦዊ አመለካኸታዶ ወይስ ጥዑይ ምህሮ ክርስቲና! ብርግጽ ኦሪገን ዓብዪ ክርስቲያን ጸሓፊ እዩ፡ ግናኽ ኣብ ምህርታቱስ ዕብለላ

ግሪካዊ አመለካከታን አስተንትኖን ከምዚረክ ዘይከሓድ እዩ። ካብ ሓደት ምንጪ ዝተበገሰ ብምዃኑ፡ እቲ ሓያል መጽናዕቱ ብዛዕባ ቅዱሳት መጻሕፍቲ ዝፈጠሮውን ብምዃኑ ግን በዚ ኸምዚ አቢሉ እዩ እቲ ጥዑይ ምህሮ ክርስትና ናብዚ ዘለናዩ ደረጃ ኪበጽሕ ክኣሉ። ከመይሲ ቅድሚ ኦሪገን እኹል ንጥዑይ ምህሮ ዜብቅዕ ጽሑፋት ነይሩ ምባል ኣይከኣለናን እዩ። ንሱ ዝገበሮ ኣበርክቶ እምበኣር፡ ንብድሕሪሉ ዝመጽሉ ሊቃውንቲ ክርስትና ሰፊሕ መሰረት እዩ ኮይኑዎም። ስለዚ ካብ ንጌጋታቱ ምጽብጽብ ንዓሚቶ ኣበርክቶኡ ምውሳድ እዩ ዚበልጽ።

ሲጽርያን በዓል ዓብዪ ጸጋ መሪሕነት

ቀጻልና እንርእዮ ካብ ኣቦታት ቤተ ክርስትያን ኣገዓሲ ዝነበረ ሰብ ታሰኪዩሰ ሴሲልዩስ ሲይፕሪያኑስ (ሲጽርያን) እዩ። ንሱ ካብ ኣረማዊ ስድራቤት እተወልደ ኮይኑ፡ ካብ ንእሽቶኡ ጀሚሩ ናብ ዝለዓለ ጥርዚ ናይ ምሕደራ መንግስቲ ሮሜ ከምዚበጽሕ እዩ ተሰፋ። ዝነበሮ። ኣብ ካርቴጅ እታ እተወልደላ ከተማ፡ ጥበብ ቅኔ (ሬቶሪክ) እናመሃረ ኸሎ ግና ናብ ክርስትና ኪመጽእ ኸኣለ። ኣብ ህይወቱ ዓብዪ ለውጢ ብምርካቡ ቀልጢፉ እዩ ኣብ ክርስትና ኪዓቢ ጀሚሩ። ነዊሕ ከይጸንሐ ብ246 ድ.ል.ክ ኣቢሉ ሽማግሌ ቤተክርስትያን ኮነ። ድሕሪ ችፍሩን ድማ ናይ ካርቴጅ ኣቡን ኮይኑ ተሾመ።

ሲጽርያን ልዕሊ ዝኾነ ንምህሮ ናይ ተርቱሊያን ዚሰዕብ ዝነበረ ኮይኑ፡ ካብዚ ክርስትያን ኣቦ ፍልይ ዜብሎ ትሕዝቶ ግና ነበሮ። ካብዚ “መምህር” እናበለ ዚጽውዖ ተርቱሊያን ዚፈልዮ ድማ እቲ ንኣእምሮአዊ ሓሳብ ምስ ግብራዊ ስጉምታት ኪዛንቕ ምኽኣሉ እዩ። ተርቱሊያን ብመሰረቱ ኣብ ጽኑዕ ስነ ምግባር ኪኣምን ከሎ፡ ሲጽርያን ካብ ዝነበሮ ናይ መሪሕነት ጸጋኡ ኣብ ህይወት ቤተክርስትያን እዩ ዚልል። ካብቲ ንህይወቱ ዚገጥሞ ዝነበረ ብድሆታት ድማ ሓያል መሪሕ ቤተክርስትያን ኮይኑ ኪወጽእ ኣኸኣሎ።

ሓደ ካብቲ ዝዓበዩ ብድሆ ናይ ሲጽርያን ኣብ ዘመነ መሪሕነቱ እዩ ገጢሙዎ። ኣብ ልዕሊ ቤተክርስትያን ብሃጸይ ደቺዮ ካብ 241-251 ድ.ል.ክ ሰደት ምስተላዕለ፡ መንግስቲ ሮሜ ነቶም ንሶት (ኣቡናት) ናይተን ማሕበራት ከተጥቅዕ ጀመረት እሞ ናይ ሮሜ፡ ኣንጻክያ፡ ዩሩሳሌምን ቂሳርያን ንሶት ብሰማእትነት ሓለፉ። ሲጽርያን ነዚ ወረ ኣቐዲሙ ብምስማዑ ካብ ካርቴጅ ሃዲሙ ተሓብኦ። ብዙሓት ነቐፍቱ ድማ ተቃወሙዎ። እንተኾነ ነዊሕ ከይጸንሐ እቲ ሰደት ናብ ኩሉ ኣማኒ ቀጸለ። ኣብ ካርቴጅ ዝነበሩ ብዙሓት ኣመንቲ ድኽም ዝበሉ ሰባት ስለዝነበሩዎም፡ ነቲ መንግስቲ ሮሜ ንጣእታት ብምስዋእ እምነቱ

ዚኸሕድ ወረቐት ምስክር ክትህብ ዘውጽኦ ምኽሪ ብዙሓት ተቐቢሎምስ መስዋእታት ሰውኡ። እቲ ሰደት ዝግ ምስበለ ኸኣ እቶም ዝኸሓዱ ናብ ቤተክርስትያን ኪምለሱ ደለዩ። ኣብዚ ድማ ክትዕ ኮነ። ይመለሱ ዓይመለሱ? ኪምለሱ እንተኾይኖም ብኸመይ? መን እዩ ዚውሰን? ወዘተ ድማ ኣካታዒ ሕቶታት ኮነ።

እዚ ከምዚ ኢሉ ምስቀጸሉ ሲጽርያን ኣብዚ እዋን መሪሕ ተራ ይጸወት ነበረ። ገለ ኣመንቲ እቶም ምኽሓድ ስለዝኣበዩ እተኣሰሩን ዋጋ ዝኸፈሉን እዮም ኪውሰኑ ዘለዎም ኪብሉ ኸለዉ፡ ሲጽርያን እቶም ንሶት እዮም ብምኽሪ እቶም እመናት ኪውሰኑ ዘለዎም ኢሉ ጸንዐ። ኣብ ዝተገብረ ክልተ ጉባኤታት ድማ ነዚ ጉዳይ እዚ ብውሕልነት ፈትሑዎ። እዚ ነገር እዚ ኣብታ “ላፕሶድ” እትብል መጽሓፋ ንረኽቦ።

እዚ እናኾነ ከሎ፡ ገለ ምስ ናይ ሲጽርያን ኣተሓሕዛ እቲ ጉዳይ ዘይሰማምዑ ነይሮም እዮም። ኪፍለዩ ድማ ደለዩ። እዚ ብዝኸፍኦ መልክዑ ኣብ ሮሜ እዩ ዝተራእዩ። ኖቫሺያን እተባህለ ሽማግሌ ኣብ ሮሜ ንሳ ኪኸውን ንዝተመርጸ ቂርኔሌዎስ ብምቐም ካልእ ቤተክርስትያን ከፈተ። ሲጽርያን ብዛዕባ እዚ ጉዳይ ኣመልኪቱ ሓድነት ቤተክርስትያን እትብል መጽሓፍ ጸሓፊ። ኣብኡ ናይ ቤተክርስትያን ሓድነት ውህብ ሓቂ ከምዝኾነ፡ እቲ ካብ ቤተክርስትያን ኪፍለ ዚደሊ ካብኣ ኪወጽእ ጥራይ እዩ ዘለዎ። እዚ ነገር እዚ ድማ ነፍሱ ቐትለት ጥራይ እዩ ብማለት ኣበርቲዑ ኮነኖ። ከምዚ ድማ በሉ፡

ጨንፈር ካብ ገረብ እንተተቐርጸት ኣይትበቁልን እያ፤ ወሓዚ ድማ ካብ ምንጫ እንተተቐርጸት ትነቅጽ። ... እቲ ንማሕበር ክርስቶስ ዚሓድግ ድማ ዓሰቢ ክርስቶስ ኪረክብ ኣይክእልን እዩ። ንሱስ ጋሻ እዩ፡ ጸላኢ እዩ። ቤተክርስትያን ኣዲኻ እንተዘይኮነት፡ ኣምላኽ ኣብኻ ኪኸውን ኣይክእልን እዩ። ካብ መርከብ ኖህ ወጸኢ ከተምልጥ ዚከኣል እንተኾነ ኢኻ ካብታ ማሕበር ወጸኢ ከተምልጥ እትኸኣል። ... ሓንቲ ጥምቀት ጥራይ እያ ዘላ፡ (እዞም ፈላለይቲ) ግና ኸጥምቐ ከምዚኸኣሉ ይሓሰቡ። ነቲ ምንጪ ህይወት ሓዲንምሲ ተሰፋ ጸጋ ህይወትን ናይ ምድሓን ማይን ይህቡ። ሰባት ኣብኡ ኣይነጽሁን እዮም፡ ይብከሉ እዮም ዘለዉ፤ ሓጢኣት ይእከብ እምበር ኣይሕከኸን እዩ ዘሎ። እዚ ምላድ እዚ ውሉድ ኣምላኽ ዘይኮነ ውሉድ ድያብሎስ እዩ ዜፍሪ ዘሎ። ... ካብ ማሕበሩ ወጸኢ ኸእከቡ ከለዉ፡ ክርስቶስ ምስኣም ዘሎ ድዩ ዚመስሎም ዘሎ? እዞም ሰባትሲ ንክርስቶስ ብምእማኖም ተቐትሉ ንበል። ርስሓት ናይ ምፍፍላይሲ ብደድ (ሰማእትነቶም) እኳ ኣይሕጸብን እዩ፤ እቲ ድቕረ ዘይበሃሎ ናይ ባእሲ ሓጢኣቶምሲ ብሰቃዮም እኳ ኣይሕከኸን እዩ። ካብ ቤተክርስትያን ወጸኻ ሰማእት ክትከውን ኣይትኸኣልን ኢኻ።³⁵

35 ሓድነት ቤተክርስትያን 5, 6, 11, 13, 14

ካልእ ሓድግታት ሲጽርያን ምስእንርኢ፡ እቲ ንሶት ከም ሰዓብቲ ናይ ሃዋርያት ዝነበሮም ስልጣን እዩ። ንሱ ኪጽሕፍ ከሎ፡ ቤተክርስቲያን ኣብቲ ንሳ እያ እትምእከል፡ እቲ ንሳ ድማ ኣብ ቤተክርስቲያን እዩ ዘሎ። ስለዚ እቲ ንሳ እዩ ነታ ማሕበር ዚጥርንፋ ዚብል እምንቶ ነበሮ። እዚ ኣንጻር እቲ “ኣብ ሰማእታት ማሕበር” እተመሰረተ ስልጣን ቤተክርስቲያን እዩ። ግናኹ ቀጺሉ ድማ ነፍሲ ወከፍ ንሳ ምስ ካልኣት ንሶት ሕብረት ኪህልዎ ይግባእ ግናኹ ሓደ ትሕቲ ሓደ ኪኸውን ኣይከእልን። ኩሎም ማዕረ ዝኾነ ስልጣን እዩ ዘለዎም። እዚ ሓሳብ እዚ ድሒሩ ኪፍተን ጀመረ። ብፍላይ ከኣ ሓደ ሰብ ብኖቫሺያውያን ተሰቢኹ እንተደሓነን እንተተጠምቀን እሞ፡ ናብታ ሓፈሻዊት (ካቶሊክ) ቤተክርስቲያን ኪመጽእ እንተደለየ ተጠሚቑ ድዩ ወይስ ከይተጠምቑ ዚኣቱ? እስጢፋኖስ፡ ንሳ ማሕበር ናይ ሮሜ፡ እዚ ሰብዚ ካልኣይ ሳዕ ኣይጥመቕን ኪብል ከሎ፡ ሲጽርያን ግና ኪጥመቕ ኣለዎ በለ። በዚ ኸምዚ ኣብ መንግሥን ኣብያተ ክርስቲያን ምፍልላይ ኮነ። እስጢፋኖስ፡ ልዕልና ማሕበር ሮሜ ኣብ ካልኣት ኬተግብር እኳ እንተፈተነ ናይ ካርቲጅ ኮነ ካልኣት ምብራቓዊ ኣብያተ ክርስቲያን ግና ተቓወሙ። ነዊሕ ከይጸንሐ ብ257 ድ.ል.ክ እስጢፋኖስ፡ ብዝተላዕለ ስደት ተሰውሐ። ሓሳብ ሲጽርያን ንጊዜኡ ተዓወተ፡ እንተኾነ ነዊሕ ከይጸንሐ ብ258 ድ.ል.ክ ንሱ ድማ ተሰደፋ ሞተ።

ሲጽርያን ጽልውኡ ኣብ ታሪኽ ቤተክርስቲያን ዓብዪ እዩ። ብፍላይ ከኣ ኣብ ሓድነት ቤተክርስቲያን ኣመልኪቱ ዓብዪ ዕዮ ዓየዩ። እንተኾነ እቲ ናይ ዳግማይ ምጥማቕ ሓሳቡ ዋላ ብናይ ኣፍሪቃ ማሕበር ተነጽገ። ናይ ንሳ ማሕበር ልዕልና ኣብ ልዕሊ ካልኣት ኣመንቲ ነቲ ናይ “ቀሺ- ዓለም” (ለይቲይ-ክለርጂ) ስርዓት ኣተኣታተወ። “ዶናታውያን” ዚበሃሉ ጉጅለ ግና ነታ ካሪዝማቲክ “ናይ ሰማእታት ማሕበር” ኣጽኒዖም ሓዙ። ናይ ሲጽርያን ኣመለኸኽታ ብዛዕባ ማዕርነት ንሶት ግና ብማሕበር ሮሜ ተሰልቡ፡ እሞ ናይ ሮሜ ንሳ “ናይ ንሶት ንሳ” ኢሉ ርእሱ ኪሰሚ ደገ ከፈተሉ።

እዮሰቢዮስ ቀዳማይ ጸሓፍ ታሪኽ ቤተክርስቲያን

ታሪኽ ቤተክርስቲያን ኪሰነድ ካብ ዚጅምር ኣስታት 1700 ዓመታት ኣቢሉ ገይሩ ኣሎ። ነዚ ታሪኽ እዚ ኪሰንዱ ካብ እተላዕሉ ድማ እዮሰቢዮስ እቲ ናይ ፊለማ እዩ። እዮሰቢዮስ ብ260 ድ.ል.ክ ኣብቲ ፓለስታይን ዚበሃል ዞባ ተወሊዱ ብጳምፊልዮስ ዚበሃል ክርስቲያን ኣማኒ እናተማህረ ዓበዩ። ጳምፊልዮስ ሰዓቢ ናይ ኦሪገን ዝነበረ ኪኸውን ከሎ፡ እዮሰቢዮስ ድማ ውጽእ ሰዓቢ ኦሪገን ብምኳን ኣብ ክርስትና ኪዓቢ ከኣለ። ዋላኳ ሊቅ ተመራማሪ ናይ ቤተክርስቲያን ኮይኑ ይዓቢ እንተነበረ፡ ብ313 ድ.ል.ክ ግን ንሳ ናይ ማሕበር

ቂሳርያ ኮይኑ ተመርጸ።

እዮሰቢዮስ ከም ኣብ ታሪኽ ቤተክርስቲያን እዩ ዚፍለጥ። ካብ ዝገበሮ ፍረ ዕዮኡ ድማ “መዋእል ቤተክርስቲያን”፡ “ሰማእታት ፓለስታይን”፡ ከምኡውን “ታሪኽ ቤተክርስቲያን” ዚብል መጻሕፍቲ የጠቓልል። እታ ናይ መወዳእታ፡ ዓበዩት ስርሖ ኹትከውን ከላ፡ ንኣበጋግሳ ቤተክርስቲያን ክሳዕ ዘመን ሃጺይ ኮንስጥንጢኖስ 324 ድ.ል.ክ ትትርኽ። እዮሰቢዮስ ነዚ ታሪኽ ኪጽሕፍ ከሎ፡ ብዙሕ ሕጂ ዘይገፈፈጠ ሰነዳት ናይ ቤተክርስቲያን ይጠቅስ። ተመራመርቲ ታሪኽ ኪሃረቡ ኸለዉ፡ ብዘይ እዮሰቢዮስ ምሉእ ዝኾነ ታሪኽ ናይ ቤተክርስቲያን ኪህልወና ከምዘይከእል ይነግሩ። እዚ ነገር እዚ ንጽሑፍ እዮሰቢዮስ ኸይተወከሰካ ኹትዓዪ ምፍታን ድማ ምስ ንሃዋርያዊት ቤተክርስቲያን ብዘይ መጽሓፍ ግብረ ሃዋርያት ምጽናዕ የነጻጽሩዎ።

እዮሰቢዮስ፡ ንሃጺይ ኮንስጥንጢኖስ ካብ ዝነበሮ ኣኹብሮት እተላዕለ፡ ከም ግቡእ ዝኾነ ክርስቲያን ሃጺይ ገይሩ እዩ ዚወስዶ ዝነበረ። እዚ ኪበሃል ከሎ ድማ ንኮንስታንጢኖስ ብኣምላኽ ዝተላእከን ናይ ኣምላኽ ወኪል ኣብ ምድሪ ከምዝኾነን ገይሩ ይኣምን ነበረ። ከምዚ እናበለ ድማ ኣብታ መጽሓፍ ብዛዕባ ሃጺይ ኮንስጥንጢኖስ ይትርኽ። እዚ ነገር እዚ ካብ ካልኣት ተመራመርቲ ታሪኽ ነቐፌታ ኪምጽኣሉ ክኢሉ እዩ። ልክዕ ከም ናይ ምብራቓውያን ባህሊ ገይሩ ከም ሓደ “ሰማያዊ” ሃጺይ ገይሩ ኬጥምቑ ፈቲኑ ድማ ይበሃል።

ብዛዕባዚ ኪጽሕፍ ከሎ፡ እዮሰቢዮስ ከምዚ ይብል፡-

(እቲ ቃል) እቲ ንፍጥረት ዝጸረ፡ ከም ፍቓድ ኣቦኡ ገይሩ ሰማይን ምድርን፡ ነታ ሰማያዊት መንግስትን ይገዝእ። ከምኡ ድማ እቲ ንሱ ዚፍቅሮ ሃጺይና፡ ንምድራውያን ግዙኣቱ ናብቲ ሓደ በይኑ ውሉድ ዝኾነ ቃልን መድሕንን የምጽእም፡ ግዙኣት መንግስቱ ድማ ይገብሮም...። እቲ ቅድሚ ምስራት ዓለም ዝነበረ ቃል፡ እቲ ጸዋሪ ኩሉ፡ ዘርኢ ናይ ሓቂ ጥበብን ምድኣንን ንደቀ መዛሙርቱ ይህብ። የንቅሖምን ብዛዕባ እታ መንግስቲ ኣብ ድማ ምስትውዓል ፍልጠት ይህበም። እቲ ፈታዊኡ ዝኾነ ሃጺይና ንቃል ኣምላኽ ከም ተርጓሚ ይዓዩ፡ ንኹሉ ዓሌት ሰብ ድማ ናብ ፍልጠት ኣምላኽ የምጽእ። ሕጋጋት ሓቅን ፍርሃትን እግዚኣብሄርን ንኹሉ ይእውጅ፡ ንኹሎም ኣብ ምድሪ ዚነበሩ ድማ ብብርቱዕ ድምጺ ይእውጅ።³⁶

እዮሰቢዮስ ዝያዳ ዚፍለጠሉ፡ እቲ ኣብ ምጽሓፍ ታሪኽ ቤተክርስቲያን ዝገበሮ ኣበርክቶ እዩ። እንተኾነ ኣብ ሰነመለኮታዊ ኣመለኸኽታኡ ብመሰረት ጉባኤ ኣንጻዝያ ናይ 325 ድ.ል.ክ ገለ እንተታት ከምዝተረኸበ ዚሰሓት ኣይኮነን። እዚ ድማ ንኣርዮሳዊ ኣመለኸኽታ ምድጋፋ እዩ። እዚ ዜርእየና፡ ክሳዕ ክንደይ እቲ ኣመለኸኽታ ኣብ ቤተክርስቲያን ኣካታዒ ጉዳይ ምንባሩ እዩ። ግናኹ ድሒሩ ኣብ ጉባኤ ኒቃያ ነዚ ነገርዚ ኪእረመሉ ብምስምማዕ ነቲ ናይ ኒቃያ

36 Oration in: Praise of the Emperor Constantine 2:2,4; 4: 5:1

እሙንቶ ፈረሙ ሰዓቦ። ንናይ ቂሳርያ ማሕበሩ ከምዝጸሓፎ እንተኾይኑ ግና ካብ ልቢ እተሰማምዓሉ ጉዳይ ዘምዓኑ እዩ። ምስናይዚ ኹሉ ግና እዮሰቢዮስ በቲ ዘበርከቶ ታሪኽ ከምኡውን ኣገልግሎቱ ኣብ ቂሳርያ ከም ኣደ ዓብዪ ናይ ቤተክርስቲያን ሰብ ኪዝክር ዚነብር ምዃኑ ዜጠራጥር ኣይኮነን።

መደምደምታ ምዕራፍ

ኣብዚ ምዕራፍ እዚ ዝተመልከትናዮ ታሪኽ ቤተክርስቲያን ድሕረ ሃዋርያዊ ዘመን፡ ሰፍሕ ዝበለ እዋን ዚውክል ኮይኑ፡ ካብቶም ሃዋርያውያን ኣቦታት ዚጅምር እዩ። እዞም ኣቦታት ብቐጥታ ምስ ሃዋርያት ክርስቶስ ርክብ ዝነበሮም ወይ ደቀ መዛሙርቲ ናይ ሃዋርያት ዝነበሩ እዮም። ነቲ መሰረት ሃዋርያት ኣመሓላፊፎም ጥራይ ዘይኮነ ድማ ኣብቲ እዋን ንዝነበረ ካብ መንግስቲ ሮሜ ዚወርድ ዝነበረ ሰደት ኣብ ልዕሊ ቤተክርስቲያን ጸዊሮም፡ ዓቂቦም ኪሕዙዎ ምኽእሎም ዓብዪ ኣበርክቶ ነበሮም። ምስኡውን ኣብቲ ዘመናት እቲ ካብ ብዙሓት ወገናት ንዚመጽእ ዝነበረ መናፍቓዊ ምህሮታት ከምኡውን ካብ ግሪኻዊ ፍልስፍናን ኣይሁዳዊ ምትእትታውን ዚመጽእ ዝነበረ ትምህርታት ጸረ ክርስትና ብዓብዪ ሓይሊ ኪገጥሙዎ ክኢሎም። ኩሎም ድማ ብሰማእትነት ሓሊፎም።

ካብ ሃዋርያውያን ኣቦታት ቀጺሎም ዝመጹ ክርስትያናት እቶም ብኣቦታት ቤተክርስቲያን ዚፍለጡ እዮም። ብቐጥታ ድሕሪ እቶም ሃዋርያውያን ኣቦታት ዝመጹ ኮይኖም፡ ንሰፊሕ ክፋል ናይ ትምህርትን እምነቶን ቤተክርስቲያን መሰረት ኣንበሮም። ገሊኦም ብፍልስፍናዊ ፍልጠቶም፡ ገሊኦም ብሰነመለኮታዊ ምርዳሎም፡ ገሊኦም ድማ ብናይ ምሕደራ ክእለቶም ዚልለዩ ኪኾኑ ከለዉ፡ ኣብ ጥንታዊት ቤተክርስቲያን ዓብዪ ኣበርክቶ ገይሮም። እዚ ዘመን እዚ ልክዕ ከምቲ ናይ ቀዳመይቲ ቤተክርስቲያን ዘመን፡ ኣረ ካብኡ ብዚኸፍእ መገዲ እኳ ሰደት ኣብ ልዕሊ ቤተክርስቲያን ዝተላዕለሉ እዋን እዩ። እዚ ዘመናት መንግስቲ ሮሜ ብፖሊሲ ደረጃ ንክርስትያናት እተላድደሉ ዝነበረት ዘመናት እዩ።

ብፍላይ ኣብዚ ዘመናት እዚ ካብ ዝተራእየ መናፍቓዊ ምህሮታት እቲ ሰፊሕ ዝርግሐ ዝነበሮ ምስ እስጢዮኒዮስ ፓይታጎርያውን ፍልስፍናታት ግሪኽ ዝተወሃሃደ ካብ ብሉይ ኪዳን ድማ ገለ ነጥብታት ዝወሰደ ፈሊጣውነት እዩ። ፈሊጣዊ ምህሮታት ኣብ ህይወት ቤተክርስቲያን ዓብዪ ጽልዋ ኬምጽእ ዝተደናደነ ምህሮ እዩ። በዚ መሰረት ድማ ሓያሎ ሊቃውንቲ ቤተክርስቲያን ነዚ ሽምክቱ ብዙሕ ጽሑፋት ጸሓፉ። እዚ ጽሑፋት እዚ መሰረት እምነቶ ቤተክርስቲያን ኼንብር ከኣለ።

ኣብ መወዳእታ ኣብዚ ምዕራፍ እዚኣ ዝረኤናዮ ሓጸርቲ ታሪኽ ህይወት ናይቶም ኣብ ህይወት ቤተክርስቲያን ድሕሪ ሃዋርያት መሪሕ ተራ ዝነበሮም ክርስትያናት መራሕቲ እዩ። ህይወቶም ከምዝረኤናዮ፡ ኩሎም ብሰማእትነት እዮም ሓሊፎም። ግናኽ ሓድነም ክላዕ ሕጂ ክበር ትምህርታት ዝሰነደ መሰረት ቤተክርስቲያን ኮይኑ ኣሎ። ኣብ ዚቐጽል ምዕራፍ ነቶም ናይ

መጀመርያ መምህራን ቤተክርስቲያን ከምዕራባውያን ብናታቶም ጽልዋ ዝተኻየደ ጉባኤታት ክንምልከት ኢና። ብፍላይ ድማ ታሪኽ ቤተክርስቲያን ኣብ ትሕቲ እታ ንክርስቲና እተቐበለት ሃጺያዊት መንግስቲ ሮሜ ክንድህስስ ኢና።

መወከሲ ጽሑፋት

1. Baker, Robert A., *A Summary of Christian History*, Broadman Press, Nashville, Tennessee, 1959, Passim.
2. For *Picture of Pergamum* - <http://www.bibleplaces.com/pergamum.htm>
3. Hill, Jonathan, *Zondervan Handbook to The History of Christianity*, Lion Publishing Plc. Oxford, 2006.
4. <http://www.ccel.org/ccel/schaff/anf01.ii.i.html>, For *Apostolic Fathers*.
5. <http://www.earlychurch.org.uk/justin.php>, For *Church Fathers*.
6. http://www.ntcanon.org/Justin_Martyr.shtml, For *Church Fathers*.
7. <http://www.polycarp.net/>, For *Apostolic Fathers*.
8. http://en.wikipedia.org/wiki/Apostolic_Fathers, For *Apostolic Fathers*.
9. http://en.wikipedia.org/wiki/Ignatius_of_Antioch, For *Apostolic Fathers*.
10. John Foxe and *The Voice of Martyrs*, *Foxe Voice of Martyrs*, 33 A.D. to Today, Orlando, 2007, Passim.
11. Lane, Tony, *The Lion Concise Book of Christian Thought*, England, 1984, Lion Publishing PLC.
12. Schaff, Philip, *History of the Christian Church*, (Oak Harbor, WA: Logos Research Systems, Inc.) 1997.

13. Shelley, Bruce L., *Church History in Plain Language*, 2nd ed., Thomas Nelson Publishers, 1996. P. 42

ምዕራፍ ሰለስተ

ድሕረ ሃዋርያዊት ቤተክርስቲያን-፡፡

ዘመን አቦታት ድሕረ ኒቃያን ገብኤታት
ቤተክርስቲያንን

324-381 ዓ.ም.

መጻተዊ

ሓደ ካብቲ ኣገዳሲ ዘመን ታሪኽ ቤተክርስቲያን እቲ ስነመለኮታዊ ኣቃውማ ማሕበር ክርስቶስ ዝቐመሉ እዋን እዩ። ንሱ ድማ እዚ ሕጂ እንርእዩ ዘመን ጉባኤታት ቤተክርስቲያን ከምኡ ድማ ኣብኡ ብመሪሕነት እተዋሰኑ ኣቦታት ናይ ቤተክርስቲያን እዩ። እዚ ዘመን እዚ፡ ቤተክርስቲያን ምስ ሃጸያዊ መንግስቲ ሮሜ ከትተሓናፈጽ ዝጀመረትሉ እዩ እሞ ናብ ዝቐጸለ “ናይ ጸልማት ዘመን” ተባሂሉ ዚፍለጥ “ማእከላይ ዘመን” ዘምርሖ እዋን ብምንባሩ ኣዝዩ ኣገዳሲ ክፍሊ ታሪኽ እዩ። ብሓፈሻኡ ኪረእ ከሎ፡ እዚ ዘመን እዚ ናይ ቤተክርስቲያን ብዙሕ ኣምነታውን ኣሉታውን ሸነኽ ታሪኻ ሓቕፋ ይርከብ።

ድሕሪ ምጥርናፍ ሃጸያዊ መንግስቲ ሮሜ ኣብ ትሕቲ ሃጸይ ኮንስጣንጢኖስ፡ እቲ መንግስታዊ ዘመን ሰደት ቤተክርስቲያን ኬብቅዕ ብምኽኣሉ ሓደ ካብቲ ንቤተክርስቲያን ዚብድሃ ዝነበረ ነገር ተወጊዱ። ካብዚ እዋን ንንዮ ክርስቲያናት ብሕጋዊ መገዲ እምነቶም ኪኸተሉ ክኢሎም፡ እምነቶም ብሕቡእ ዘይኮነ ብግህዶ ኪገልጹ ከምኡውን ሰርዓታቶም ኼካይዱ ዕድል ረኸቡ። እንተኾነ፡ እቲ ኻልኣይ ብድሆ ናይ ቤተክርስቲያን ሓዲሱ ደኣ እምበር ኪጎድል ኣይከኣለን። እዚ፡ እቲ ናይ መናፍቓዊ ምህሮታት ብድሆ እዩ። ቤተክርስቲያን ኣብ ደጋዊ ዕረፍቲ ካብ ሰደት ብምእታዎ ሊቃውንትን መራሕትን ቤተክርስቲያን ኣድህቦኦም ካብቲ ኣንጻር ሰደት ደው ኢሎም ዝነበሩ ነገር ናብ መጽናዕታትን ምስትንታናትን ስነ-መለኮታዊ ኣቃውማ ቤተክርስቲያንን እምነታን ኣበሉ።

ኣብዚ ዘመናት እዚ ድማ ብዙሕ ሓደስቲ ርኽበታትን ምህሮታትን ኪቐልቀል ጀመረ። ብፍላይ እኳ ናይ ምብራቕ ቤተክርስቲያን ምርምራዊ ስነመለኮት ናብ ሓደሽቲ እምነቶታት ኪኣቱ ጀመረ። እዚ ብመጠኑ ካብ ጽልዋ ግሪኻዊ ፍስልፍና ዝነቐለ እዩ። ካብዚ እተላዕለ ድማ ኣብ መንጎ ሊቃውንቲ፡ ፍልልይ ናይ ኣመለኻኽታታት ኪረእ ባህርያዊ ነበረ። ከም እኒ ናይ ኣሮዮስ እተባህለ እስክንድርያዊ ሊቅ፡ ንስጥሮስ እተባህለ ሶርያዊ ሊቅ፡ ማርሲዮን ዝተባህለ በዓል ሲይኖፕ (ቱርኪ) ዝኾነ ሊቅ ወዘተ ... ካብ ኣማናዊ ምህሮ ማለት “ኦርቶዶክስ” (ብውሑዱ ብመሰረት እምነቶ ናይታ ናይ ሽዑ ቤተክርስቲያን ኪረእ ኸሎ) ውጽእ ዝበለ ምህሮታት ብምቕራብም ንቤተክርስቲያን ኣብ ዝተፈላለዩ ምምቕቓላት ኣእተዉዋ። እታ ናይቲ ዘመን ቤተክርስቲያን ኣድህቦኦ ካብ ናብ ምዝርጋሕ ወንጌል ናብ ምክልኻል እምነቶኣ ኣተወት። እዚ ብፍላይ ኣብ

ዝቐጸለ ዘመናት ሓደ ርእሱ ዝኸኣለ ድኻም ኬምጽኣላ ከኣለ።

ኣብዚ ክፍሊ እዚ ነዚ ናይ ቤተክርስቲያን ቃልሲ ኣንጻር መናፍቓዊ ምህሮታትን መምህራንን ክንርኢ ኢና። ብዝተኻለ መጠን ሚዛኑ ዝሓለወ ገለጻ ናይዚ ታሪኽ ከነቐርብ ፊቲንና ኣሎና። ብዛዕባ እቲ ጉዳያትን ኣመለኻኸታታትን ንዚወሃብ ፍርዲ ግን ንኣንባቢ ንሓድገሉ። ካልእ ምጥቃሱ ዘድሊ ድማ፡ ኣብዚ ክፍሊ እዚ ቀሪቦም ዘለዉ ሊቃውንቲ እቶም ዝያዳ ንኣንፈት ቤተክርስቲያን ኣብቲ ዘመን ዝጸለዉ ኪኾኑ ከለዉ፡ ካልኣት ሰባት ኣብዚ ታሪኽ እዚ ተራ ከምዝነበሮምዎን ምሕባር ኣገዳሲ እዩ።

እቶም መሪሕ ተራ ዝነበሮም ኣቦታት ቤተክርስቲያን ከም እኒ ሊቃውንቲ ኣትናቲዎስ፡ ኣምብሮስ፡ ክሪይሶስቶም፡ ቄርሎስ፡ ጂሮምን ኣጎስጢኖስን ንረክብ። ገሊኦም ኣብ ምብራቓዊት ማሕበር ዚመርሑ ዝነበሩ ኪኾኑ ከለዉ፡ ገሊኦም ድማ ኣብ ምዕራባዊት ቤተክርስቲያን ነበረ መዞም። ጽልዋ ናይቲ ስነመለኮታዊ ኣመለኻኸታኦምን ቅልሶም ኣንጻር መናፍቓዊ መምህራንን ግና ዓለምለኻዊ ደረጃ ነበሮ። ብፍላይ እኳ ኣብ ስነ-መለኮት ክርስቶስ (ክሪስቶሎጂ) ከምኡውን ረቂቕ ስነ-መለኮት (ዲቪኒቲ) ዝነበሮም ሓድጊ ብቐሊሉ ዚረኣ ኣይኮነን። ብርግጽ ገለገለ እዋናት፡ ካብቲ ዘለዓለ ኣድህቦኦም ኣብ ኣማናዊ ምህሮ እተላዕሉ፡ ብገለ ሸነኽ ጥርዚ ዝኸደ ኣመለኻኸታታት ይረኣዩም ነይሩ እዩ። ግናኹ ሕጂውን ከምቶም ሃዋርያውያን ኣቦታት ካብ ሓደት መበገሲ ምንጪ ስነመለኮታዊ ትንታኔ ይብገሱ ብምንባሮም እዚ ነገራት ኪኸውን ምኽኣሉ ክንዝንግዕ የብልናን። ክርስትና ምስ ምስፋሕ ምርምርን ዝያዳ መጽናዕትታት መጽሓፍ ቅዱስን ምግላጻት ሓቅን እዩ ኣብዚ ዘለናዮ ጽሬት ዝሓለወ ስነመለኮታዊ ምርዳእ ኪበጽሕ ክኣሉ። ኣበርክቶ ናይዞም ኣቦታት ድማ ብቐሊሉ ዚረኣ ኣይኮነን። እረ ቤተክርስቲያንሲ ክሳብ እዚ ዘመን እዚ ነዚኦም ኣቦታት እያ ከም ዝግበዩ መምህራን ገይራ ትቐጽሮም። ኩሉ ካልእ ኣብኦም እዩ ተደጊፉ ዚግዩ።

እዚ ድሕሪ ምባል፡ ሕጂ ንሓፈሻዊ ኩነታት ድሕረ ኒቃያ ክንድህስሱ፡ ብእኡ ኣቢልና ድማ ናብዞም ኣቦታት ቤተክርስቲያንን ትንታኔ እተን ዓበይቲ ጉባኤታት ቤተክርስቲያንን ክንሓልፍ።

ሃዋህው ስልጡን ዓለም ኣብ ፈለማ ራብዓይ ዘመን

ሃጸይት ሮሜ ኣብ ልዕሊ ክርስትና ዝነበሮም ነድርን ዝገበርዎ ግፍዕን መዘና ኣልቦ እዩ። እንተኾነ፡ ድሕሪ እቲ ናይ መወዳእታ ሰፊሕ ስደት ኣብ ልዕሊ ቤተክርስቲያን ዝገበረ ዲዮቅሊጥያኖስ ስደት ከምዝሃድእ ታሪኽ ይሕብረና። ምስናይዚ ድማ እቶም ንክርስትያናት ዜሳድዱ ዝነበሩ ኹሎም በብዘለውዎ ብጎንጻዊ ኣማውታ እዮም ጠፊኦም። ዲዮቅሊጥያኖስ ብ305 ድ.ል.ክ ስልጣኑ ሓዲጉ ናብ ምፍራይ ኣሕምልቲ እዩ ኣትዩ። እንተኾነ ብዝኾነ መገዲ ኸይዓገበ ኣብ ምቕራጽ ተስፋ ኸሎ እዩ መወዳእታኡ ብ313 ድ.ል.ክ ሞይቱ። ጋለርዮስ እቲ ኣብ ልዕሊ ክርስትያናት ብነድሪ ዝተንሰኣ ሃጸይውን ብሕማቕ ኣማውታ እዩ ጠፊኡ። ንሱ ኣብ ኣካሉ ብዝሓደሮ ቁስለተ-ሰጋ ተወቐዑ፡ ሓሲኹ ክሳብ ዚመውት ሓመመ። ኣብታ ምብራቓዊት ግዝኣት መንግስቲ ሮሜ ገና ዚገዝእ ዝነበረ ሃጸይ ማክሚኒያኖስ ግና ነቲ ስደት ኣብ ልዕሊ ክርስትያናት ቀጸሎ። ግናኹ ብ313 ንሱ ድማ ተመሪዙ ሞተ። በዚ ኸምዚ እምበኣር ኣሳደድቲ ቤተክርስቲያን ሓደ ብሓደ ጠፍኡ።

ሮሜ ኣብዚ ዘመን እዚ ንክርስትያናት ብማእለያ ዘይብሉ ስደትውን ኩተንበርክኽም ኣብ ዘይከኣለትሉ እዋን፡ እቲ ሓደ መፍትሒ፡ ንክርስትና ክትጸወሮ እዩ ዝነበረ። ነዚ ሓቂ እዚ ኸርኢ ዝኸኣለ ግና እቲ ሓይሉ እናኣደልደለ ኪመጽእ ዝጀመረ ሃጸይ ኮንስጣንጢኖስ ጥራይ እዩ። ብዛዕብኡ ኣጸቢቑና ክንድህስሱ ኢና። ሕጂ ግና ንሓፈሻዊ ኩነታት ክርስትናን ግዝኣት መንግስቲ ሮሜን ክንርኢ።

ጸሓፍ ታሪኽ ፊሊፕ ሻፍ ብዛዕባ እዚ ዘመን እዚ ትንታኔኡ ኺህብ ከሎ ዝበሎ ሓሳብ ንታሪኽ ቤተክርስቲያን ድሕረ ኒቃያ ወይውን ብሓፈሻኡ ምስ ምምጻእ ኮንስጣንጢኖስ ናብ ሃጸይነት ሮሜ ከምዚ ይብል፡-

ግዝኣት ኮንስጣንጢኖስ ንእምነት ክርስትና ካብ ትሕቲ ስደት ኣብ ኢድ ዓለማዊ መንግስቲ ናብ ሕብረት ምስኡ ዝተራእየሉ፡ ናብ ምጅማር ስርዓተ መንግስታዊት ማሕበር (ቤተክርስቲያን) ዝተገብረ ምስግጋር ዜመልከተና ግዝኣት እዩ። ናይ ግሪክ-ሮሜ ኣረማውነት፡ ታሪኽ ካብ ዚፈልጦ እቲ ዝያዳ ዝተኸሰከሰን ዝሓየለን ኣምልኽ ጣኦት፡ ድሕሪ ናይ ሰለስተ ሚእቲ ዓመታት ቃልሲ ንክርስትና ተምበርክኽ። ጋለርዮስ እቲ ኣሳዳዲ፡ ብናይ ባዕሉ እምነቶውን “ዎ ገሊላዊ እንሆ ስዒርካ” ኢሉ ከምዝበሎ ፈጸሙ ንኸይሓዊ ተበሊዑ ሞተ! ዝሓኢ ናይቲ ስልጡን ዓለም ዘውዱ ኣብ እግሪ እቲ እተሰቐለ የሱስ በዓል ናዝሬት ኣንበረ። ተካኢ ኔሮ፡ ዶሚጥያኖስ ከምኡውን ዲዮቅልጥያኖስ ምስናይ ግርማዊ ሃሩ፡ ሓላዊ ቤተክርስቲያን ኮይኑ ኣብ ጉባኤ ኒቃያ ተራእዩ። ነቲ ወርቃዊ ዘውዱ ድማ ካብ ቅድሚ እቶም ገና በሰላ

ሰደት ዘለምዎ አቡናት ሰጊዱ ወሰደ። እቲ ልክዕ ከምቲ መስራቲኡ አብ ናይ ውርደቱ መዓልታት ርእሱ ዜንብረላ ክሳብ ዚሰለን ጽሉእ ዝነበረ ወገን እምነት፡ አብታ መንግስቲ ናብ ልዑላዊ ስልጣን ደየበ፡ ናብቲ አረማዊ ክህነት ዝነበሮ ሓላፊታት አተወ፡ ሃብታምን ሓያልን ኮይኑ ዓብዮ፡ ካብቲ ናይ ጣኦታት መቓድስ ብዝተወሰደ እእማን ንክርስቲያን ሰማእታቱን ኬኸብር ምቕጽሩ ዘይከእል ብዝሒ አብያተ ክርስቲያን ሃጸ። ጥበብ ግሪኽን ሮሜን ተጠቂሙ ደማ ዕሽነት መስቀል ገለጸ፡ ሲቪላዊ ስርዓተ-ሕጊ ዚተክል ሓይሊ አልዓለ፡ ሃገራዊ ህይወት መርሖ፡ ታሪኽ ዓለም ደማ ቀለሰ። ግናኹ፡ ከምኡ ኢሉ ኸሎ፡ ቤተክርስቲያን፡ ንብዘሎ እቲ ህዝብታት ናይቲ ሃጸይነት፡ ካብ ቁሳር ክሳብ እቲ ቤተኽ ባርያ፡ ብምሕዳፍን አብ ኩሉ እቲ ትካላት ብምንባርን፡ ካብ ዓለምን አረማውነትን ማእለያ ዘይብሉ ጋሻ ዝኾነ ነገራት ናብ ሕቅፋ ተቐበለት እዋ ርእሳ ንሓድሽ ሓይጋታት አቃልዕት፡ አብ ርእሳ ደማ ሓድሽን ከቢድን ጸር ጸዓነት። ምሕባር ቤተክርስቲያንን መንግስትን ጽልዋኡ፡ ገለ እዋን ብጥዑይ፡ ገለ እዋን ደማ ብሕማቕ ናብ ኩሉ ክፍልታት ታሪኽ ተዘርግሖ።

ካብዚ ከምእንርድኦ መጀመርያ ናይ ራብዓይ ዘመን፡ አብ ታሪኽ ቤተክርስቲያን ኮነ አብ ታሪኽ ዓለም ብሓፈሻ ናይ ለውጢ ዘመን ካብ ምኡ እተላዕለ አዝዩ ዓብዩ አገዳስነት አለዎ። ንዝቐጸለ 1600 ዓመታት ንታሪኽ ዓለምና አንፈት ዘትሓዘ ምኡ አጸቢቕና ከነጽንዖ የድሊ። ህይወት ክርስትና አብዚ ዘመን እዚ ብኸልተ ዝተፈላለየ ሸነኻት ክንግንዘቦ ንኸእል። ቦቲ ሓይ ካብቲ ሕብረት አብ መንጎ መንግስቲ ሮሜን ቤተክርስቲያንን ዝተላዕለ፡ እታ ዳሕረይቲ ዘይተጸበየቶ ሓድሽ መድረሽ እዩ ተኸፊቱላ። አብቲ ሰማያዊ መንግስቲ ዝነበራ አተኩሮ ቦቲ ዓለማዊ መንግስቲ ኸትትከእ ተፈተነት። እዚ ብፍላይ ብሰፊሖ ዝተፈጸመ አብቲ ዳሕራይ ሸነኽ ናይዚ ዘመን እዚ ኮይኑ ክሳብ ዘመነ ተሓድሶ ቀጸሉ። ቦቲ ኻልእ ሸነኽ ግና፡ ብዙሓት ሕፋራት መራሕትን ካብ ተራ ምእመን ዝወጹን ሰባት ካብ ዓለማዊ ህይወት ወጺኻ ዝበለጸ ክርስቲያናዊ ግብሪ ክትሰዕብ ይከእልን ይግባእን ዝበሉ ወገናት ተላዒሎም። እዚ ካብ ግብጺ ዝጀመረ ህይወት ምንኩስና እዚ ናብ ብዘሎ ክርስቲያን ዓለም ለሓመ። ካብዚ ዝተላዕለ ደማ አብ መንጎ እቲ ቤተ ክህነትን ተራ ምእመንን ሓድሽ ክፍሊ ንሱ ኸእ ብሕትውና ተፈጥረ። ዘመን ቤተክርስቲያን ድሕረ ኒቃያ ብብዙሕ ምንኩስናዊ ዕዮታትን ትንሳኤ መነኮሳትን እዩ ዚፍለጥ።

አብ ልዕልዚ አብዚ ዘመን እዚ እነስተብህሎ ነገራት ትንሳኤ ናይ ሓያሎ አቦታት ቤተክርስቲያን እዩ። አብ ምዕራብ ኮነ አብ ምብራቕ መንግስቲ ሮሜ፡ ንህይወት ቤተክርስቲያን ዚመርሖ ከምኡውን ዶክትሪናዊ እምነቶ ቤተክርስቲያን ዚዕቅቡ መምህራን ቤተክርስቲያን ንረክቡ። እታ ናይ ምዕራብ ቤተክርስቲያን ሓይላ አብ ምህሮ “ሓጢአት” ከምኡውን “ጸጋ” ዝለዓለ ጽልዋ ኪህልዋ ኸሎ፡ ናይ ምብራቕ ቤተክርስቲያን አብ ምህሮ “ሰላሴ” ዓብዩ ጽልዋ አምጽኦት። አብዚ ዘመን እዚ ሓያሎ መናፍቓዊ ምህሮታት ተንሲኡሰ

ብዓለምለኸዊ ጉባኤታት ቤተክርስቲያን ተራእዩን ፍርዲ ተዋሂቡዎን።

ቤተክርስቲያን አብዚ ዘመን እዚ ንመንግስቲ ሮሜ ሓድሽ ትንሳኤን ግርማ መንግስትን ክትህባ ክኢላ እዩ። ከመይሲ ፍልጠት አብ ቤተክርስቲያን እዩ ተማእኪሉ፡ ፍልስፍና ምስናይ ምርምር ስነ ፍልጠትን ቴክኖሎጂን፡ ምሕደራ ምስናይ መሃንድሳዊ ፍልጠትን ወዘተ ግደ ቤተክርስቲያን እናኾነ ኪመጽእ ጀሚሩ። እዚ ብፍላይ አብ ዳሕራይ ማእከላይ ዘመን አስፊሕና እንምልከቶ ነገር እዩ። ቤተክርስቲያን ግን አብዚ ዘመናት እዚ ጸልያ ጥራይ ዘይኮነ ተጸልያ ደማ እዩ። ዋላኤ ቤተክርስቲያን ካብ ዓለም ብዚወርዳ ዝነበረ ሰደት አቐዲማ ትላቕ እንተነበረት፡ ድሕሪ ዘይተጽበየቶ ዕረፍትን ሰላምን ግን ንሳውን ነቶም ፍልይ ዝበለ አመለኸኽታ ዝነበሮም ወገናት ከተሳድድ ተራእያ እዩ። እዚ ነገር እዚ መመሊሱ እናወሰኸ ከይዱስ ክሳብ መበል 17 ዘመን እናኸፍኦ ቐጸለ።

ምስናይዚ ኹሉ፡ ቤተክርስቲያን ንሃጸይነት መንግስቲ ሮሜ ካብ ውድቀት ዓቂባ ድሕሪ ምጽንሓ፡ ሮሜ ካብ ኢድ ባርባራውያን ህዝብታት ዓሌት ጀርመን ከተምልጥ ኣይከአለትን። እቲ ንነዊሕ ዝጸንሖ ስልጣን መንግስቲ ሮሜ መወዳእትኡ-ዕ ፍጻሜኡ መጸ። ብ476 ድ.ል.ክ ሮሜ አብ ኢድ ጀርመናውያን ወደቐት። እቲ ናይ ክርስትና ጽልዋ ግና ሕጂውን ቀጸሉ። ቤተክርስቲያን ነቶም ጀርመናውያን ዓሌታትውን እምነት ክርስትናን ስልጣኑን መሃረቶም። ሰላማዊ ህይወት፡ ስራዕ መንግስታዊ ቅርጺ ወዘተ ... ንኺህልዎም ደማ ዓብዩ ግደ ነበራ። በዚ ኸምዚ እምበኣር ስልጣኑ ግሪኹ-ሮሜ ናብ ስልጣኑ ጀርመን-ሮሜ ተሰጋገረ። አብ ምብራቕዊ መንግስቲ ግና እቲ ስልጣኑ ክሳብ ውድቀት ቁንሰጥንጥንያ አብ ኢድ ዑስማናውያን (አቶማን) ብ1453 ድ.ል.ክ ቀጸለ።

ብመሰረት መጽሓፍ ፊሊፕ ሻፍ፡ ነዚ ሕጂ ሒዝናዮ ዘሎና ዘመን ድሕረ ኒቃያ አብ ሓሙሽተ ክንክፍሎ ይከእል።

1. ካብቲ ኮንስጥንጢኖስን ኣትናቴዎስን ብዛዕባ ሰላሴ ዘክዱም ጉባኤ ኒቃያ ክሳብ ጉባኤ ቁንሰጥንጥንያ ዚዘርጋሕ። ናይ ኣሮዮስ ክርክር ከምኡውን ክርክር ብዛዕባ መንፈስ ቅዱስ ዝተራእየሉ።
2. ድሕረ ኒቃያ ዝነበረ ዘመን - ክርክር ብዛዕባ ክርስቶስ ዝተገብረሉ ናይ ኬልቁዶን ጉባኤን፡ ናይ ንስጥሮስ፡ ኤውጤኮስ ከምኡውን ፔላጅዮስ ምስ ኣንስጢኖስ ዝገበሮ ክርክር ዝተራእየሉ።
3. ዘመነ ሊዮ ዓብዩ - ፈላሚ ትንሳኤ ጽጽስና ክሳብ ውድቀት መንግስቲ ሮሜ ብ476 ድ.ል.ክ።
4. ዘመነ ዩስጢንያን - ልዕልና ሃጸይነት ባይዛንታይን ዝተራእየሉ ዘመን። (527-565 ድ.ል.ክ)
5. ዘመነ ጎርጎርዮስ - ታሪኽ ኣውሮጳዊ ስልጣኑ ካብ ናይ ግሪኹ-ሮማዊ ናብ ሮሜ-ጀርመናዊ ክርስትና ዝተሰጋገረሉ ዘመን። (590-604 ድ.ል.ክ) ጉዕዞ ናብ ማእከላይ ዘመን።²

2. Schaff, Philip. አቐዲማ ዝተጠቐሰት መጽሓፍ።

1. Schaff, Philip. History of the Christian Church. (Oak Harbor, WA: Logos Research Systems, Inc.) 1997.

እምባረር፡ ሐፊሻዊ ኩነታት እቲ ስልጡን ዚበሃል ዓለም ካብ ርኡና፡ ሕጂ ናብ ዝሰፍሖ ትንታኑ ትሕዝቶኡ ክን-ሓልፍ።

ምንኩስና

መጀመርታ ናይ ራብዓይ ዘመን ካብ ዝረእዮ ሓድሽ ክርስትያናዊ ክስተት፡ ኣብ ግብጺ ዝጀመረ ስርዓተ ምንኩስና እዩ። መበቆሉ ክርስትያናዊ እዩ ኪበሃል ኣይከኣልን። ከመይሲ ካብ ጥንቲ ጀሚሩ ኣብ ሂንዱ ከምኡውን ቡድሃዊ እምነታት ዝውቱር ዝነበረ ቅዱ እምልኽ እዩ። ሂንዱኣውያን (ብራህማን)፡ ዓለማዊ ህይወት ሕሱርን ትርጉም ዘይብሉን እዩ። ስለዚ ካብቲ ሓቐኛ ትርጉም ሕብረት ምስ ኣምላኽ (ሂንዱኣውያን ፓንተይዝም³ ዚበሃል፡ “ኣብ ኩሉ ፍጥረት ኣምላኽ ኣሎ” ዚብል ኣመለኻኽታ እዩ ዘለዎም) ስለዚኣልዩካ ብምንኩስናዊ ኣስተንትኖን ምኽሓድ ስጋን መንፈሳዊ ሓርነት ኪርከብ ይከኣል ዚብል እምነት ኣለዎም። ቡድሃውያን ድማ “ህይወት ትርጉም የብላን፡ ህልውና ናብ ኣልቦነት እዩ ዜምርሕ ስለዚ ከንቱ እዩ።” ካብ ዚብል ኣመለኻኽታ እተሓሰበ ሰብ ናብ ፍጹም ዘይምህላው ንኺኣቱ ምንኩስናዊ ኣስተንትኖ ኺገብር ይምህር። ክልቲኡ ካብ ኣንጻራዊ መርሓ-ሓሳብ ይብገስ፡ ብራህማውያን ካብ “ኩሉ-ኣምላኻውነት” ኪብገስ ከሎ፡ ቡድሃውያን ድማ ካብ “ኣምላኽ-ኣልቦነት” ይብገስ።⁴

ስለዚ ምንኩስና ካብ ብሕትውናዊ ፍልስፍና ምብራቕ ከምዚ ኢሉ ተሰፋሕፍሖ። ኣብ ግብጺ፡ ብፍላይ ድማ ኣብ እስክንድርያ፡ ክርስትና ኪሰፋሕፋሕ ድሕሪ ምጅማሩ፡ ኣብ መጀመርያ ናይ ራብዓይ ዘመን እዩ ምንኩስና ኪተኣታቶ ጀሚሩ። እዚ ድማ ቡቲ ዓለማዊ ኣነባብራ ናይ ክርትያናት ምእመናን ካብ

3 ፓንተይዝም ዚበሃል ፍልስፍናዊ ኣመለኻኽታ ፍጥረት ብሓፈሻኡ መሰቡ እዩ። ስለዚ ድማ ምስ ኣምላኽ ሓደ እዩ። ምድሪውን ክኖሩት ኣዩ። ዚብል እምነት ዘለዎ እዩ። ብመሰረት ናይ ሰዓብቲ ፓንተይዝም “ፍጥረት (ቆስሞስ) መሰቡ እዩ። ኩሉ ተሃንቻሊ መለኮታት እዩ። መለኮታት ንነውሃት ኣይሰግሩን እዩ። ግናኹ ኣብ ዘርያናን ኣብ ውሕተናን ኣሎ። መለኮታት ኣብ ውሕዝ ኩሉ ኣሎ።” (ርብ “ፖሊስ - History of the Christian Church” እዚ እምነቱ እዚ ምስ ክርስትያናዊ ኣመለኻኽታ ኣገባዩ ብተረፋፋሾ እዩ። ከመይሲ ክርስትና ንኣምላኽ ልዕሊ ፍጥረቱን ናይ ዘይኩ ህላወ ዘለዎን ምእኑ እዩ ዚኣምን። ክርስትና ኣብ ባይናዊ ትስብኢት ዘለዎ እንዚኣብሃር እዩ ዚኣምን። ከም ፓንተይዝም ኣብ ትስብኢት ኣለዎ (ኢምፕሪሰናል) ኣምላኽ ኣይነሃን ዚኣምን።

4 ብመሰረት መጽሓፍ ፌሊኦ ሻፍ History of the Christian Church “ቡድሃውያን ጳጳራዊ ምምሕደሻ ወደ ለውጢ ናይ ብራህማናዊ እምነት እዩ። ካብ መበል ሻፍሻይ ዘመን ቅድሚ ልደተ ክርስቶስ ዝመጸ ኮይኑ (ባለ ጽሑፋት ድማ ቅድሚኡ ከምዝነበረ ይሕብር)። ካብ ዝኾነ ካልእ ዘይክርስትያናዊ ሃይማኖታት ድማ ዝበዛሉ ሰዓብቲ ኣለውዎ። ካብ ህንጲ ሓላፊ ጳርጋ ኣብ ኩልን ደሴታት ህንጻ፡ ጃጋን፡ ቲብት ከምኡውን ሰፊሕ ክፍል ቻይናን ማእከላይ እስያን ክባዕ ዶብ ሳይበርያ ይዘርጋሑ። ክልቲኡ ሃይማኖታት ካብ ክልተ ኣንጻር ዝኾነ መትከላት ይብገስ። ብራህማዊ ብሕትውና ካብ ኣመለኻኽታ ፓንተይዝም ዚብገስ ኮይኑ፡ ቡድሃውያን ካብ ጥንቲቶ እምነት-ኣልቦነትን ባይናትን (ኒሃሊዝም) ዚብገስ እዩ። እቲ ቀዳማይ ኣብ ህላወ ፍጹምነት ግን ድማ ሓሳባዊ ወብደት ኣተኩሩ ንዓለማዊ ህይወት ይሕሰም። እቲ ጳጳራዊ ግን ኣብ ፍጹማዊ ኮይኑ ዝተፈላለዩ ዘይክወን ባይናት፡ ህላወ ኣልቦነት ኣብ ኩሉ ፍጥረት የተኩሩ። እቲ ቀዳማይ ኣምነታዊ ኮይኑ ሓሳባዊ ኣመለኻኽታ ኣለዎ። እቲ ጳጳራዊ ግን ኣሉታዊ ኮይኑ ክውንታዊ ኣመለኻኽታ ኣለዎ። እቲ ሓደ ናብ ምውሓዝ ብቲ ኣድማሳዊ ብራህማን ኪዕልም ከሎ፡ እቲ ሓደ ግና ናብ ምውሓዝ ብኣልቦነት ይዕልም።” ጥላኡ ክልቲኡ ናብ ዝተፈላለዩ እንግዲታት ዚጥምት እንተተኾኑ ሂንዱ (ብራህማውያን) ናብ መጀመርያ ቡድሃውያን ድማ ናብ ፍጹም፡ ክልቲኡ ግና ነብ ዘልውቲ ዓለም ይኹንን፡ ካብዚ ዝተሓሰበ እዩ ድማ ክልቲኡ ኣብ ባሕታዊ ህይወት ምስትንታን ዚድህቡ።

ዘይምዕጋብ እተሓሰበ እዩ። ጽልዋኡ ግና ካብ ናይ ዝሓለፈ ዘመናት ምብራቕዊ ምንኩስናታት ዝመንጨወ ምንባሩ ኪከሓድ ኣይከኣልን። ፌሊኦ ሻፍ ብዛዕባዚ ኣመልኪቲ ኺጽሕፍ ከሎ ከምዚ ይብል፡-

“ቡድሃዊ ስርዓተ ምንኩስና ብፍላይ እኳ እቲ ኣብ ምሕሳም መውሰዱ፡ ኣብ ምርዓም ምስ ድኽነትን ምእዛዝን፡ ምዝውታር ናይ ሓባር መኣዲ፡ ስርዓ ንባብ ከምኡውን ዝተፈላለዩ ልምዎታት ዚድህብ ኣብ ቲብት ዝነበረ ምንኩስና፡ ምስቲ ናይ ሮሜ ካቶሊክ ቤተክርስቲያን ዓብዪ ተመሳሳልነት ካብ ምህላዉ እተሓሰበ፡ ሮማውያን ሚስቶናውያን፡ እዚ ናይ ድያብሎስ ምቕዳሕ ጥራይ እዩ ኪኸውን ዚኽእል ይብሉ። ግናኹ፡ እቲ ቀዳማይ ኩሉሳዕ ነቲ ቅዳሕ ይቕድሞ እዩ እሞ፡ ምንኩስና ካብ ቅዱስ በርተሎሜዎስን ቅዱስ ቶማስን ዝጀመረ እዩ እንተበልናውን ነፍሱ-ቅጽዓታዊ ህይወት ቅድሚ ምምጻእ ክርስትና ኣብ ህንጲ እተፈጸመ (እተወደኣ) ነገር እዩ።”⁵

እዚ ዜርእየና፡ ምንኩስና ክርስትና ዝጀመሮ ሓድሽ ነገር ዘይምእኑ እዩ። ኣብ ራብዓይ ዘመን ግን፡ ምንኩስና ኣብ ክርስትና ብሰፊሖ እዩ ተኣታታዩ።

ብርግጽ፡ ኣብዚ ዘመን እዚ ቤተክርስቲያን ብዝተፈላለዩ ዓለማዊ ባህርያት ናይ ተራ ምእመን ኮነ ናይ ቤተክህነት ክትጽሎ ጀሚራ ነበረት። ብፍላይ እኳ ካብቲ ቤተክርስቲያን ምስ ናይቲ ዘመን መንግስቲ ሮሜ ሕብረትን ዝምድናን ክትገብር ኣብ ዝጀመረትሉ እዚ ነገር እዚ እናገነነ መጽ። ሃብቲ እኳ ዓለም እዚኣ፡ ስልጣን ከምኡውን ክብሪ ክርስትያናት ከምቲ ክርስቶሳዊ ጽወዓ ንኺይመላለሱ ኪፈታተናም ተራእዩ። በዚ ነገር እዚ ዘይተሓንሱ ክርስትያናት ኣቦታት፡ ካብ ክህነታዊ ኣገልግሎት ተፈልዮም ቅድስና ዘለዎ ህይወት ኪመርሑን ምስ ኣምላኽ ሕብረት ንምግባርን ኢሎም ኪብሕትዉ ጀመሩ። እዚ ነገር እዚ ብፍላይ ነቶም መንፈሳዊ ጽምእ ዝነበሮም ወገናት ኪሰሕቦም ተራእዩ። ኣብዚ ዘመን እዚ ከም እኒ ተርቱሊያን ከምኡውን ካልኦት ስሙያት ክርስትያን ኣቦታት፡ ምንኩስና፡ ንሱ ኽኣ፡ ብፍታውካ ዚግበር ምብሕታው ከም ዝበለጸ ኣማራጺ ካብ ዓለማዊ ህይወትን ኣነባብራን ቆጽሩዎ። ብፍታዎም ካብ ደቂ ኣንስትዮ ብምፍላይ፡ ካብ ናይ ዓለም ሃብቲ ብምርሓቕ፡ ህይወቶም ኣብ ናይ ኣስተንትኖን ንኣምላኽ ምድላይን ኬሕልፉ ቆረጹ።

እዚ ተርእዮ እዚ፡ ኣብ ክርስትና ሓደ ሓድሽ ደረጃ ኣምጽኦ። ቦቲ ሓደ፡ ቤተክህነት ኪህሉ ኽሎ፡ ቦቲ ሓደ ድማ ተራ ምእመን ነበሩ። ሕጂ ግና ሓደ ኻልእ ወገን ናይ መንከሳት መጽ። እዚኣም - እወ እዞም ኣብ በዓትታን ምድረበዳታትን ዚነብሩ መንከሳት - ቦቲ ህዝቢ፡ ማለት ተራ ምእመን ከም ዝበለጹ መንፈሳውያን ጀጋኑ ኪቆጽሩ ጀመሩ። ካብዚ ዝተሓሰበ ድማ ነቶም ጳጳሳትን ሓላቂ ቤተክህነትን እኳ ዘይተዋህበ ክብሪ ይህበም ነበረ። እዚ ነገር እዚ ቦቲ ሓደ ወገን ንክርስትያናዊ ምስትንታንን፡ ነፍሱ-ቅጽዓታዊ

5 Schaff, Philip. ኣቕዲማ ዝተጠቐሰት መጽሓፍ።

ሀይወት ክርስቲያንን ከዕቅብ ክሊሉ። ከም እኒ አትናቲዎሱ፡ አጎሰጢኖሱ፡ ክሪሶስቶም ወዘተ ... ዝኣመሰሉ አቦታት እምነት ክርስትና ኬፍሪ ክኢሉ። ንክርስትና ድማ ናብ ክብ ዝበለ ጽፍሒ ናይ መንፈሳዊ ጉዕዞ እኣትዮም። ቦቲ ሓደ ወገን ግና፡ ንክርስትና ካብ ንቡር ዕለታዊ ሀይወት ከፈልዮ ብምጅማሩ፡ እቲ ህዝቢ ክርስትና ማለት ደረጃታት ዘለዎ፡ ናይ ተራ ምእመንን ናይ መነኩሳትን ኢሉ ንኪሸፍሉ ምኽንያት ኮኖ። ካብዚ ንምንኩስና ዝተዋህቦ ፍሉይ ክብሪ ዝተላዕለ ኣብቲ ምንኩስናዊ ስርዓታት ንባዕሉ ሕሉፍ ዝኾነ ተግባራት ይረክ ነበረ።

በዚ ኸምዚ፡ ካብ ራብዓይ ክሳብ ሻድሻይ ዘመን ዝነበረ ታሪኽ ቤተክርስቲያን ብሓያል ጽልዋ ምንኩስናዊ ሀይወት ተባሒቱ ነበረ። ናይቲ ዘመን ህዝቢ ድማ ደድሕሪ ተግባራትን ብሂላትን መነኩሳት ከሰዕብ ተራእዮ። ካብዚ ዝተላዕለ ንስርዓተ ክህነት ዝተቐናቐነ ሓያል ምንቅስቃስ ኪኸውን ከኣለ። ብሕትውና ከምቲ ኣብ ምብራቓዊ ህዝብታት ሰሓቢ ዝነበረ፡ ኣብ ክርስትያናዊ ዓለም ሰሓቢ እናኾነ ዝመጸ፡ ብፍላይ ከም እኒ ተርቱሊያንን ኦሪገንን ዝኣመሰሉ ክርስትያን ሊቃውንቲ፡ ንኣነባብራ ዝበዝሑ ክርስትያናት ኪጸጉም ምስጀመሩ እዩ። ካብ ጽልዋ ዓለማዊ ሀይወት ሮማውያን ዝተላዕለ ኣብ ክርስትና ጋሻ ዝኾነ ኣነባብራ ኪኣቱ ከምዝጀመረ ርኢና ኣሎና። እዞም ሊቃውንቲ ቤተክርስቲያን፡ ከምኡውን ንዕኡም ዝሰዓቡዎም ከም እኒ ጀሮም ዝበሉ ምዕራባውያን ሊቃውንቲ ድማ ነቲ ሀይወት ኬወግዉዎ ከኣሉ።

ብርግጽ ንኹሉ ስርዓተ ምንኩስና ክርስትና ካብ ምብራቓዊ እምነታት ጥራይ እዩ ማዕቢሉ ኢልና ክንውግዞ ኣይንኸእልን። ገሊኦም ክርስትያናትሲ፡ ንኣምላኽ ካብ ዝነበሮም ጽምእ እተላዕለ እዮም ንባሕታዊ ሀይወት ከም ኣማራጺ ኪወስዱ ዝጀመሩ። ከመይሲ ኣብ ቅድሚያ ዓይኖም ሞራላዊ ውድቀት ይርእዩ ነበሩ። ኣብ ትሕቲ ሃጸይ ኮንስጣንጢኖስ፡ ሮሜ ብዝተፈላለየ ማሕበራዊ ነውጽታት ኣብ ዝተወቐዓትሉ፡ ካብ ሰማዊ ምልዋጥ ሮማውያን ናብ ክርስትና ዝተላዕለ፡ ሰነ ምግባርን ኩለንትናዊ ሀይወትን ብምብልሻዉ፡ ክርስትያናት ናብቲ ሕመረት እምነቶም ዘይኮነ ብሕትውና፡ ካብ ዓለማዊ ስርዓታት ምህዳም መሪጸም። ኣብ ምድረበዳታትን በረኻታትን ኬዕቁቡ ጀመሩ። ክርስትያናዊ ምንኩስና ካብዚ ዚብገስ ኮይኑ፡ ኣገባቡ ግና ካብ ምብራቓዊ ቅዱ ኣምልኽ ብዘመሳሰሎ መገዲ እዩ ዚካየድ ዝነበረ። ብኣንጻሩ፡ እምነቶ ምንኩስና ኣብ ካልኣት መናፍቓዊ እምነታት ከም እኒ ፈለግውኩትን ማኒቲያውኩትን ካብቲ ኣብ መንጎ ሓይልታት እከይን ሰናይን (ኣብ መንጎ ግሉዝን ረቂቕን) ምዕራይ ዝኾነ ኣንጻራዊ ቃልሲ እዩ ዘሎ ዚብል ክልተኣዊ ኣመለካኸታ ሀይወት (ዱዋሊዝም) ዚነቅል እዩ። ክርስትያናዊ ምንኩስና ግን ካብቲ ድኻም ስጋ ብምኽንያት ሓጢኣት ዝተበገስ ኮይኑ፡ መወዳእትኡ ንስጋኻ ብምግዛእ ናብ ሓርነት ዝመልኦ መንፈሳዊ ሀይወት (ግናኽ ከምቲ ናይ ዱዋሊዝም ኮነ ፓንተይዝም ብመለኮት ምውሓዋ ኣይኮነን) ምእታው እዩ ዕላምኡ። እምበኣርኩ፡ ምንኩስናዊ ሀይወት

ኣብ ሀይወት ቤተክርስቲያን ድሕሪ ሰደት ዓብዪ ጽልዋ ከምዝነበሮ ክንርዳእ ንኸእል።

ኣብዚ ለውጥታት ዝበዝሑ ዘመን ናይ ክርስትና ሓያሎ ሊቃውንቲ እዮም ተንሲኦም። ናቶም ዕዮ ድማ መሰረታዊ ናይ ክርስትና እምነታት ኬቐውም ከኣለ። ቀጸልና ኣብዚ ናይዚ ዘመን ሀይወት ክርስትና ዓብዪ ጽልዋ ዝነበሮም ሊቃውንቲ ቤተክርስቲያን ክንምልከት ኢና።

ኣቦታት ድሕሪ-ኒቃያ

መግሀራን ቤተክርስቲያን

ኣብ ዝሓለፈ ምዕራፍ ዝረኣናዮም ኣቦታት ቤተክርስቲያን እቶም ቅድሚያ ገባኤ ኒቃያ ዝነበሩ ኣቦታት እዮም። ቤተክርስቲያን ብዘይካ እቲ ኣብ ማሕበራት ፋሕ ኢሉ እናተቐድሐ ዚዘውር ወይስ ተዓቂቡ ዝነበረ ዘይተጠርነፈ ወንጌላት ከምኡውን መልእኽታት ዝኾነ ውሁድ ኮይኑ እተጠርነፈ ክርስትያናዊ መምርሒ ኣይነበራን፡ ኣብዚ ዘመናት ዝነበሩ ክርስትያናት ኮነ መራሕቲ ቤተክርስቲያን ድማ መጽሓፍ ቅዱስ ኣብ ዘይነበረሉ እዋን እዮም ዜገልግሉ ዝነበሩ። እዚ ሃገር እዚ ምስቲ ምስ ናይ ሎሚ ኣንጻጺርካ ዝነበረ ዘይሰሉጥ መራሕቲታት ኮነ ትራንስፖርት ኪህሉ ዚኸእል ዝነበረ ፍልልይ ናይ ኣረኣእያታትን ባህልታትን እዮም ነቲ ወንጌል ኪዕቅቡዎ ከኣሎም።

እዞም ኣቦታት ቤተክርስቲያን፡ ቤተክርስቲያን ንዚገጥማ ዝነበረ ብርቱዕ ሰደት ከምኡውን መናፍቓዊ ምህሮታት እናበደሁ ኣገልግሎቶም ይምልኡ ነበሩ። እቲ ሰደት ዜምጽኦ ዝነበረ ምምዝባላት ከምኡውን ውልቃውን ማሕበራውን ብድሆታት ብቐሊሉ ዚግመት ኣይኮነን። ካብኡ ሓሊፉ ድማ በብጊዜኡ ካብ ክርስትያናዊ ከምኡውን ዘይክርስትያናዊ ምህሮታት ዚወጽእ ዝነበረ መናፍቓዊ ምህሮታት ከም ኣቦታት ክንደይ የሸግሮም ከምዝነበረ ምግማት ኣየጸግምን። ናይዚኦም ኣቦታት ጽልዋ ኣብ ሀይወት ናይ ቤተክርስቲያን ፍጹም ዘይነጻቕ ምንባሩ፡ እቲ ኣብ ሰነመለኮታዊ ኣመለካኸታን ኣብ ትሕዝቶ ሀይወት ቤተክርስቲያንን ዝሓደጉዎ ሓድጊ ኬመልከተና ይኸእል።

ገሊኦም ከም እኒ ጁስቲን ሰማእት፡ ኣይረንዩስ፡ ከምኡውን ቅሌምንጦስ በዓል እስክንድርያ ንእምነት ክርስትና ብብርቱዕ ሓይሊ ዝተኸላኸሉ እዮም። ንዚገጥሞም ዝነበረ ዝተፈላለየ መናፍቓዊ ምልዕዓላት ብምግጣም ድማ ጽሬት ኣማናዊ ምህሮ ክርስትና ኪሕልዉ ከኣሉ። እኒ ፖሊካርፕ፡ ጁስቲን ሰማእት፡ ኣግናጤዎስ፡ ከምኡውን ሲጽርያን እምነቶም ሓልዮም ምእንቲ ወንጌል ንይታና

የሱስ ክርስቶስ ተሰውኡ። እኒ ቅሌምንጦስ፡ አግናጤዎስ፡ አይረንዩስ፡ አሪገን፡ እዮሰቢዮስ ወዘተ ከአ ንቤተክርስቲያን ብምምራሕን ብምጥሳይን አብ ሕማቕ እዋን እምነታ ሓልዮ ከምእትጸንሕ ገበሩ። እኒ አግናጤዎስ፡ አሪገን፡ ተርቱሊያን፡ ሲጽርያን እምነት ክርስትና ንዚገጥሞ ዝነበረ ፍልስፍናዊ አመለካከታታት ገጢሙ ንባዕሉ ድማ ጽሬት ምህሮኡ ሓልዩ እተወሃሃደ ሰነመለኮታዊ ሓድነት ዘለዎ ኮይኑ ንኺጸንዕ አኽኢሉዎ። እዞም መምህራን ቤተክርስቲያን ካብ ቃል አምላኽ ተበጊሶም ብዘይካ እቲ ዝነበሮም ግሪኻዊ ፍልስፍናዊ ምህሮታት ብዘይ ዝኾነ ካልእ ክርስትያናዊ ትምህርቲ አብዚ ደረጃ ኬብጽሑዎ ምኽኢሎም ክሳዕ ክንይይ ጥበብ አምላኽ ዝመልአም ከምዝነበሩ ክንርዳእ ንኺእል። እዚ ኪበሃል ከሎ ግና ዝኾነ ጌጋ ዘይፍጽሙ እዮም ነይሮም ማለትና አይኮነን። ከም ሰብ ጌጋታት ፈጸሞም፡ ምስቲ ዝገበሩዎ ዓበይቲ አበርክቶአም ኪነጸጸር ከሎ ግን አምላኽ ከመይ ዝበለ ዓሰቢ ከምዚህበም ጥራይ ኢና ክንግንዘብ እንኽእል።

እምበኣርከ ሕጂ ነዞም አቦታት ድሕሪ ምርኣይ ናብቶም ድሕሪ ጉባኤ ኒቃያ ናብ መሪሕነት፡ ምህሮታትን፡ አገልግሎታትን ቤተክርስቲያን ዝመጽ ክንርእ። እዚአም፡ ብፍላይ አብቲ ቤተክርስቲያን ካብ ሰደት ዘዕረፈትሉ ናብ ካልእ መድረሽ ናይ ታሪኽ ድማ ዝተሰጋገረትሉ እዋን ማለት ድሕሪ ምቕባእ ሃጸይ ኮንስጣንጢኖስ አብ ታሪኽ ቤተ ክርስቲያናት እንረኽቦም እዮም። ክርስትና ካብ ሰደት ምዕራፉ ግን ዕረፍቲ ጥራይ አይኮነን ሓዙ መጸኢ፡ እቲ ብድሆ ካብ ሰደት ናብ ካልእ ዓይነት እዩ ሰጊሩ። ቀንዲ ካብዚ ድማ መናፍቓዊ ወይስ ንጽሬት ምህሮ (ኦርቶዶክስ) ምህሮታት ክርስትና ዝበድህ ነገር ነበረ።

ካብቲ ዚመጽእ ዝነበረ ንቤተክርስቲያን እናሻዕ ዚመቓቕላ ዝነበረ ምህሮታት ምስእንርኢ ምህሮ ኣርዮስ፡ ምህሮ መቄዶንያውያን፡ ምህሮ አጳሊናሪስ፡ ምህሮ ንስጥሮስ፡ ምህሮ ሓደ ባህርይ፡ ወዘተ ምጥቃስ ይክኣል። ነዚ ምህሮታት ዝገጠሙሉ እተፈላለዩ አቦታት ቤተክርስቲያን እዮም። ካብአቶም አብ ታሪኽ ዓብዪ ቦታ ዘለዎም ከም እኒ አትናቴዎስ፡ አምብሮስ፡ ዮሃንስ ክሪይሶስቶም፡ ጂሮም፡ አጎስጢኖስ፡ ቄርሎስ ወዘተ ንረክብ። ናይዚአም አቦታት ታሪኽን ትምህርትን ቀጸልና ክንርኢ ኢና።

አትናቴዎስ መለኮት ክርስቶስ

ድሕርቲ ሃጸይ ኮንስጣንጢኖስ አብ መንግስቲ ንቤተክርስቲያን ዝገበረላ ሓለፋ፡ ቤተክርስቲያን ሓደ ዓብዪ መናፍቓዊ ምህሮ ገጠማ። እዚ ነቲ መሰረታዊ እምንቶአ ብዛዕባ መለኮታዊ መንነት የሱስ ክርስቶስ ዚፈታተን ነበረ። ነዚ ንክርስቶስ ከም አምላኽ ዝኽኢሉ እምነት፡ ኣርዮስ ዝተባህለ እስክንድርያዊ አቡን

ዘልዓሎ እዩ። ኣርዮስ ዘልዓሎ ትምህርቲ አብታ ናይ ጥንቲ ቤተክርስቲያን ክትዕን ምፍልላይን አምጽኡ። ካብዚ እዋን እዚ ጀሚሮም ዝተንበኡ አገልገልቲ ቤተክርስቲያን ድማ ቅድሚኡ ተራእዩ ዘይፈልጥ ዓይነት ዕዮ ምጥባቕ ንእምነት ክርስትና ገጠሞም። ሓደ ካብዚአም አትናቴዎስ በዓል እስክንድርያ እዩ። አብ መወጃታ ሳልሳይ ዘመን እተወልደ አትናቴዎስ አብ ትሕቲ አቡን እስክንድር ድሕሪ ምዕባይ ንባዕሉ ብሉጽ ሊቅ ኪኸውን ከኣለ። አብ ጉባኤ ኒቃያ ምስታፋውን ናይዚ መግለጺ እዩ።

አትናቴዎስ ድሕሪ ሞት አቡን እስክንድር፡ ንሳ (አቡን) ኮይኑ ንኣርብዓ ዓመታት አገልገለ። ዝበዘሐ ካብ ናይ አገልግሎት ዘመኑ ንትምህርቲ ኣርዮስ አብ ምቕዋም እዩ ኣሕሊፋዎ። እምንቶ ጉባኤ ኒቃያ ካብ ወገን ኦሪገናውያን ተቓውሞ ስለዝገጠሞ ብዙሕ አሰሓብሊ ነገር ኮነ። እዚ ነገር እዚ ንሃጸይ ኮንስጣንጢኖስ ባህ አየበሎኑ ልዕሊ ዝኾነ ነገር ድማ ሓድነት ናይ ቤተክርስቲያን ኬምጽእ ደለዩ። ግናኺ አትናቴዎስ ብቐሊሉ አብቲ ዝነበሮ እምንቶ ብዛዕባ “መለኮት ክርስቶስ” ዝኾነ ምትሓት (ኮምፕሮማይስ) ኪገብር አይፈተወን። በዚ ኸምዚ ድማ ሓደት ዘይኮነ ካብ መሪሕቲ ምብራቓዊት ቤተክርስቲያን ይጸረፉ ነበሩ። ካብዚ እተላዕለ ድማ ንዓሰርተው ሾብዓተ ዓመታት ካብ ዘመን አገልግሎቲ አብ ሰደት ኣሕለፎ። እዚ ሰደት እዚ ብፍላይ እኳ ብዘመን ኮንስጣንጢኖስ ሃጸይ መንግስቲ ሮሜ ይመጽ ነበረ።

ድሕርዚ እዋን እዚ ግን ንአስታት ዓሰርተ ዓመታት (ካብ 346-356 ድ.ል.ክ) አቡን ኮይኑ ብነጻነት አገልገለ። ንሱ ምስ ምዕራባዊት ቤተክርስቲያንን ኣንጻክያውያንን ኣጽኒዑ አብዚ እምንቶ እዚ ጸንዐ። ቀጸሉ ድሕርቲ አብ ልዕሊ አትናቴዎስ ዝተላዕለ፡ ሰደት አብ እስክንድርያ ሓድሽ ጉባኤ ተገብረ። አብዚ ብዛዕባ እቲ ዘከራኸር ዝነበረ አመለካከታታት ማለት ናይ አትናቴዎስን ናይ ኦሪገንን፡ ቃላት ብዘዩገድስ እቲ እምንቶ ብሓደ ጌርካ ኪቐርብ ከምዚክኣል አብ ስምምዕ ተበጽሖ። እዚ ድማ ነቲ ደሓር ዝመጸ ጉባኤ ቁንስጥንጥንያ (ኮንስታንቲኖፕል) ደገ ከፈተ። እዚ ጉባኤ እዚ ነቲ ናይ ኒቃያ እምንቶ መለኮት ክርስቶስን ናይ ኦሪገን እምንቶ ስለስትነት ትሰበእት አምላኽን ዘቃደወ ጉባኤ እዩ።

አብ ዘመን አገልግሎት አትናቴዎስ፡ ገለ ካብቲ ዝዓየዮ ዕዮታት እንተርኢና፡ እቲ ኣቐዲምና ዝረኤናዮ ንኣርዮሳዊ አመለካከታ ዚቃወም ጽሑፋ ንረክብ። ካልእ፡ እቲ ንእምነት ክርስትና ብሓፈሻኡ ዚከላኸል ጽሑፋቲ እዩ፡ አብዚ ካብ ዝዓየዮ ድማ “ኣንጻር ግሪኻውያን” ከምኡውን “ስጋ ምልባስ ናይቲ ቃል” ዚብል ብ335-37 ድ.ል.ክ አቢሉ እተጸሕፈ ጽሑፋ እዩ (እዚ ብልማድ ማሕበር ብ318 ድ.ል.ክ እዩ ተጸሓፉ ይበሃል)። ካልእ ጽሑፋት አትናቴዎስ ምስእንርኢ እቲ ክሳዕ ሕጂ ተፈላጥነት ዝረኽበ ናይ ዕለተ ትንሳኤ ደብዳቤታቲ ንረክብ። ካልእ ዓብዪ ጽልዋ ካብ ዘምጽእ ጽሑፋት አትናቴዎስ ብዛዕባ ህይወት

“አንጦንዮስ” እተባህለ መነኩስ (ፈላሲ) ዝጸሓፎ መጽሓፍ ይርከብ። ንምንኩስናዊ ህይወት ኣመልኪቱ ኪገልጽ ከሎ፡ ከምዚ ይብል፡-

በዚ ኮይኖም (ከይተመርጃው)፡ ድኻታት ኮይኖም፡ ርእሶም ንጸሎትን ጸምን ወፍዮም ይነብሩ። ከምዚኦም ዝበሉ ሰባት ኣብ ማእከል ሕብረተሰብ ብጽምና ይነብሩ ነበሩ። ደሓር ግና ቤተክርስቲያን ብሰማውያን ክርስቲያናት ክትመልእ ምስጀመረት፡ ርእሶም ከፈልዩ ናብ ጽሙው ቦታታት ግብጽን ሶርያን ኪኸዱ ጀመሩ። እረ ኣብ እምባታትን ምድረበታትን ኮይኖም ናይ ጽምዋ ህይወት ብምሕላፍ ኬስተንትኑ መረጹ።⁶

ካብዚ ጽሑፍ ኣትናቴዎስ እተሓለሉ ቤተክርስቲያን ብናይ ምንኩስና ህይወት ክትጽሎ ጀመረት። እዚ ንኣጎስጢኖስ ክላዕ ዚጸልው ኣዝዩ እናሓየለ ከደ።

ኣትናቴዎስ ንመለኮት ክርስቶስ ኣመልኪቱ ካብ ዝጸሓፎ ምስእንርእ፡-

ንሕና ኢና ናይ ስጋ ምኒኑ ምኸንያት። ንምድሓንና ኢሉ ተገሊጹ ክላዕ ዚውለድ እዩ ኣፍቂሩና ...። እቲ መድሓኒ ባዕሉ፡ እቲ ንኹሉ ነገር ካብ ዘዩሎ ዝገበረ እንተዘይኮይኑ ካብ ጠፋኢ ናብ ዘይጠፍእ ኬምጽእ ዚኸእል የልቦን፤ ባዕሉ እቲ ቅርጽ-ባህርይ ኣብ እንተዘይኮይኑ ንሰባት ብመልክዕ ኣምላኽ ዳግም ከፈጥሮ ዚኸእል የልቦን፤ ጎይታና ዮሱስ ክርስቶስ እቲ ህይወት ባዕላ ዝኾነ እንተዘይኮይኑ ካልእ ነቲ መዋቲ ዘይመውት ኪገብር ዚኸእል የልቦን፤ እቲ ቻል ንሱ ኸእ ንኹሉ ዚእዝዝን ንሱ በይኑ ወዱ ነብ ዝኾነን እንተዘይኮይኑ ዝኾነ ካልእ ንሰባት ብዛዕባ ኣብ ኪምህርን ጣኦታት ኬዕኑን ዚኸእል የልቦን። ዕዳ ኹሎም ሰባት ኪኸፈል ስለዘለዎ (እንተዘይኮነ ሰባት ኪሞቱ ነበርም) ኣብ መንጎና መጽዔ መለኮቲ ብግብሩ ምሰርአየ ድማ መስዋእቲ ኣብ ክንዲ ኹሉ ኣቕረበ፡ ንመቐደሱ (ሰጋኡ) ድማ ኣብ ክንዲ ኹሉ ሰብ ወፊየ። ንሰባት ካብ ኩነቴ በኹሪ ሓጢአት ሓራ ምእንቲ ኼውጽእ፡ ከም በኹሪ ትንሳኤ ስጋኡ ዘይጠፍእ ምኒኑ ብምርኣይ ንሱ ባዕሉ ድማ ካብ ሞት ዚሕይል ምኒኑ ምእንቲ ኬፍልጥ ኢሉ ነዚ ገበረ።⁷

እዚ ሓደ ካብቲ እምነ ኩርናዕ እምንቶ ቤተክርስቲያን ዝኾነ ትምህርቲ ሰነመለኮት እዩ። ኣትናቴዎስ ንመለኮትነት ኪገልጽ ከሎ፡ ግሪኻዊ ኣመለኻኽታ ድማ ከምእተጠቐመ ጸሓፍቲ ይገልጹ።⁸ እዚ ብፍላይ ዝተንጸባረቐ ግና ኣብቲ ኣትናቴዎስ ንኣዳማዊ ውድቀት ኣመልኪቱ ኪጽሕፍ እተጠቐመሉ ኣገላልጽ እዩ። ከመይሲ፡ ልክዕ ከም ናይ ኦሪገን ኣብ ኣዳም ውድቀት ዘምጽእ ሓጢአት ኪምዕብል ዝኸኣለ ኣዳም ኣእምሮኣዊ ኣስተንትኖ ሓዲጉ ኣብ ኣካላዊ ምስተንታን ኪኣቱ ስለዝኸኣለ እዩ። እዚ ኣበሃህላ ዝያዳ ናብ ግሪኻዊ ምህሮ ዝዘዘወ እዩ። ከመይሲ በዚ ኸምዚ እዩ ናይ ስጋን ነፍስን ምፍልላይ ዝመጽ ይብል ኣመለኻኽታ ኣትናቴዎስ።

6 ኣትናቴዎስ - ህይወት ቅዱስ ኣንጦንዮስ ኣብ እትብል መጽሓፍ።
7 ኣትናቴዎስ - ምልሳስ ስጋ እቲ ቻል ኣብ እትብል መጽሓፍ ገጽት 4, 20, 54
8 Lane, Tony, *The Lion Concise Book of Christian Thought* - '78' 31

ኣብ ዕዮ ኣትናቴዎስ ዝበዝሐ መጽሓፍ ቅዱሳዊ ትንታኑ ዝነበሮ ግና እቲ ኣንጻር ኣርዮሳዊ ምህሮ ዝጸሓፎ እዩ። ኣብዚ ንመለኮት ክርስቶስ ኣመልኪቱ ዝጸሓፎ ነገር ካብ ክፍልታት መጽሓፍ ቅዱስ መጎተኡ ብምቕራብ ንሕቶታት ኣርዮሳውያን ቦቲ ዚጠቐሱዎ መጽሓፍ ቅዱስ ምላሽ ይህብ። ኣብዚ እተጠቐሞ ካልእ ነገር ናይ ጸሓይ ተምሳል እዩ። ንሱ ከምዚ ኢሉ፡-

ንሱ ጩራ ጸሓይ ንባዕላ እዩ፡ ግናኽ ባህርይ ጸሓይ ኣይተኸፋፈለን ወይስ ኣይጎደለን። ባህርይ ጸሓይ ምሉእ እዩ፡ ጩራኦ ድማ ፍጹምን ምሉእን እዩ። እዚ ጩራታት ነቲ ናይ ጸሓይ ባህርይ ኣይንክዮን፡ ግናኽ ናታ ምንጫወ (ጸርጊ) እዩ። ከምኡ ድማ እቲ ወዲ ካብ ኣቦ ወጸኢ ዘይኮነስ ካብ ኣቦ ዝመጸ ከምዝኾነ ንርዳእ። እቲ ኣቦ ምሉእ ከሎ፡ “እቲ ቅርጽ ባህርዩ” (እብራውያን 1:3) ዘለኣለማዊ እዩ፡ መልክዕ ኣቦ ዓቂቡ ድማ ከይተለወጠ ይነብር።⁹

በዚ ኸምዚ ኣትናቴዎስ ንምህሮ መለኮት ኣበርቲዑ ተቐለሰ። ብዘይካዚውን ኣብ ግብጺ ዝነበሩ ብተሮፒካይ ዚፍለጡ ጉጅለ ንመንነት መንፈስ ቅዱስ ኣመልኪቶም ዜካትዕ ኣመለኻኽታ ምስምጽኡ ናብቲ ጉዳይ ኣተወ። ንሱ ንሰራጳዮን እተባህለ ኣቡን ኣብ ዝጸሓፎ ደብዳቤታቲ ብንጽር መገዲ መንፈስ ቅዱስ መለኮት ኣካለ-ሰላሴ ምኒኑ ገለጸ። እዚ ማለት መንፈስ ቅዱስ ወዲ ኣምላኽ ዘይኮነስ “ካብ ኣቦ ዚወጽእ” ምኒኑ ኣርጊጹ መጎተ። (ዮሃንስ 15:26) ኣትናቴዎስ ኣብ ምድርና ካብ ዝተራእዩ ዓበይቲ ሊቃውንቲ ሰነመለኮት ኮይኑ ሎሚ ንዝከር ኣሎና።

ኣቦታት ቃጳዶቅያ ቃልሲ ኣንጻር ኣርዮሳውነት

ቃልሲ ኣንጻር ኣርዮሳዊ ምህሮ ብሰፊሑ እዩ ዚካየድ ነይሩ። ነዚ ብዘይካ ኣትናቴዎስ ካልኣት ኣቦታትውን ኣብ ከከባቢኦም ብዓብዪ ሓይልን ጽልዋን ይመርሑዎ ነበሩ። ከም እኒ ኤፍሬም በዓል ሶርያ ዝኣመሰሉ ገለ ካብቶም ኪጥቀሱ ዚኸኣሉ እዮም። ንሕጂ እንርእዮም ነቶም ኣብ ከባቢ ቂርሳዮ ዝነበሩ ክርስቲያን ኣቦታት ኢና። እዞም ኣቦታት ቃጳዶቅያ እናተባህሉ ኣብ ታሪኽ ቤተክርስቲያን ዚፍለጡ ክርስቲያን መራሕቲ፡ ባዚል (ባሲሎስ) በዓል ቂርሳዮ፡ ጎርጎርዮስ በዓል ናዚያንስ ከምኡውን ጎርጎርዮስ በዓል ንያሳ እዮም። ሰለስቲኦም ምሁራት ፍልስፍናን ክርስቲያን ኪኾኑ ከለዉ ኣብ ህይወት ቤተክርስቲያን ኣብ ልዑል ደረጃ ኣገልግሎት ዝበጽሑ እዮም። ሰለስቲኦም እዞም ኣቦታት ብፍላይ እኳ ብጽልዋ ባሲሎስ ኣብ ናይ ምንኩስና ህይወት ኣተዉ። እዚ ዘመን እዚ ከምቲ ኣቕዲምና ዝረኢናዮ ምንኩስና ዝገነሉ ዘመን እዩ።

9 መደረ ኣንጻር ኣርዮሳውያን 2:24,33

እዞም ሰለስተ አቦታት ቃጳዶቅያ ድማ አብ ምብራቅዊ ምንኩስና ዓብዪ ግደ ነበርም። ካብ አብ ዝለዓለ ደረጃ ጽልዋ ናይ ቤተክርስቲያን ዝበጽሖ ጎርጎርዮስ በዓል ንያሳ ኮይኑ ከም ብጹቱ ሰዓቢ ናይ ኦሪገን ነበረ። ጎርጎርዮስ ብዙሕ አብ ፍልስፍናን ስነመለኮታዊ ምርምርን ዘድሃበ ሰብ እዩ። አብ ዘመኑ ካብቲ ዝነበሮ ክርስቲያናዊ ጽምእ እተሓሰለ አቡን ናይ ቤተክርስቲያን ንያሳ ኮይኑ ኣገልገለ። ብሓፈሻ ግን እዞም አቦታት ንኣርዮሳዊ እምነቶ ብዝነበሮም ጽኑዕ ተቃውሞ እዮም ዝያዳ ዚፍለጡ። ከም ኦሪገናውያን መጠን አብ ሰላሴ ዝነበሮም እሙንቶ ልዑል እዩ። ሰለስተነት ብናቶም ኣመለኻኽታ ልክዕ ከምቲ አብ መንጎ ኣድማሳውን ዝርዝራውን ዘሎ ሓድነት እዩ።¹⁰ አብቲ “ሰብ” ዚብል ሓፈሻዊ ህላወ ከም እኒ “እገለ” ከምኡውን “እገለ” ዚብል ዝርዝራዊ ኣካል ኣሎ። ከምኡ ድማ እዩ አብቲ ሰለስተነት ናይ ኣምላኽ፡ “አቦ” “ወዲ” “መንፈስ ቅዱስ” ሰለስተ ኣካል ህላወ ናይ ኣምላኽ እዩ።

ባሲሎስ (ባዚል) ከምዚ ኢሉ ጽሑፉ፡-

ከምቲ ኣድማሳዊ ምስ ዝርዝራዊ ዘለዎ ዝምድና፡ ንባህርይ ድማ ምስ ትሰብእት ዝምድና ኣለዎ። ነፍሲ ወከፍና ቦቲ ናይ ሓባር ባህርይ ኣበልና አብ ህላወ ንካፈል፡ ግናኽ ብምኽንያት ባህርያቶም ውልቀሰባት በበይኖም እዮም ዚህልዉ። አብ ኣምላኽ ከኣ ከምኡ እዩ። ባህርይ ነቲ ሓባራዊ ዝኾነ፡ ከም እኒ ደግነት፡ መለኮት፡ ወይ ካልእ መንነት ይገልጽ፡ ትሰብእት ግና አብቲ በበይኑ ዝኾነ ባህርያት ኣቦነት፡ ወልድነት ከምኡውን ቀዳሲ ሓይሊ ይረእ።¹¹

ብዘይካዚ ጎርጎርዮስ በዓል ናዚያኑስ ከምዚ ኢሉ ጽሑፉ፡-

ብዛዕባ ኣምላኽ ክዛረብ ከለኹ ብሓንሳእ ብሓደ ማሕታ ብርሃን ከምኡውን ብሰለስተ ብርሃናት ክትበርሁ ይግብእኩም። ሰለስተ ውልቅታት ወይስ ኣካል ወይስ ትሰብእት ኣሎ። (እቲ ቃላት ሓደ ትርጉም እንተዚህልዎ ደኣ ንምንታይ ንማንነት?) ሓደ ባህርይ ጥራይ ኣሎ - ንሱ ኸእ መለኮት። ኣምላኽ ብዘይ ክፍልታት ተኸፊሉ ኣሎ፡ ምባሉ ዚከኣለኒ እንተኾይኑስ አብ ክፍልታት ተዋሃዱ ኣሎ። እቲ መለኮት ሓደ አብ ሰለስተ እዩ፡ እቶም ሰለስተ ድማ ሓደ እዮም። እቲ መለኮት ህላወኡ አብቶም ሰለስተ ኣሎ፡ ንምንጻፍሱ፡ እቲ መለኮት እቲ ሰለስተ እዩ ... ። ንኣምላኽሲ ብመናፍቓዊ መገዲ አብ ሓደ ክንጠምር ኣይግብእናን (ምናርኪያውያን)፡ ወይውን ማዕረ ናብ ዘይኮኑ ክንመቓቕሎ (ኣርዮሳውያን) ዮብልናን።¹²

10 እዚ ኣድማሳውን ዝርዝራውን ተባሂሉ ዚፍለጥ ፍልስፍናዊ ኣመለኻኽታ ፕላቶ ዝተባህለ ፈላስፋ ግሪኽ ዘመንጪዎ ሓሳብ እዩ። ኣድማሳዊ (ዩኒቨርሳል) ዚበሃል እቲ ብዛዕባ ሓደ ነገር አብ ኣእምሮና ዚሰኣል ሰለሳዊ ክውንነት ኪኸውን ከሎ፡ ዝርዝራዊ (ፓርቲኩላር) ድማ እቲ ናይ ሓደ ነገር ደጋዊ ቅርጽ ወይ ክውንነት እዩ። ንኣብነት፡ ዕንጨይቲ ኪበሃል ከሎ አብ ኣእምሮና ዚሰኣል ሓሳባዊ ዕንጨይቲ ኣሎ። እዚ ኣድማሳዊ ይበሃል። ግናኹ አብ ቅድሚያ ዓይነይ ዝተፈላለየ ዓይነት ዕንጨይቲ ኪህሉ ይኸኣል። እዚ ኹሉ ድማ ዝርዝራዊ ይበሃል።

11 ዶብጻቢታት 214:4
12 ኦሪገኖስን 39:11

ብሓፈሻኡ እዞም አቦታት ቃጳዶቅያ ነቲ ስነመለኮታዊ እምነቶ ሰላሴ ኣመልኪቶም ዓብዪ ኣበርክቶ እዮም ገይሮም። እዚ ዝኾነ ነቲ ሰላሳዊ ኣካል ምስቲ ሓድነት ብዜካትት መገዲ ኪገልጽዎ ብምፍታዮም እዩ። እንተኾነ፡ እዚ ኣገላልጻ እዚ ብኸም ናይ ሓድነት ውልቀሰባት አብ መንነት ወዲ ሰብ ገይሮም ብምግላጽም፡ ካብ ናብ ሰላሴ ናብ ሰለስተነት ከምዚቐርቡ፡ እዚ ማለት ድማ ብሓደ ዘይኮነስ ብሰለስተ ኣማልኹቲ ከምዚኣምኑ፡ እዚውን መናፍቓዊ ትሕዝቶ ምኳኑ ኪውቀሱ ተራእዮም። ንሶም ግና ብዛዕባዚ መልሲ ሂቦም እዮም። ሰለስተ ኣማልኹቲ ከምዘየለዉ ድማ አብ ድሒሮም ዝጸሓፉዎ ጽሑፋት ንረኽቡ።

ጎርጎርዮስ በዓል ንያሳ ነዚ ኣመልኪቱ ከምዚ ኢሉ ጽሑፉ፡-

አብ ሰባት፡ ኩሎም ሓደ ዕዮ እናዓዩ ኸለዉ ተግባር ነፍሲ ወከፍ ክንርእ ንኸእል ኢና። ነፍሲ ወከፍ ካብ ካልኣት ብፍሉይ ከባቢኡን ኣተዓይያኡን ተፈልዩ ንረኽቦ። አብ ኣምላኽ ግና ከምኡ ኣይኮነን። አቦ ብዘይ ናይ ወዲ ሕብረት ሓንቲ እኳ ከምዘይገብር ኢና እንመሃር። ወዲውን ብዘይ ብመንፈስ ቅዱስ ሓንቲኳ ኣይገብርን እዩ። ግናኽ ነፍሲ ወከፍ ካብ ኣምላኽ ናብ ፍጥረት ዚኸይድ ተግባር ... ካብ አቦ ይምንጪ። ብወዲ ይቐጽል፡ ብመንፈስ ቅዱስ ድማ ይዛዘም።¹³

ካልእ ነዞም ቃጳዶቅያውያን አቦታት ዝገጠሞም ምህሮታት መናፍቕነት ብማሲዶንዩስ እተባህለ አቡን፡ መንፈስ ቅዱስ ፍጡር እዩ ኢሉ ዝመሃሮ እዩ። እዞም አቦታት ብፍላይ ጎርጎርዮስ ናዚያኑስ ኣጥቢቐ ኮነና። ካልእ ኣብዚ እዋን ዝነበረ ምህሮ ድማ ንዮሱስ ሰብኣዊ ነፍሲ ከምዘለዎ ዚኸሕድ ምህሮ ኣጸሊናሪዩስ እዩ። እዚ ምህሮ ምስቲ ሽዑ ዝነበረ ኣመለኻኽታ፡ ማለት ንሰባት አብ ስጋእም ዚሓድር ነፍሲ ኣለዎም፡ ንዮሱስ ግና አብ ስጋኡ ዚሓድር ቃል ደኣ እምበር ነፍሲ ኣይኮነን ዘለዎ ዚብል ምህሮ እዩ። እዚ ምህሮ እዚ ዋላ ብእኒ ኣትናቴዎስ እተደገፈ ኣመለኻኽታ ነበረ። እኒ ጎርጎርዮስ ግና ፈጺሞም ኮነኑዎ።

ነፍሲ ወከፍ ንክርስቶስ ከም ሰብኣዊ ኣእምሮ (ነፍሲ) ዘይብሉ ገይሩ ዚኣምን፡ ንሱ ንባዕሉ ኣእምሮ ዘይብሉ እዩ፡ ንምሉእ ምድሓን ድማ ዘይብቐዕ እዩ። (ክርስቶስ) ነቲ ባዕሉ ዘይኮኖ ኣይፈወሰን። እቲ ንሱ ምስ መለኮት ሓደ ዝገበሮ እዩ ድሒኑ። ዝወደቐ ፈረቓ ናይ ኣዳም ጥራይ እንተኾይኑ፡ ንክርስቶስ ድማ ፈረቓ ናይ ሰብ ጥራይ ኪድሕን ምእኽሎ። እቲ ዝወደቐ ግና ፍጥረት ሰብ ብመላኡ እንተኾነ፡ ምስ ምሉእ መንነት (ክርስቶስ) ሰብ ኪሓብር፡ ብመላኡ ድማ ኪድሕን ይግባእ።¹⁴

13 ጎርጎርዮስ በዓል ንያሳ፡ ሰለስተ ኣማልኹቲ ከምዘየለዉ
14 ጎርጎርዮስ በዓል ናዚያኑስ፡ ዶብጻቢታት 101

አባታት ቃጳሪቅያ አብቲ ክርስቲያናዊ እምነቶ ብብዙሕ ዓይነት መናፍቃዊ አመለካከታታት ዝተጠቐሙ ዘመን ዝገበሩዎ አበርክቶ፡ እምነቶ ክርስትና አብ ኣማናዊ ሓቂ ኪቐጽል ከኣለ። እዚ እዋን እዚ መሰረት ዘንጸፈ ዘመን ብምንባሩ ድማ ጽልዋኦም ብቐሊሉ ዚረእ ኣይኮነን።

**ኣምብሮስ
አቡን ናይ ሚላን**

አብ መፋርቕ ራብዓይ ዘመን ድ.ል.ክ አብ ኢጣልያ ካብ ዝነበራ ከተማት ብኻልኣይ ደረጃ እትሰራሕ ዝነበረት ከተማ ሚላን እያ። አብ ከባቢ 339 ድ.ል.ክ ድማ ኣምብሮስ አብዛ ከተማ እዚአ ተወልደ። ንሱ ካብ ክርስትያን ስድራቤት እተወልደ ኪኸውን ከሎ፡ አቦኡ ሹም ናይ ሽዑ ጎውል (ሕጂ ፈረንሳ) ኣዲኡ ድማ መስተውዓሊት ደጊ ሰበይቲ ነበረት። አቦኡ ግና ነዊሕ ከይጸንሐ እዩ ሞይቱ። ኣምብሮስ፡ አሰር አቦኡ ብምስዓብ አብ ምምሕዳር እታ ከተማ ኪሰርሕ ጀመረ። ንሱ ብስነጽሑፍ፡ ክእለት ዘረባ (ሬቶሪክ) ከምኡውን ካልእ ናይቲ ዘመንቲ ኣገዳሲ ዓውደ ትምህርቲ ተማሂሩ ብምዕባዩ መጻእኡ ጥጡሕ ከምዚኸውን ኣየጠራጥርን ነበረ።

ኣምብሮስ አብቲ ብ374 ድ.ል.ክ ዘጋጠመ ኣካታጂ እዋን ናይ ቤተክርስቲያን አቡን ኮይኑ ተመርጸ። ካብኡ ንንዮ ንሱ ውፋይ ኣገልጋሊ ማሕበር ኪኸውን ከኣለ። ኣቐድም ኣቢሉ አብቲ ዘመን ንትምህርቲ ኣርዮስ ዚደናገጽ ሓደ ሃጺይ (ኮንስጣንጥኖስ) እዩ ንመንግስቲ ሮሜ ዚመርሕ ዝነበረ። ኣምብሮስ ድማ ጽሬት-ምህሮ ክርስትና ኪሕሎ ብዙሕ ተቐላሰ። አቡን ኣምብሮስ ካብቲ ዝነበሮ ሓያል ውህበት ናይ ስብከት እተላዕለ ነዚ ዕዮ እዚ አብ መፈጸምትኡ ኬብጽሕ ክኢሉ እዩ። ካብ ምብራቓዊት ማሕበር ንኣብነት እቲ ተምሳላዊ (ኣሌጎሪክ) ዚበሃል ኣገባብ ኣጸናንን መጽሓፍ ቅዱስ ኣተኣታተወ። እዚ፡ ንብሉይ ኪዳን ከም ናብ ሓድሽ ኪዳን ዘማዕደወ ወይስ ዝኣንፈተ መጽሓፍ ጌርካ ምርኣይ ኣምጺኡ። አብ ምብራቓዊት ማሕበር ድማ ልሙድ ኮይኑ ነበረ። እዚ ኣገባብ ምህሮ መጽሓፍ ቅዱስ ካብቲ አብ ስብከታት ኣምብሮስ ምንጽብራቕ እተላዕለ ነቲ ካብ ማሂቶያዊ ናብ ፕላቶናዊ ፍልስፍና ኣቢሉ ዝሰጎመ ኣጎስጢኖስ ኪጸልዎ ክኢሉ፡ ናይ ምልዋጡ ሓደ ምኽንያት ኮነ። (አብ ቅድሚና ንህይወት ኣጎስጢኖስ ዚምልከት ክፍሊ ክንርእ ኢና።)

እንተኾነ ንኣምብሮስ ክንርእ ሽለና፡ መንቅብ ዘይብሉ ኣማናዊ ምህሮታት (ኦርቶዶክስ) ጥራይ ኣይኮንናን እንረክብ። ከመይሲ ቀጻልና ብዛዕባኡ እንርእዮ ምህሮታት አብ እምነቶ ቤተክርስቲያን መሰረታዊ ዝኾነ ጽልዋ ዘምጽእ ድማ ንረክብ ኢና። ብሓፈሻኡ፡ ኣምብሮስ ካብ ዝዓየዮ ዕዮታት

እቲ ጎሊሑ ዚረእ መሪሕነቱ ከምኡ ድማ ምህሮታቱ ኪኸውን ከሎ፡ ካብዚ እቲ ጎናዊ ሳዕቤት ዝነበሮ ክፍሊ እቲ አብ ቅዱስ ቁርባን ብዛዕባ ምልዋጥ ሕብስትን ወይንን ኣመልኪቱ ዝመሃሮ እዩ። ካብዚ እዋን ንንዮ እምነቶ ተለውጦ (ትራንስሳብስታንሽን) ተኣትተወ፡ በቲ ብ1215 እተጋብእ ራብዓይ ጉባኤ ላተራን ድማ ሰረት እምነት ካቶሊካዊት ቤተ ክርስቲያን ኮይኑ ጸንዐ።

ካብ ጽሑፋቱ ከምዚ ነንብብ፡-

ናይ ኤልያስ ቃል ሓዊ ካብ ሰማይ ከጣዕ ዜውርድ ከንድዚ ዚኣክል ሓይሊ ካብ ነበሮ (ነገሰት 18)፡ ቃል ክርስቶስከ ነቲ ባህርይ ናይቲ ነገራት (ሕብስትን ወይንን) ኪቐይር ሓይሊይ ዮብሉን እዩ? ጎይታ ዮሱስ ባዕሉ እኳ "እዚ ስጋይ እዩ" ኢሉ። ቅድሚ ምብራኽ እቲ ሰማያዊ ቃል ብዛዕባ ካልእ ነገር ማለት ብዛዕባ ሕብስቲ ኢና እንዛረብዚ ድሕሪ እቲ ምውፋይ ግና እቲ ስጋ እዩ ዚገሃድ። ሽዑ "ኣሜን" ትብሉ፡ "ሓቂ እዩ" ማለት እዩ። እቲ ኣፍ ዝበሎ ልቢ ድማ ይተኣመና። እቲ ድምጺ እተዛርቡ ነፍሲ ድማ ይፈለግ።¹⁵

ልዕሊ እዚ ጉዳይ እዚ ግና ኣምብሮስ ካልእ ነገራት ድማ ኣበርኪቱ እዩ። ቅልሱ ኣንጻር ኣርዮሳዊ እምነቶን ደገፍቱን ከምኡውን ኣንጻር ኣረማዊ እምነታትን ስርዓታቱን ብንጽር እንርእዮ ነገር እዩ። ንኣብነት ዘመዱ ዝኾነ ሲይማኼብ፡ አብ ቤተ መንግስቲ ሮሜ እተወገደ ኣረማዊ ሓወልቲ ኪምለስ ምስጸውዑ፡ እዋ ድማ እቲ ሃጺይ ምስተወላወለ፡ ኣምብሮስ ጸኒዑ ተቐውመ። ክርስትያንሲ ምስ ኣረማዊ ኪሓብር ኣይክእልን እዩ ብምባሉ፡ እቲ ሃጺይ ናብ ልቡ ተመልሰ። ብዘይካዚውን ምስ ኣርዮሳውያን እትደናገጽ ዝነበረት ንግስቲ አብቲ እዋን ኣንጻር ኣምብሮስ ብምልዓል ህንጻ ቤተክርስቲያን ንኣርዮሳውያን ኪወሃብ ነቲ ሃጺይ ኣእመነቶ። እንተኾነ ኣምብሮስ አብ ውሽጢ እቲ ህንጻ ኮይኖም ኣመንቲ ኪዝምሩ እዋ ካብቲ ቦታ ከይከዱ እንተኣድልዩስ ንሰማእትነት ድሉው ብምንባሩ እቲ ክልክል ኪጸንዕ ኣይክኣለን። ክርስትያናት ድማ ኣብቲ ህንጻ ተኣኪቦም ይዝምሩ ነበሩ። ካብዚ እዋን ጀሚሩ አብ ቤተክርስቲያን ናይ ሕብረት መዝሙር ተኣታተወ።

ኣምብሮስ ካብ ዝነበሮ ጽኑዕ እምነቶ አብ መንነት ቤተክርስቲያን እተላዕለ፡ ሓያል ዝኾነ መሪሕነት እዩ ኣርእዩ። ካብዚ እተላዕለ፡ ዋላ እቲ አብ ሽዑ ዘመን ዝነበረ ሃጺይ ቲዮዶሲዩስ ንቤተክርስቲያን ኪምእዘዝ ከኣለ። ሓደ እዋን ንኣብነት እቲ ሃጺይ ኣንጻር ንዝተላዕሉ ተሰሎንቂኣውያን ኪቐጽዕ ንዘውጽእ ናይ ጃምላዊ ቅትለት ስጉምቲ ከምዚሰርዞን አብ ቤተክርስቲያን መጺኡ ከምዚንሳሕን ገበረ። ኣምብሮስ፡ አብ መንጎ ቤተክርስቲያንን መንግስቲ ሮሜን ንጽር ዝኾነ ናይ ስልጣን ፍልልይ ከምዘሎ ይኣምን ነበረ። ብዛዕባዚ ካብ ዝጸሓፎ ምስእንርእ ከምዚ ይብል፡-

ቤተክርስቲያን ናይ ኣምላኽ እያ፡ እምበኣርከ ንቄሳር ኣይትወሃብን። መቐደስ ኣምላኽሲ ግደ ናይ ቄሳር ክትከውን ኣይትኸእልን እያ። ነዚ ዝብሎ ዘለኹ

15 ኣምብሮስ እቲ ምስጢራት 9:52.54

ምስናይ እቲ ንፃይ (ንጉሰ) ዘሎኒ ኣኹብሮት ከምዝኾነ ሓደሳ ኪኸሕዶ ኣይክእልን። ከመይሲ ንፃይ፡ ወዲ ቤተክርስቲያን ኢልካ ካብ ምጽዋዕ ዚፃቢ ክብሪ የልቦን። ... ከመይሲ፡ እቲ ሃጸይ ኣብ ማሕበር ደኣ እዩ ዘሎ እምበር ልዕሊኣ ኣይኮነን።¹⁶

ንህይወት ኣምብሮስ ክንርእ ኸለና ኣብቲ ዘመን እቲ ብዛዕባ ህላወ ቤተክርስቲያን ዚጣበቕ ተባዕ መራሒ ኢና እንርእ። ኣምብሮስ ዋላኳ ነቲ ተለውጦ ኢልና ዝጸዋዕናዮ እምንቶ ብዛዕባ ቅዱስ ቁርባን እንተኣተኣታተው፡ ኣንጻር ኣረማውን መናፍቓውን ምህሮታት ከምኡውን ተጽዕኖ መንግስታት ዓለም ዝገበሮ ቃልሲ ኣብ ታሪኽ ቤተክርስቲያን ዓብዪ ግደ ኣለዎ።

ዮሃንስ ክሪዶስቶም ኣፈ-ወርቂ (ብሉጽ ሰባኻይ)

ዮሃንስ ክሪዶስቶም ብ349 ድ.ል.ክ ኣብ ኣንጻክያ ተወሊዱ ዝፃበዩ ክርስቲያን እዩ። እንተኾነ ኣብ ቁንስጥንጥንያ (ኮንስታንቲኖፕል) እዩ ኣቡን ኮይኑ ኣገልገሉ። ኣብ ኮፕቲክ ኦርቶዶክሳዊት ቤተክርስቲያን ዮሃንስ “ኣፈወርቂ” ተባሂሉ ይፍለጥ። እዚ “ክሪዶስቶምስ” ወይ “ኣፈወርቂ” ዚብል ቅጽል ስም ብምኽንያት ኣብ ስብከትን መደረ ንእኩብ ህዝብን ዝነበሮ ልዑል ክእለቱ እተዋህቦ እዩ። ዮሃንስ ኣፈወርቂ ካብ ዚፍለጠሉ ካልእ ባህርያቱ እቲ ኣብ ነፍሱ-ቅጽዓታዊ ህይወት ዝነበሮ ኣድህቦኡ እዩ። ብዘይክኡውን ኣብቲ እዋን እቲ ንዚክዩድ ዝነበረ ግህስት ስልጣናት ኣበርቲዑ ይኹንን ነበረ።

ክሪዶስቶም ገና ብንእሽቶኡ እያ ሰበይቱ ሞይታቶ። ካብኡ ንንዮ ድማ ኣብ ገዳማት ብምኻድ ምንኩስናዊ ህይወቱ ኪመርሕ ጀመረ። እንተኾነ ካብቲ ዚገብሮ ዝነበረ ከቢድ ነፍሱ ቅጽዓት እተላዕለ እቲ ልማዱ ንኣካላቱ ዚጎድእ ኮነ። በዚ ናብ ኣንጻክያ ተመልሶ እሞ ብዲቁናን ቅሽነትን ኬገልግል ጀመረ። ሽዑ እዩ ክሪዶስቶም ብምህሮ ስነመለኮትን ኪትከል ዝኸለል። ቦቲ ስርዓተ ኣኻይዳ ማሕበር ኣንጻክያ ድማ ጸንዐ። ናይ ኣንጻክያ ኣገባብ ነቲ ኣብ ምብራቓውያን ማሕበራት ልሙድ ዝነበረ ተምሳላዊ (ኣሌጎሪክ) ኣገባብ ኣጸናንን መጽሓፍ ቅዱስ ዚኹንን እዩ። መጽሓፍ ቅዱስ ከምቲ ብቐጥታ ዜመልክቶ ጌርካ ደኣ እምበር ብዝኾነ ትንታኔኣዊ ኣመታት ኪጽናዕ የብሉን ዚብል ኣመለኻኸታ ነበሮ። እዚ ኣብ ዳሕራይ ህይወቱውን ጎሊሑ ዚረእ ኮነ።

ኣብ ዘመን ኣገልግሎቱ ክሪዶስቶም ቀንዲ ዚፍለጠሉ ብስብከታቱ እዩ። እቲ መሳጢ ሰብከታቱ ንሰፊሕ ክፋል ናይ መጽሓፍ ቅዱስ ዚሸፍን ብምንባሩ

ተጠርኒፉ ሕጂ ዓብዪ ሃብቲ ማሕበር ዝኾነ ደብተር ኮይኑ ኣሎ። ግናኸ ኣድህቦኡስ ኣብ ስነመለኮታዊ እምንቶ ዘይኮነ ኣብ ግብራውን ናይ ተወፋይነት ምህሮታትን ዘድህብ እዩ ዝነበረ። ንኣብነት ንድኻታት ካብ ዝነበሮ ምድንጋጽ እተላዕለ፡ ብዛዕባ ንድኻታት ምሃብን ምሕጋዝን ኣበርቲዑ ይሰብኽ ነበረ። ቦቲ ዝገበሮ ሓዋሎ ስብከታት ክሳብ ሕጂ ብዙሕ ዚጥቀስ ሰብ ኮይኑ ንረኽቦ። ክሪዶስቶም ብዘይ ልሙድ መገዲ እዩ ናብ መሪሕነት ቤተክርስቲያን መጸኡ። እዚ ድማ ብምኽንያት እቲ ኣብ ቁንስጥንጥንያ (ኮንስታንቲኖፕል) ድሕርቲ ጉባኤ ዝተኸበተ ኩነታት እዩ። ማለት፡ ኣብ መንጎ እታ ካብ ሮሜ ቀጸላ ካልኣይ ደረጃ ዝሓዘት ቁንስጥንጥንያን እስክንድርያን ናይ ልዕልና ውድድር ምስተራእዩ፡ ብዛዕባ መን ኣቡን ቁንስጥንጥንያ ይኹን ኣካታዲ ነገር ኮነ። ኣብ ከምዚ ዝበለ እዋን እዩ ክሪዶስቶም ብ397 ድ.ል.ክ ዝተመርጸ። ቴዎፍሎስ ኣቡን እስክንድርያ ድማ ምስዚ ውሳኔ እዚ ኪሰማማዕ ተገደደ።

ከምቲ ንብዙሓት ሰማእታት ቤተክርስቲያን ዚጋጠምዎም ብረብሓ ዚለዓሉ ሰባት፡ ክሪዶስቶም ድማ ግዳይ ናይ ከምዚ ዘመሰለ ናይ ስልጣን ውድድር ኪኸውን ባቕዑ። ንሱ ነቲ ኣብ ቅድሚ ሃይኑ ዚርእዩ ዝነበረ ግህስታት ስልጣናት ብግህዶ ዚግሰጽን፡ ብምኽንያት ብገህር ስብከታቱ ዚገብሮ ዝነበረ ኣዋጅ ሓቅን ጸላእቲ ኬፍሪ ከኣለ። ብዝለዓለ እኳ እቲ ንክሪዶስቶም ናብቲ ባዕሉውን ዘይደለዩ ደረጃ ኣቡንነት ኪመጽእ ፍታው ዘይነበሮ ቴዎፍሎስ ኣቡን እስክንድርያ እዩ ነዚ ዘነሃሃረ። በዚ ተንኮልን ክፋእን ሰባት ክሪዶስቶም ገለ እንታ እኳ እንተዘይነበሮ ኪሰደድ ተገደደ። ነዚ ካብ ዘምጽኦ ምኽንያት ሓደ፡ እቲ ግሉጽን ቀጥታውን ዝኾነ ብዛዕባ ግብራዊ ህይወት ዝነበሮ ስብከታት እዩ።

እቲ ብዛዕባ መጽሓፍ ቅዱስ ዝነበሮ ትኽ ዝበለ ኣረዳድኣ (ማለት፡ ምስ ናይ እስክንድርያ ኣድህቦ ኣብ ተምሳላዊ ትርጓሜ ኪነጽጽ ከሎ) ዚርእዩ፡ ዘረባኡ ግብራዊ ኮይኑ፡ መጽሓፍ ቅዱስ ኣብ ዕለታዊ ህይወት ብኸመይ ከምእትገብሮ ዚርእ ይገብሮ። እዚ ከምዚ ዝበለ ቀጥታዊ ስብከት ክሪዶስቶም ብዙሓት ሰዓብቲ ከምዚጥሪ ዝበሮ። ምስናይዚ፡ ኣብ ቁንስጥንጥንያ ንድኻታት ዚከናኸን ብዙሕ ሆስፒታላት መሰረተ።¹⁷

ከምዚ ዝኣመሰለ ህይወት፡ ነቶም እምንቶኦም ኣብ ምድራዊ ስልጣን ኮነ ሃብቲ ዝገበሩ ጽዮና እዩ። ካብዚ እተላዕለ ድማ ንክሪዶስቶም እከይ ተጸራርኦቶም ኪገጥሞ ኸኣለ። ብምኽንያት እቲ ዚገብሮ ዝነበረ ተሓድሶታት ቤተክርስቲያን ከምኡ ድማ ኣብ ኣገልገልቲ ጽኑዕ ነፍሱ-ቅጽዓት ኪህሉ ዚገብሩ ሓዋሎ ጸላእቲ እዩ ኣጥርዩ። እንተኾነ ኣብቲ ህዝቢ ዝነበሮ ተቐባልነት መሊሱ ኪውሰኽ ተራእዩ። ኣቡን ቴዎፍሎስ ግና ምስናይዚ ኹሉ ክሪዶስቶም ኣብ ምህሮ ኣሪገን ዝነበሮ ጽኑዕ እምንቶ ድማ ተወሲኹዎ ብዙሕ ኪጸረሮ ተራእዩ። ኣብ ልዕሊ እዚውን ነቶም “ንዋሕቲ ኣሕዋት” ተባሂሎም ዚፍለጡ ኣርባተ ደገፍቲ ኣሪገን

ዝነበሩ እስክንድርያውያን መነኩሳት ብምቕባሉ፡ ቴዎፍሎስ ኣብ 403 ድ.ል.ክ ኣብ ዝተገብረ ሲኖዶስ ንክሪዮሶስቶም ኪሰደድ ኣገደዶ። ጳጳስ ኢኖሶንት ቀዳማይ ናይ ሮሜ ነዚ ተቃወሞ፡ እንተኾነ ገለ ፍረ ኣየምጽአን። ክሪዮሶስቶም ናብ ምድሪ ሰደቱ ናይ ሎሚ ኣብኻዝያ ዚበሃል ክፍለ ናይ ጆርጅያ እናኸደ ከሎ ብ405 ድ.ል.ክ ሞተ። ክሪዮሶስቶም፡ ደሓር ብኹለን ኣብያተ ክርስትያን ከም ኣደ ካብቶም በዓል ዚግበረሎም ጸድቃን እዩ ዚቐጽር።

ካብቲ ክሪዮሶስቶም ብዛዕባ ሃብቲ ዝሰበኹ ብምጥቃስ ከንዛዝም፡-

ንሰኻትኩም ንናይዛ ዓለም እዚኣ ዝኾነ ነገራት ኣጋይሽን መጻእተኛታትን ኢኹም። ኣብ ሰማይ ሃገር ኣላትኩም። ሃብትኹም ናብኡ ኣሕልፍዎ ... ሃብታማትዶ ኹትኮኑ ትደልዩ ኢኹም? ንኣምላኽ ዓርክኹም ግበሩዎ ካብ ኩሎም ሰባት ዚህብትሙ ድማ ኹትኮኑ ኢኹም! ... እቶም ንብረት ዚውንኑስ እቶም ምጥቃሙ ዚፍንፍኑን ባህታኡ ዚኹንኑን ጥራይ እዮም። ከመይሲ እቲ ንሃብቱ ንዮው ኢሉ ዝደርበዩ እሞ ንድኻታት ዝዓደለ ንሱ እዩ ብቐኑዕ መገዲ እተጠቐመሉ። ንሱ ኪኸይድ ከሎ ንዕኡ ኪውንኖ እዩ፡ ኣረ ብሞት እኳ ካብ ምውናኑ ኣይኪቐንጠጥን እዩ፡ ተመሊሱ ደኣ ኪረኽቦ እዩ።¹⁸

ቄርሎስ ሊቕ ምስጢረ ሲጋዊ

ፊለማ መበል ኣምሻይ ዘመን ኣብ መንጎ ማሕበራት እስክንድርያን ቄንስጥንጥንያን መንሰኣዊ (ኤክለሽያስቲካዊ) ምፍሕፋሕ ተላዒሉስ ኣብ ጥርዙ ዝበጽሓሉ እዋን እዩ። እዚ ኸኣ ብምኽንያት እቲ ብ381 ድ.ል.ክ እተኻየደ ጉባኤ ንቄንስጥንጥንያ (ኮንስታንቲኖፕል) ልዕል ዝበለ ሰበኻዊ መዓርግ ብምሃቡ ተቐስቀሰ። እታ ኣቐዲማ ኣብ ምብራቓዊ ክርስትና ዝለዓለ ግደ ዝነበራ ማሕበር እስክንድርያ በዚ ባህ ኣይበላን። ብፍላይ እኳ ብዘመን ኣቡን ቴዎፍሎስ እዚ ግህዶ ኮይኑ ወጸ። ቴዎፍሎስ ንዮሃንስ ክሪዮሶስቶም ኣቡን ቄንስጥንጥንያ ካብ መዓርግ ኣቡን ኣብ ምውራድ ልዑል ግደ ነበሮ።

ድሕሪ ሞት ቴዎፍሎስ፡ ወዲ ሓወቦኡ ቄርሎስ (ሳይሪል) ናይ እስክንድርያ ኣቡን ኮይኑ ብ412 ድ.ል.ክ ተሾመ። ቄርሎስ ኣብ እምነት ክርስትና ጥራይ ዘይኮነ ኣብ ሰፊሕ ምሕደራ እታ ከተማ ከይተረፈ ዝንኡ ወጸ። ምስቲ ናይታ ከተማ ሹም (ፕሪፌክት) ከኣ እዚ ዘይበሃል ግርጭት ነበሮም። እንኣንሳእስ ክሳዕ ደማዊ ዝኾነ ግርጭት ኣብ መንጎ ቄርሎስ ዚመርሖም ዝነበረ ክርስትያናትን ኣይሁድን ከምኡውን ኣርሰን ዝተባህለ ሹም እታ ከተማ ዝመርሖ ጉጅለን ይካየድ ነበረ።

18 ንግራት ብዛዕባ ሓወልቲ 2፡14-18

ንቄርሎስ ብዝለዓለ ደረጃ ዘፍለጦ ግና እቲ ኣብ መንጎኡን ኣብ መንጎ ንስጥሮስን ዝነበረ ንባህርይ ሰብነት ክርስቶስ እተመልከተ መትታ እዩ። ንስጥሮስ ብ428 ድ.ል.ክ ኣቡን ናይ ማሕበር ቄንስጥንጥንያ ኮይኑ ተሾመ። ንስጥሮስ ካብቶም ክርስቶስ “ቃል-ሰብ” ዚብሉ ወገን ኣንጸክያውያን ኮይኑ ክርስቶስ እቲ ቦቲ ቃል ዝኾነ ኣምላኽ እተመልኦ፡ የሱስ ድማ እቲ ወዲ ሰብ እዩ ኢሉ ይኣምን። ግናኽ እዞም ክልተ ማለት የሱስ እቲ ሰብ፡ ከምኡውን ክርስቶስ እቲ ቃል ናይ ዕላማ ሓድነት እዩ ዘለዎም። እዚ ዓይነት እምንቶ ግና ምስቲ ትስብእታዊ ሓድነት የሱስ ክርስቶስ ዜስተምህር ጥዑይ-ምህር ኪሰምር ኣይከኣለን።

ብዘይካዚ ንስጥሮስ ነቲ ኣቐዲሙ ድሮ ቅቡል ኮይኑ ዝጸንሐ ንድንግል ማርያም እተዋህበ “ወላዲተ-ኣምላኽ” (ቲዮቶኮስ) ዚብል ስያመ ተቃወሞ። ንሱ ማርያምሲ ነቲ ሰብ ንየሱስ ደኣ እምበር ነቲ ኣምላኽ ዝኾነ ቃል ክትወልድ ኣይከኣለን እዩ። ስለዚ ድማ ንኸልቲኡ ወገን ማለት “ወላዲተ-ኣምላኽ” ከምኡ ድማ “ወላዲት-ሰብ” ዚብል ብምጽራር፡ ካልእ ስያመ ንሱ ድማ “ወላዲት-ክርስቶስ” ዚብል ኪወሃብ ሓሳብ ኣቐረበ። እንተኾነ ቄርሎስ ነዚ ተቃወሞ እሞ ልእም ዝበለ ደብዳቤታት ለኣኸሉ። ኣቡን ንስጥሮስ ነዚ ስምዕታታት ፈጸሙ ምስተቃወሙ፡ ቄርሎስ ናይ ውግዛ ጽሑፍ ብምልኣኽ ምስቲ ምህር ማሕበር ኪሰምር ግዲ በሎ። ንስጥሮስ ነዚ ብዝኣበዩ ግና እቲ ሃጸይ ማለት ማርሲያን ጉባኤ ኸካየድ ኣብ ኤፌሶን ጸውዑ። ኣብዚ ነገር እዚ ማሕበር ሮሜ ምስ ቄርሎስ ሰመረት፡ ንስጥሮስ ድማ ተወገዘ።

እምንቶ ቄርሎስ ብመሰረት ዮሃንስ 1፡4 “እቲ ቃል ስጋ ኾነ” ዚብል ኮይኑ ኣብዚ ድማ ንሓድነት ኣካል ክርስቶስ የስምረሉ። በዚ መሰረት ክርስቶስ ካብ ክልተ በበይኑ ዝነበረ ሰብነት ማለት ካብ መለኮታዊ ቃል ከምኡ ድማ ሰብኣዊ ኣካልን ዝቐመ ኣይኮነን። ክርስቶስ እቲ ዘለኣለማዊ ካብ እግዚአብሄር ኣዖ ዝኾነ ቃል እዩ፡ ንሱ ኣብ ዘመኑ ካብ ድንግል ማርያም ብምውላድ ስጋ ለበሱ። እዚ ካብ ኮነ እምበኣር መለኮት ኣብ እተፈለየ ስጋ ኣይኮነን ሓዲሩ፡ እቲ ቃል እዩ ስጋ ኮይኑ። በዚ ከምዚ ድማ ድንግል ማርያም ወላዲተ-ኣምላኽ ትባሃል። ንሱ እቲ ወዲ ሓደ ኣካል እዩ። ብትስብእተ ህላወ ድማ ሓደ እዩ። ቄርሎስ ነዚ ኣጥቢቐ ጸሓፊ። እዚ ምህር እዚ ግና ከምቲ እተባህሎ ናይ ኣትናቴምስ ምህር ዘይኮነሱ ካብ ኣጳሊናሪስ ዝመንጫው ሓሳብ ነበሮ። ንሱ ድማ “እቲ ሓደ ባህርይ እቲ ስጋ ዝለበሰ ኮይኑ፡ ኣምላኽ ድማ እቲ ቃል እዩ” ዚብል እዩ። እዚ ምህር እዚ ደሓር “ካብ ክልተ ባህርይ ዝቐመ ሓድነት” ዚብል ድማ ስለዘእተወ ንቤተክርስቲያን ሓደ ድንግል ዜከራኸር ነጥቢ ኣጽኒሑ እዩ። እንተኾነ ቄርሎስ እዚ ጥራይ ዘይኮነስ “እቲ ፍልልይ ናይ ባህርያት ቦቲ ሓድነት ኣይተወገደን” ዚብል ሓሳብ ድማ ነበሮ። እዚ ኣብታ ራብዓይቲ ደብዳቤኡ ንረኽቦ።

ንስጥሮስ ኣብዚ ምስ ቄርሎስ ዝነበሮ ናይ ኣመለኻኽታ ፍልልይ ርኡይ ዝኾነ ፍልልይ እዩ ኣርእዩ። ነዚ ዚገልጽልና እቲ “ክልተ ወይስ ሰለስተ ወርሒ ንዝገበረ

ሀጻን አምላክ ክብሎ አይክለልን እየ።” ምባሉ እየ።¹⁹ አብዚ ናይዞም ክልተ አቦታት ቤተክርስቲያን መሰረታዊ ፍልልይ ንረኸቦ። ከመይሲ ቁርሎስ አብቲ ስጋ ዝኾነ ቃል ኪጥምት ከሎ፡ ንስጥሮስ ግና እቲ ሰብ ምስቲ ቃል ብፍሉይ ዝኾነ መለኮታዊ ኩነት ኪሓብር ከሎ ይርኢ። እዚ ዳሕራይ እመለኻኽታ ነቲ ቃል ካብቲ ሰብ ማለት ካብ የሱስ ፈልዩ ምርኣዩ ንርኢ። ቁርሎስ ከመይ ገይሩ ነዚ ከምዝወገዞ ነዛ እትሰዕብ ጽሕፍቱ ንመልከት፡-

ሓደኳ ስጋ ነይታ ህይወት ከምዚህብ፡ እቲ ስጋ ድማ ናይቲ ቃል እግዚአብሄር አቦ ምዃኑ ዘይእመን እንተኾነ፡ አብ ክንድኡ ግና ቦቲ አብኡ ዝሓደረ መለኮት እዩ ከቢሩ፡ ንሱ ግን ናይ ካልእ ኣካል እዩ ዚብል እንተኾነ፡ ሓደኳ ስጋኡ ናይ ወዲ ስጋ ብምዃኑ ህይወት ከምዚህብ ዘይእመን እተኾነ፡ ንሱ ውጉዝ ይኹን።²⁰

ቅድሚ እዚ ናይ ውግዘት ቃል፡ ቁርሎስ ንንስጥሮስ ኬእምን እሞ ካብቲ ስሕተት ኺመልሶ ኢሉ ልዝብ ዝበለ ደብዳቤ ጽሑፉ ነበረ። አብዚ ደብዳቤታት እዚ ክርስቶስ ብገለ መለኮታዊ መገዲ ካብ ቃል ናብ ስጋ ተለዊጡ፡ ብኡ ድማ ኣካልን ነፍሱን ዝሓዘ ሰብ ኮይኑ ኣይንብልን ብማለት እምንቶሉ የነጽር። ግናኹ እቲ ቃል ብመለኮታዊ መገዲ እዩ ስጋ ለቢሱ ሰብ ኮይኑ። እዚ ምልዋጥ ወይስ ፍጥረታዊ ለውጢ ኣይኮነን። ወሲኹውን እቲ ካብቲ ዘለላለማዊ አቦ ዝኾነ ወዲ ሓደ እዋን ካብ ሰበይቲ ምውላዱ ምጅማር ህልውናኡ ኣየመልክተናን ብምባል ምህሮኡ የቐርብ። ወዲ አምላክ ብህልውና ሰብ ምምጽኡስ ምግግም ክልተ ኣካል፡ ንምፍጣር ሓደ ህላወ ዘይኮነ፡ አብ ትሰብእቲ ደቂ ሰብ ምሕባሩ እዩ ዚእምት። “አምላኽነቱ ከይሓደገ ስጋና ናቱ ገበረ።” (ደብዳቤ 4) በዚ ኸምዚ ቁርሎስ መልእኽቱ እነጸረ።

ቁርሎስ ድሕሪ ሞቱ ብ444 ድ.ል.ክ አብ ቤተክርስቲያን ተፈራራቂ ስምዒታት እዩ ሓዲጉ። ቃልሱ አብ ምዕቃብ ሰነመለኮት ስጋዊ ዘይነዓቕ ኣበርክቶ ንቤተክርስቲያን እዩ። ማሕበራት ግብጺ ከምኡውን ካልኣት አብ ጉባኤ ኤፌሶን ልዑል ተራ ዝነበረን አብያተ ክርስቲያን ከም ተጣባቂ እምነት ቤተክርስቲያን ይርእያሉ። እንተኾነ ብዘይ ካልእ ነቐፋታት ድማ ኣይነበረን። ንኣብነት ማሕበር ኣንጻክያ ቦቲ ንኣቡን እታ ቤተክርስቲያን ካብ መዓርጉ ምእላዩ ኣይተሓገስትን። ከም ንቤተክርስቲያን ዘዕነወ ገይራ ምርኣያ ድማ ርዱእ እዩ። ምስናይዚ ኹሉ ግና ቁርሎስ በዓል እስክንድርያ አብ ታሪኽ ሓደ ካብቶም ዓበይቲ ናይ ቤተክርስቲያን ሊቃውንቲ ሰነመለኮት ምዃኑ ኪዝንጋዕ ዘይብሉ ሓቂ እዩ።

19 ነዚ ኣብቲ ሰቅራጥስ ዝተባህለ ሊጳ፡ ዝጸሓፈ ታሪኽ ቤተክርስቲያን 7:34 ንረኸቦ።
20 ብቁርሎስ ዝተጻሕፈ ኣናጽማ 11

ጂሮም (ኢዮሮኒሞስ) ጥርጉፍ መጽሓፍ ቅዱስ ንመጀመርያ እዋን

ሶፍሮኒዩስ ዩሰቢዩስ ሄሮኒሙስ ወይ ከኣ ጂሮም ሓደ ካብቶም ዓበይቲ መምህራን ናይ ቤተክርስቲያን ምዃኑ ዚንገረሉ ክርስቲያን አቦ እዩ። ንሱ ብ347 ድ.ል.ክ አብ መንጎ ኢጣልያን ዓልማጥያን (ዩኅዝላቪያ) አብ እትርከብ ቀደም ስትሪዶ ሕጂ ድማ ክሮኤሽያ ተባሂላ እትፍለጥ ቦታ ካብ ክርስቲያን ሰድራቤት ተወልደ። ግናኹ አብ መበል ዓሰርተው ትሸዓተ ዓመት ዕድሚኡ እዩ ክርስቲያን ኮይኑ እተመምቀ። ጂሮም ካብቲ ቀንዲ ዚፍለጠሉ ቦቲ ንሱ ዚእከቦ ዝነበረ ጥንታዊ (ክላሲካዊ) ጽሑፋት እዩ። ከም ክኢላ ሊቅ ድማ ቤተክርስቲያን ምዕራባዊት ካቶሊክ ኮነ ምብራቓዊት ኦርቶዶክስ ኣኸቢረን ይርእያሉ።

ጂሮም ምስ መሓዛኡ ቦኖሱስ ድሕሪ 366 ድ.ል.ክ ኣበሉ ፍልስፍናውን ንግራውን (ሬቶሪካውን) መጽናዕቲ ኪገብር ናብ ሓንቲ አብ ባሕሪ ኣድሪያቲክ እትርከብ ናይ ደሴት ገዳም ከደ እሞ አብኡ ተማህረ። ኤይሊዩስ ዶናቱስ ብእተባህለ መምህር ድማ ብሰዋሰው ሰልጠነ። ጂሮም ድሕሪ ምልዋጡ ብኡብኡ እዩ ብስምዒት ናይ ንስሓ እተመልአ። እዚ ድማ ካብቲ ብዛዕባ ገሃም ዝነበሮ ዜሰቅቕ ኣመልኻኽታ ኪኸውን ይኸእል። ብዛዕባ ገሃም ዝጸሓፎ ምስእንምልከት ከምዚ ይብል፡-

ዚበዝሕ እዋን ርእሰይ ናብ አብ ምድሪ እተጻዕተ ዓሚቕ መቓብር፡ መናድቐ ብኹሉ ሸንኹ ብራሳታት እተደርደረ፡ ኩሉ ድማ ነቲ “ቀልጢፎም ናብ ሲኦል ይውረዱ” ዚብል ቃላት እቲ ዘማሪ ኪፍጽም ከምእተላዕለ ብጸላም እተገልበበ ዓሚቕ ክትኣቲ እረኽባ። አብዚ ኮነ ኣብቲ፡ እቲ ብመስኮት ዘይኮነ ካብ ላዕሊ ብቐዳዳት ሲሊኹ ዚኣትው ብርሃን መሊሱ ነቲ መስክሕ ጸላም ዜግድድ እዩ ዚመስል። ግናኹ ርእሰኹ ንቐድሚት ኣበልካ ክትሰጉም ከለኻ እቲ ጸልማት ሰይቲ፡ ግብ ኢሉ ተዓጽወ እሞ፡ እቲ “አብ ኩሉ ራዕዲ ነገሱ፡ ብሓንሳእ ምድሪ ንባዕላ ጸጥ ኢላ” ዚብል ናይ ሸርጂል ቃላት ናብ ኣእምሮይ መጸኒ።²¹

እዚ ብዛዕባ ናይ ሲኦል ነገር ክሳብ ክንደይ ብሓሳቡ ዜጨንቐ ነገር ከምዝነበረ ዜርእየና እዩ። ጂሮም እምበኣር ካብዚ ነፍስ ወቐሳዊ ስምዒት ንምህዳም ናብ ካልእ ዘይኮነ ናብ ገዳም ዜዕቁብ መረጸ። ነዚ ናብ ዮሩሳሌም ኪገብር ዝሓሰበ ንግደት ግን አብ ኣንጻክያ ምስበጽሖ ብምኸንያት ስእነት ጥዕና ኪቋርጽ ተገደደ። ግናኹ አብ ምድረበዓ ኮይኑ ንኸልተ ዓመትን ፈረቓን ዚኸውን ብምንኩስና እዩ ሓሊፉ። ምስኡ እቲ ዝእከቦ ኩሉ መጻሕፍቱ ነበረ። አብዚ ጉዕዞ እዚ ኣብቲ ንጽሑፋት ቐቐሮ፡ እቲ ሮማዊ ናይ መደረ ክኢላ ኬንብብ ከሎ እዩ ብራእያዊ መገዲ እንታይነት መጽሓፍ ቅዱስን ክርስትናን ዝበርሃሉ

21 ዌብሳይት ዊኪፔድያ - “ጂሮም” ዚብል ኣርእስቲ፡ ሸርጂል ማለት ላቲናዊ ጸሓፊ ሚታራቢካውን ኣስተንትኖኡውን ፍልስፍና ኮይኑ፡ መጽሓፉ ብቐኔ ዝጸሓፈ እዩ።

እሞ፡ ፍሉይ አድህቦ አብ መጽሓፍ ቅዱስ ኪገብር እቲ ንዘመናት ዝጸለወ ዕዮኡውን ኪዓዪ ዝኸኣለ።

ጂሮም ብምኽንያት እቲ ዝገበሮ ምርምራዊ ዕዮታቱ አብ ክርስትና ካብ ዝተራእዩ ሊቃውንቲ ልዑል ቦታ ሒዞ ይርከብ። ምስናይዚ ኹሉ ሊቅ ናይ ግሪኽን እብራይስጥን ድማ ነበረ። ብ378 ድ.ል.ክ ንሓጺር እዋን ብዘይ ድላዩ አቡን ናይ ፓውሊኑስ ኮይኑ ተመሪጹ ነበረ። እንተኾነ ዝያዳ አብ ነፍሱ ቅጽዓታዊ ህይወት እዩ ተጸሚዱ። ንሱ ምስ ብዙሓት ካብቶም አብ ክርስትና ዓብዩ ጽልዋ ዘምጽኡ ከም እኒ ጎርጎርዮስ ቦዓል ናዚያኑስ ከምኡውን አጸሊናሪስ (ገና ብመናፍቓዊ ምህሮ ከይተወገዘ ከሎ) ተራኺቡ እዩ። ብዙሕ ጠቓሚ ዝኾነ ጽልዋ ድማ ካብእም ረኽበ።

ብ382 ድ.ል.ክ ጂሮም ናብ ሮሜ ምስተመልሰ ናይቲ አብኡ ዝነበረ አቡን ጸሓፊ ኮይኑ አገልጊሉ። ግናኽ ድሕሪ ሞት እቲ አቡን ምስ ገለ ብጽቱ ኮይኑ ናብ ሃገር ፓለስታይን ብምኻድ ምንኩስናዊ ህይወት ጀመረ። ንቐሩብ እዋን አብ ትሕቲ ዲዲሞስ እተባህለ ዓይነ ሰዉር መምህር ኮይኑ አብ ናይ እስክንድርያ ቤት ትምህርቲ ክርስትና፡ ትምህርቱ ይከታተል ነበረ። ጸኒሖ ድማ ናብ ቤትልሂም ተመልሰ እሞ አብኡ ኮይኑ ከም ቀሺ ጌገልግል ጀመረ። አብዚ እዋን እዚ ድማ እዩ ነቲ ዝዓበዩ ስርሖ ማለት ትርጓሜ ብሉይ ኪዳን ናይ መጽሓፍ ቅዱስ ካብ እብራይስጢ ናብ ላቲን (ቩልጌት) ዝዓየዩ። እዚ ትርጉም እዚ አዝዩ ጽፋፍ ትርጓሜ ምዃኑ ይእመነሉ። ብዘይካዚ ቅድሚኡ እቲ ብቛንቋ ግሪኽ ተተርጉሙ ዝነበረ ብሉይ ኪዳን ነቲ አይሁድ ከም ቀናናዊ ጽሑፍ ዚቐበሉዎ መጻሕፍቲ ጥራይ ዝሓዘ አይነበረን። ግናኽ አብዚ እዋን እዚ አፖክሪፋ ወይ ሕቡእ መጻሕፍቲ ተባሂሉ ዚፍለጥ ካልእ መጻሕፍቲ ድማ ጠቐሊሉ ነበረ። ጂሮም ነዚ ኪትርጉም ከሎ ነቲ አብ ብሉይ ኪዳን ናይ አይሁድ ዘዩ መጻሕፍቲ ንበይኑ ፈልዩ፡ ነቲ ናይ አይሁድ ግና ከም ብሉይ ኪዳን ብምጥቕላል ወሳኒ ዝኾነ ዕዮ ዓየዩ። ንሱ፡ ክርስትያናት አብቲ ናይ አይሁድ ቀናናዊ መጻሕፍቲ ብሉይ ኪዳን ኪውሰኹ ስልጣን የብሎምን ብምባል ነዚ ገበረ።

ጂሮም ብዘይካዚ፡ አብዚ እዋን ካልእ ከም እኒ አንጻር ኦሪገናውያን ከምኡውን ፔላጅያውያን ዝቐንዐ ጽሑፋት ድማ ጽሑፉ። ሎሚ ዕዮታት ጂሮም ኪግምገም ከሎ አብ ዘመኑ ከመይ ዓብዩ ሊቅ ምንባሩ ጸሓፍቲ ታሪኽ የስተንከሩ። ብርግጽ ንሱ አብ ምሕዝቱ ምስ ካልኦት ሰባት ብዙሕ ዜነኣድ አይነበረን። ከመይሲ ካብቲ ዝነበሮ አክራካሪ ባህርይ እተላዕለ ውሑዳት እንተዘይኮይኖም ብዙሕ ሰብ ንዊሕ ምስኡ አይጸንሕን ነበረ። እንተኾነ፡ ጂሮም ካብቲ ጽኑዕ አነባብራ ከምኡውን ሊቅነቱ እተላዕለ እዩ ብዙሕ እናተናእደ ዚዝከር ዘሎ።

አጎስጢኖስ ካብ ጳውሎስ ካልኢይ ሊቅ ስነ መለኮት

ቤተክርስቲያን ካብ ዝረአየቶም መራሕቲ ሓደ ካብቶም ዝዓበዩ ጽልዋ ዘምጽኡ፡ ካብ ሃዋርያ ጳውሎስ ቀጺሉ አጎስጢኖስ (አጎስቲን) ምዃኑ ታሪኽ ቤተክርስቲያን ብሰፊሖ የመልከተና። እዚ ጽልዋ እዚ ኩሉ ሸነኻዊ ካብ ዚገብሮ ድማ ናይ ማእከላይ ዘመን ሊቃውንቲ ኩሎም ካብኡ ተበጊሶም እንሓንሳእ ዝተፈላለዩ ስነመለኮታዊ አመለካኸታ ዘለዎ ሸነኻት እምንቶ ምምጽእም እዩ። ካብ አጎስጢኖስ ተበጊሶም ናይ ሮሜ ካቶሊክ ከም እኒ ቦዓል ቶማስ አኳይናስ፡ ተሓድሶአውያን ከም እኒ ማርቲን ሉተር፡ ጆን ካልቪን፡ መልሰ-ተሓድሶአውያን ከም እኒ አግናጤዎስ ቦዓል ሎዮላ፡ ከምኡውን ዘመናዊ ካልቪኖውያን ዝአመሰሉ ምህሮታቶምን ዕዮታቶምን አብኡ ዝተሞርኮሰ ኮይኑ ንረኽቦ። እምበኣርሲ፡ አጎስጢኖስ ብኹሎም ወገናት ብጽቡቕ ካብ ዚረአዩ ሊቃውንቲ ሓደ እዩ ክንብል ንኽእል።

ዕዮታት አጎስጢኖስ አብ ህይወት ክርስትና ጥራይ ዘይተገነዘበ ናልስፍናውን ማሕበረ-ቁጠባውን አመለካኸታታት ከይተረፈ እዩ ጽልዋ አምጺኡ። ካብቲ ንሱ ዝጸሓፈሉ ዘመን ጀሚሩ ዝመጸ ህይወት ሕብረቀሳባቲ ምዕራብ ብሓፈሻ ብምህሮታቱን አመለካኸታታቱን አዝዩ እዩ ተደራኽ። መሰረታዊ ጽልዋ አጎስጢኖስ አብ ልዕሊ ዓለምለካዊ ክርስትና ዚመጽእ ካብ ምልዋጥ ህይወቱ ጀሚሩ እዩ። አጎስጢኖስ ብ354 ድ.ል.ክ እዩ አብ ታጋስተ ዝተባህለ ዓዲ (ሕጂ ሱክ አህራስ ዚበሃል ናይ አልጀርያ ዓዲ) ተወለዱ። አዲኡ ሞኒካ እትበሃል ክርስትያን ክትከውን ከላ አቦኡ ፓትሪስዩስ ግና አረማዊ እምነት ነበሮ። ሞኒካ አዲኡ ግና ካብ ብንእሸቶኡ ጀሚራ ክርስትያን ኪኸውን ትጽዕረሉ ነበረት። እንተኾነ ንዓኣ ምስማዓ ሓዲጉ ናብ ግሪካዊ ፍልስፍና የድህብ ነበረ።

አጎስጢኖስ፡ ወዲ ዓሰርተው ሸዱሸተ ዓመት ከሎ ቺቸሮ ዝተባህለ ሊቅ ዝጸሓፋ ሆርተንሲዩስ እትብል መጽሓፍ አንበብ እሞ አብ ፍልስፍና ንኺድህብ ደረኽቶ። አብ ፍልስፍና ዝያዳ ዝጸለዎ ግና ጸኒሕና ከምእንርእዩ ፕላቶኣዊ አመለካኸታ እዩ። ናብዚ ቅድሚ ምምጽኡ፡ ንመንፈሳዊ ጉዳይ፡ ሓንቲ መዋሰብቲ ብምእታው አብ ማኒቸያኒዝም ዚበሃል እምነት እዩ አዕቓቡ። እዚ እምነት እዚ ብማኒ እተባህለ ፋርሳዊ እተመሰረተ ኮይኑ፡ ካብ ቅድሚኡ ዝነበረ እምነት ዞሮአስተር ዝመንጨወ እዩ። ከምቲ ናይ ዞሮአስተር አምላኽ ሰናይ “ኦርመዝድ” ከምኡውን አምላኽ እከይ “አሂራም” ከምኡ ድማ ማኒቸያውነት አብ አድማስ ክልተ ማዕረ ዝኾኑ ሓይልታት - ብርሃንን ጸልማትን - ከምዘለዉ ይእምን። እቲ ብርሃን ምንጩ ናይ ኩሉ ሰናይ ዘበለ ነገር ኪኸውን ከሎ ንመንፈሳዊ ዓለም እዩ ዜቐውም። እቲ ጸልማት ግና ምንጩ ኩሉ እኩይ ኮይኑ ነቲ ነገራዊ ዓለም እዩ ዜቐውም። አጎስጢኖስ፡ ዋላኳ አብዚ እምንቶዚ

እንተዕቆበ ከም መፍትሔ ኩሉ ግድላት ህይወት ብቐዕ ኮይኑ ግን አይረኽቦን። ካብዚ እተላዕለ ድማ እዩ ናይ እምነት ንግደቱ ገና ዝቐጸለ።

ብድሕርዚ ኣጎሰጢኖስ ነቲ ድሮ ብምኽንያት መጽሓፍ ቺቸሮ ኪፈትዎ ዝጀመረ ክእለት ዘረባ (ፊቶሪክ) ዚምህረሉ ባይታ ረኽቦ። እዚ ባይታ እዚ መጀመርያ ኣብቲ ምስ እምነት ማኒችያን እተፋለጠሉ ከተማ ካርቲጅ እዩ ነይሩ። ደሓር ግና ኣብዚ ብዙሕ ኣይሰለጠን እሞ ብደገፍ መሓዙቱ ካልእ ዕድል ረኽቦ። እዚ እቲ ብ384 ድ.ል.ክ መምህር ኮይኑ ናብ ሚላን ዝኸደሉ ኣጋጣሚ እዩ። ኣብኡ ኸኣ ኣዕሚቑ ፍልስፍናዊ ጽሑፋት ኬንብብ ከኣለ። ካብዚ ዝያዳ ዝፃጀቦ ድማ እቲ ናይ ፕላቶ ፍልስፍና ብእተሓደሰን ዝሰፍሐን መልክዑ ዝሓዘ ተገድሶ-ፕላቶኣውነት (ኒዮፕላቶኒዝም) ዚበሃል ዓውደ ፍልስፍና እዩ። እዚ ፍልስፍናዊ ኣመለካኸታ ኣብ ህይወቱ ብዙሕ ጸላዊ ነበረ። መሰረታዊ መፍትሔ ንግድል ብዛዕባ እከይ ከኣ ዝረኽበ ይመስል። ኣብዚ ፍልስፍና እዚ ሰናይ እምበር እከይሲ ነጻ ዝኾነ ሓይሊ ኣይኮነን። እከይ ናይ ባዕሉ ህላወ ዘይብሉ እዩ። ካብ ኣምላኽ ነጻ ዝኾነ ድማ ኣይኮነን። እከይሲ ብባህርዩ ዘይምህላው ወይስ ምብልሻው እቲ ሰናይ ደኣ እምበር ባዕልዊ ኩነት ኣይኮነን። ብሕጽር ዝበለ እከይ፣ ጽግዕተኛ ናይ ሰናይ እዩ። ሰናይ ነገር እንተተበላሸወ፣ ወይ እንተተጠውየ እኩይ ይኸውን። ንኣብነት ፍቕሪ እንተተበላሸወ ትምኒት እዩ ዚኸውን። ነዚ እምንቶ እዚ ኣብ ኒዮፕላቶኒዝም ረኽቦ ኣጎሰጢኖስ።

ዝያዳ ንኣጎሰጢኖስ ናይ ኣመለካኸታ ለውጢ ኬምጽእ ዘኽእሎ ግና ኣብ ሚላን ዚከታተሎ ዝነበረ ተምሳላዊ (ኣሌጎሪክ) ሰብከታት ኣምብሮስ ነበረ። እዚ ንብሉይ ኪጻንን ንፍልስፍና ፕላቶኣውነትን ዜዋሰብ ኮይኑ ስለዝረኽቦ ዝያዳ መሰጠ። ክርስትና ድማ ኪፃጀቦ ጀመረ። ብፍላይ እኳ ሓደ ፕላቶኣዊ ፈላስፋን ካልእ ኣንቶኒ እተባህለ ሰብን ኪልወጡ ምስረኣዩ ልቡ ተተንከፈ እሞ ናብ ክርስትና መጸ። ብዛዕባ ድንግልና ግና ሓደ ዓብዪ ግድል ነበሮ። ሓደ መዓልቲ ግና “ኣልዒልካ ኣንብብ” ዚብል ድምጺ ሓደ ህጻን ዚመስል ሰምዐ እሞ፣ ኣብ መጽሓፍ ሮሚ 13:13-14 ዘሎ “ንጎይታ የሱስ ክርስቶስ ልበስዎ እምበር ንሰጋኹም መለዓል ትምኒት ኣይትግበርዎ” ዚብል ቃል ድሕሪ ምንባብ ፈጸሙ ነገሩ በርሃሉ። ካብኡ ንንዮ ወሲኑ ብ386 ድ.ል.ክ ብኣቡን ኣምብሮስ ተጠምቀ። ድሕርዚ እዩ ኣጎሰጢኖስ ዓበይቲ ወንጌላዊ ዕዮታቱን ኣንጻር ማኒችያዊ ምህሮታት ዝቐንዐን ጽሑፋቱ ኪጽሕፍ ጀመሩ። ነዚ ነገርዚ ፍሉይ ጸዋዕታ ከምዝነበሮ መጠን ድማ ብዙሕ ጸሓፊ። ኣጎሰጢኖስ ኣብታ “ንጻ ምርጫ ናይ ፍቓድ” እትብል መጽሓፉ ሓጢአት ብምኽንያት ምርጫ ሰብ ደሓር ዝመጸ ደኣ እምበር ኣምላኽ ዝፈጠሮ ነገር ዘይምኳኑ ይምህር። እዚ ኣንጻር እቲ ማኒችያውያን ዚኣምኑ ማዕርነት ሰናይን እኩይን እዩ።

ዋላኳ ብግዲ ኣቡን ኩን ከይበሃል ኢሉ ነተን ኣቡን ዘይብለን ከተማታት ከይከደን ይመርጽ እንተነበረ፣ ኣብ ሂፖ እትበሃል ከተማ ግና ኣይተዓወተን።

ብ391 ድ.ል.ክ ከኣ ኣቡን ናይ ሂፖ ኪኸውን ተገደደ። እዚ ከላዕ ዕለተ ሞቱ ቀጸለ። ካብቲ ብሉጽ ዕዮታቱ ከምኡውን ብዛዕብኡ ኣካታዒ ዝኾነ ነገራቱ ኣብዚ እዩ እተፈጸመ። ቡቲ ዓሕራይ ምስ እንጅምር፣ ኣጎሰጢኖስ ኣብቲ እዋን እቲ ምስቶም ካብ ወገን ሲይጽርያን ብ312 ድ.ል.ክ ብሕሉፍ መገዲ ዝተላዕሉ ዶናታውያን ዚበሃሉ ጉጅለ ገጠመ። እዚእም ወገን ኣብቲ ዘመነ ስደት ኣብ ሰማእትነት ኣጸቢቐም ዚጸቐሙ ዝነበሩ ኮይኖም እታ ካቶሊክ (ዓለምለካዊት) ማሕበር ማእከላይ ዝኾነ ኣመለካኸታ ስለዝነበራ ምስኣ ዘይምርድዳእ ነበሮም። ኣብ ዘመን ኣጎሰጢኖስ በርቲዮም ነበሩ እሞ ነታ ማሕበር ሓየሉዋ። ንሱ ድማ ብብዙሕ ሓይሊ ተጋፈጠም። ኣብቲ ኣንጻሮም ዚገብሮ ዝነበረ ምህሮታቱ ድማ ንዕኣም ንምስግዳድ፣ ሓይሊ ከይተረፈ ምጥቃም የድሊ ብምባል ሉቃስ 14:23 ይጠቐስ ነበረ። እንተኾነ ንናይ ሞት ፍርዲ መናፍቓዊ እዩ ኢሉ ኮነኖ። እዚ ነቲ ዓብዪ ኣስገዳድነት ዘርኣዩ ዘመነ ኢንክዊዚሽን ዚበሃል ዘመነ ካቶሊካዊ ስደት ኣብ ልዕሊ ፕሮቴስታንት ደገ ዝኸፈተ እዩ ዚብል ኣመለካኸታ ኣሎ።

ቅልስ ኣጎሰጢኖስ ኣንጻር ዶናታውያን ከላዕ መወዳእታ ቀጸለ። ካብዚ እተላዕለ ድማ እዩ ኣመለኸታኡ ጎሊሑ እንርእዩ። ኣብ ኣመለካኸታ ኣጎሰጢኖስ፣ ቤተክርስቲያን እታ ካቶሊክ (ኣድማሳዊት) ማሕበር እዩ፣ ዶናታውያን ግና ኣብ ኣፍሪቃ ጥራይ እተሓጽሩ ፈላላዪ መርገጺ እዩ ዘለዎም። ናቶም ምንጪ ምፍልላይ እቲ ኣብ ማሕበር ዚረኣ ገለገለ ጉድለታት ናይ መራሕቲ እዩ። እዚ ግን እኹል ምኽንያት ምንጻል ካብታ ማሕበር ኪኸውን ኣይክእልን ይብል። ኣጎሰጢኖስ ነዚ ዜብሎ ምኽንያት ነቲ ኣቡን ወይ ኣገልጋሊ ዘይኮነስ ነቲ ርእሲ ዝኾነ ክርስቶስ እዩ ምስትብሃል ዜድሊ ብምባል እዩ። በዚ መሰረት እቲ ዘይንጹህ ወይስ ፍጹም ዘይኮነ ኣገልጋሊ ዚመርሖ ቁርባን ኮነ ቅዳሴ ብኣምላኽ ቅቡል እዩ። ከመይሲ እቲ ዜገድስ ክርስቶስ ደኣ እምበር እቲ ሰብ ኣይኮነን። እዚ ብምባሉ ኣጎሰጢኖስ ምስታ ማሕበር እንተተዓረቐ ዋላ ዶናታውያን ዜካይዱዎ ቁርባንን ቅዳሴን ቅቡል እዩ ዚብል እምንቶ ነበሮ። እዚ ኣንጻር ኣመለካኸታ ሲይጽርያን እዩ። ካልእ ኣገዳሲ እምንቶ ኣጎሰጢኖስ እቲ፣ እታ ሓቀኛ ማሕበርሲ እታ ብዓይኒ ዘይትረኣ እዩ፣ እታ እትርኣ ካቶሊክ ማሕበርሲ ፍጹምቲ ማሕበር ኣይኮነትን ከመይሲ ኣምላኽ ጥራይ እዩ ነቲ ሓቀኛ ክርስትያን ዚፈልጠ። ዶብ ናይታ “ብዓይኒ ዘይትረኣ” ሓቀኛ ማሕበር እምበኣር ኣብ ውሽጢ እታ ካቶሊክ ማሕበር እዩ። ካብኣ ወጻኢ ክርስትና የልቦን ይብል ኣመለካኸታ ኣጎሰጢኖስ። እዚ ናብቲ ኣብ ቤተክርስቲያን ካቶሊክ ዘሎ “ምድሓን ኣብ ውሽጢ ቤተክርስቲያን ጥራይ እዩ” ዚብል እምንቶ ከምዘማዕበለ ኣብ ዚቐጽል ክፍልታት ክንርእዩ ኢና።

ኣጎሰጢኖስ ካልእ ዝገጠሞ መናፍቓዊ ምህሮ እቲ ፕላጂያውነት ዚበሃል ብፔላጅዩስ እተባህለ ፈላሲ እተማህዘ እምንቶ እዩ። እዚ እምንቶ እዚ ብናይ ኣምላኽ ትምህርትን ናይ የሱስ ክርስቶስ ምሳሌን ጥራይ ሰብ ሓጢአት ዘይብሉ ህይወት ኪመርሖ ይኽእል እዩ። ኣዳምሲ ኣብነት ሓጢአት ጥራይ እዩ ኣምጺኡ

እምበር ንሓጢአት ከም ባህርይ ዘይሕክኽ ነገር ኣይገበሮን ዚብል ምህር መሃረ። ኣጎስጢኖስ ነዚ ፈጸሙ ኮነኖ። መጀመርያ፡ ሰብ ብናቱ ነጻ ፍቓድን ብምርጫኡን እዩ ናብ ኣምላኽ ዚቐርብ፡ ኣምላኽ ድማ ብጸጋ የድሕኖ። ህይወቱ ካብኡ ቀጺሉ ብጸጋ ኣምላኽ እናተደገፈ፡ ብመሪሕነት መንፈስ ቅዱስ እዩ ዚመርሖ ኢሉ ነቲ ናይ ፔላጅዮስ ምህር ኮነኖ። ብ397 ድ.ል.ክ ግና እምነቱ እናዓምቐ ከደ። ብመጠን እቲ ንህይወት ሃዋርያ ጳውሎስን ትምህርታቱን ናይ ባዕሉ ተሞክሮታቱን ምስረኣየ ናብዚ ደረጃ መጸ። ኣብዚ እዋን እዚ ዋላ እቲ ናይ ሰብ ንኣምላኽ ናይ ምድላይ ምርጫ ብጸጋ ኣምላኽ ጥራይ ምጻኑ ካብኡ ቀጺሉ ምድሓን ከምኡውን ህይወት ምቕጻል ብጸጋ ኣምላኽ ምጻኑ ኣርገጾ ኣመነ። ኣብታ ኦሜ (ኮንፈሽንስ) እትብል መጽሓፍ ብዛዕባ ህይወቱ ኣመልኪት ነዚ ይገልጸ። ከምዚ ኢሉ ኸእ ጸሓፊ፡-

ንዓኻ ብምምስጋን ክንሕጎስ ተለዓዕለና - ከመይሲ ንርእስኻ ኢልካ ኢኻ ዝገበርካና፡ ልብታትና ድማ ኣባኻ ዕረፍቲ ክጎዕ ዚረኽባ ዕረፍቲ የበለንን። ም ነይታይ ... ሕጂ ንዕኡ ሰለዘፍቅሮ ዘይኮነስ ሰለዘፍቅረካ ነቲ ናይ ቀደም ጌጋይ፡ ነቲ ሓጢአት ስጋይ ክሓስብ እዩ። ኣብቲ (ናይ ፕላቶኒውያን) መጽሓፍ ከምዚ ኣንቢቦ ... ቃል ብመጀመርታ ነበረ እቲ ቃልውን ምስ ኣምላኽ ነበረ፡ እቲ ቃልውን ኣምላኽ ነበረ ... ግናኽ እቲ ቃል ስጋ ኾነ ኣባና ድማ ሓደረ ዚብል ኣየንበብኩን ...። (ንኣምላኽ ንበይኑ ጥራይ ከገልግል) እናፍቕ ነይረ፡ ግናኽ ተኣሲረ ነበርኩ፡ እዚ ግና ብናይ ካልእ መቐሕ ሓጺን ዘይኮነ ብናይ ርእሰይ ሓጺየ ፍቓድ ነበረ። ጸላኢ ንፍቓደይ ተቐጽጸሮ፡ ብኡ ገይሩ ድማ ሰንሰለት ገበረለይ እም ኣሰረኒ። ትምኒት ካብ ብልሹው ፍቓድ ዓበዩ፡ ኣብ ትምኒት ካብ ምጥሓል ድማ ልማድ መጸ፡ ድሌት ድማ ንልማድ ክትጸረር ካብ ዘይምኽኣል እዩ ዚመጽእ ...። ነቲ ንስኻ ትእዝዝ ንምፍጻም (ጸጋኻ) ሃብ፡ ፍቓድካ ዝኾነ ድማ ኣዝዝ።²²

እዚ እምንቶ ኣጎስጢኖስ ኣዝዩ እናዓምቐ ኸደ። ብዛዕባ ፍቓድ ወዲ ሰብ ኪምህር ከሎ ሰብ ብኣዳም ኣቢሉ ምሕግኡ ፍጹም ዝኾነ ምሕግእዮ። ኣብዚ እቲ ዓብዪ ኾነ እቲ ንእሽቶ ዋላ እቲ ህጻን ጥቕሉል እዩ። እዚ ኸእ ንሓጢአት ዝዘዘወ ባህርይ ምህላዉ እዩ ዜርእየና። ብርግጽ ሰብ ድላዩ ኪመርጽ ነጻ ፍቓድ ኣለዎ፡ ግናኽ ነቲ ኪምርጽ ዚግብኦ ኪመርጽ ክእለት ኮነ ምዝዛው የብሉን። እዚ ዳሕረዋይ ንኺህልዎ ኣምላኻዊ ምትንካፍ የድልዮ። ከምዚ ዝኣመሰለ ትምህርታት ኣብ ኣጎስጢኖስ ብልዑል ፍልጠት ንረኽቦ። ካብቲ ዝጸሓፎ ናይ ዶግማ ጽሑፋቱ እታ ዝዓበየት ብ419 ድ.ል.ክ ዝጸሓፋ ለላ (ዘ ትሪኒቲ) እትብል መጽሓፍ እያ። ኣብዚ ካብቲ ተጠቃሲ ኣመለኻኽታኡ እቲ “ሮትዒ፡ ነቲ እምነት ዝኣመነቶ እያ ክትርድኦ እትደሊ” ዚብል ንረክብ። እዚ፡ ማለት ብዛዕባ እንታይነት ሰላሴ ኪምህር ከሎ፡ ነቲ ኣብ መንጎ ናይ ወዲ ሰብ ናይ ኣእምሮ ምርጻን ምግንዛብን ከምኡውን ንኣምላኽ ምፍቃርን ዘሎ ምትሕሓዝ የመሳሰሎ።

22 ኮንፈሽንስ 1:1, 2:1, 7:9, 8:5, 10:29

ኣጎስጢኖስ ዝለዓለ ካብ ዚፍለጠሉ ዕዮኡ እታ ዝጸሓፋ **ከተማ ኣምላኽ** (ሲቲይ ኦፍ ጋድ) እትብል እያ። እዛ መጽሓፍ እተጸሕፈትሉ ቀንዲ ምኽንያት እቲ ኣብ ሽዑ እዋን ዝነበረ ታሪኻዊ ኣመዓባብላ እዩ። ብ413 ድ.ል.ክ ከምኡውን 427 ድ.ል.ክ ንሮሚ ካብ ባርባራዊ ህዝብታት ወራር ይገጥማ ነበረ። እዚ ካብቶም ፍራንካውያን፡ ጀርመናውያን ከምኡውን እቲ ጨግራፍ ሮሜ ተባሂሉ ዚፍለጥ ዚመጽእ ዝነበረ እዩ። ኣብ ሮማውያን ድማ፡ ክርስትና ንኣማልኹቲ ሮሜ ከምዘየምለኹ ብምግባሩ እዩ እዚ ወራዱና ኪብሉ ጀመሩ። ኣጎስጢኖስ ነዚ ብምቕዋም ክርስትና ንምድራዊ መንግስቲ ዘይኮነስ ንሰማያዊት መንግስቲ ከምዝኾነ ተስፋ ኪህብ ጸሓፊ። ነዚ እምንቶ እዚ ኣብ መንጎ ከተማ ኣምላኽን ከተማ ሰይጣንን፡ ኣብ መንጎ የሩሳሌምን ባቢሎንን ከምዘሉ ፍልልይ ገይሩ የቐርቦ። ወንጌል ንዘለኣለማዊ ህይወትን ውሽጣዊ ሓርነትን ከምዚምልከት ድማ ይምህር።

እዘን ክልተ ከተማታት ይብል ኣጎስጢኖስ ክልተ ማሕበረሰብ ናይ ደቂ ሰብ እየን። ዕድሎት እታ ሓንቲ ንዘለኣለም ምስ ኣምላኽ ክትገዝእ እዩ፡ ነታ ሓንቲ ግና ምስ ድያብሎስ ዘለኣለማዊ ቅጽዓት ኪረኽባ። ... ዜጋታት፡ ኣብታ ምድራዊት ከተማ ካብ ብሓጢአት እተበላሸወ ባህርይ እዮም ዚውለዱ፡ ኣብታ ሰማያዊት ከተማ ግና ቦቲ ንባህርይ ካብ ሓጢአት ሓራ ዚገብር ጸጋ እዮም ዚውለዱ።²³

ኣጎስጢኖስ ኣብ ታሪኽ ምዕራባዊ ክርስትና ዝነበሮ ጽልዋ ኣዝዩ ሰፊሕን ነዊሕ ዝጸንሐን ኮይኑ ንረኽቦ። ብፍላይ እኳ ማእከላይ ዘመን ቦቲ ንሱ ዝሓንጸጸ እምንቶ ንኺኸይድ ዘኽኣለ ሓባሪ ኣንፈት ጌርካ ኪቐጸር ይከኣል። ኣጎስጢኖስ ብ430 ድ.ል.ክ ከተማ ሂፖ ብባርባራውያን ቅድሚ ምትሓዛ ሞተ። ከምቲ ዝበልናዮ ትምህርቲ ኣጎስጢኖስ ኣብ ዓለምና ኣዝዩ ሓያል ኮይኑ ንረኽቦ። ካብቲ ንማእከላይ ዘመን ዝጸለወ ጽሑፋቱ ምስእንምልከት እዚ ዚሰዕብ ንረክብ። ብእኡ ድማ ነዚ ክፍሊ ክንዛዝሞ፡-

ኣምላኹ ብምሕረቱ ንገለ ሰባት ኪድሕን ፈተወ፡ ግናኽ ንኹሉ ኣይኮነን። ነዚ ብጸጋኡ እዩ ዚገብር። መጀመርያ እቲ ዚዓዩ ጸጋ እዩ ዚመጽእ - እዚ ማለት እቲ ቅድሚ ዝኾነ ናይ ሰብ ሰናይ ድሌት እዩ። “ጸጋስ ንሰብ ፍቓደኛ ኮይኑ ኣይኮነትን እትረኽቦ፡ ፍቓደኛ እያ እትገብር።” እተሰልጥ ድማ እያ - ብዘይ ፍሽለት ሸቶኦ ትወቅዕ፡ (ሸቶኦ) ምልዋጥ ካብ ፍቓድ እዩ። ነዚ ግና ንፍቓድ ብምድምሰስ ዘይኮነስ ብምእማን እያ እትገብር። ኣምላኽ እቲ ዘይፈሸል ኣእማኒ እዩ - ንነፍሲ ይረትዓ፡ ነዚ ግና ነታ ነፍሲ ባህ ኢሉዋን ብነጻነትን እዩ ዚገብር። ሓንሳእ ምስተለወጠት፡ ነፍሲ ምስ ጸጋ ትደጋገፍ። እቲ እተለወጠ ፍቓድና ገና ድኹም ብምጻኑ ተደጋጋፊት ጸጋ ኣድላዩት እያ፡ ብዘይ ደገፍ ኣምላኽ ድማ ቀልጢፍና ምወደቕና። ከሳዕ መወጻእታ ከንጸንዕ እንተኾንና፡ ተወሳኺ ጸጋ የድልየና፡ እዚ ድማ ናይ ምጽናዕ ጸጋ እዩ። እዚ ንኹሉ እቲ ክርስትና ዚጅምር ዘይኮነስ ነቶም ሕሩያት ጥራይ ዚወሃብ እዩ።²⁴

23 ከተማ ኣምላኽ 14:28-15:2

24 መንፈስን ፊደልን 11.26

ቲዮዶረት

ክርስቶስ፡ ፍጹም አምላክ ፍጹም ሰብ

ሓደ ካብቶም ኣብ ታሪኽ ቤተክርስቲያን ድሕረ ኒቃያ ዓብዪ ጽልዋ ዝነበሮም ሊቃውንቲ ክርስትና ቲዮዶረት በዓል ሳይሩስ ወይ ቂሮስ (ኣብ ሶርያ እትርከብ) እዩ። ቲዮዶረት፡ ንሳ ማሕበርን፡ ሊቅ ትንታኒ ቅዱስ ጽሑፋት፡ ዶግማ፡ ታሪኽ ቤተክርስቲያንን ነፍሰ ቅጽዓታዊ ህይወትን እዩ ዝነበረ። ንሱ ብ393 ድ.ል.ክ ኣብ ኣንጾክያ ተወልደ። ኣብ መበል ሰላሳ ዓመት ዕድሜኡ ድማ ብዘይድላዩ ናይታ ሳይሩስ እትበሃል ንእሽቶ ከተማ ኣቡን ኮነ። ኣብ ዘመን ኣገልግሎቱ ካብቲ ኣብ ምንኲስናዊ ህይወት ምዕባዩ እተላዕለ ብዙሕ ንንጽህና ህይወት ዚኸተል ቅዲ ህይወት ነበረ። ግናኽ ናብ ኣቡንነት ምስ መጻ ብዙሕ ማሕበራ-ቁጠባዊ ንጥፈታት ኣካየደ። ገለ ካብዚ ንምጥቃስ እቲ ንድኻታት፡ ንወጽዓት ኪረድእ ግብሪ ምእካቡ፡ ሓጽብታትን ካልእ መዕቆሪ ማይን ምህናጽ፡ መምህራን ምጥርናፋን ካልእን ንርኢ።

ቲዮዶረት ካብ መጀመርያ መሓዛ ንስጥሮስ ነበረ። ከም ናይ ኣንጾክያውያን እምንቶ ድማ ንተምሳላዊ (ኣሌጎሪክ) ምህርታት ናይ እስክንድርያ ብምቅዋም ንመጽሓፍ ቅዱስ ብቐጥታ ይትርጉሞ ነበረ። ካብዚ እተላዕለ ድማ እዩ ነቲ ብ431 ድ.ል.ክ ኣብ ጉባኤ ኤፌሶን ዝለዓለ ተራ ዝነበረ ቁርሎስ እተቐመመ። እዚ፡ ካብቲ ንስጥሮስ ኣብቲ ብፈተውቲ ቁርሎስ እተኸበ ጉባኤ ርትዓዊ ዝኾነ ስምዕታ ኣይረኸበን ዚብል ኣመለኻኽታኡ እተበገሰ ነበረ። በዚ ከምዚ ምህሮ ቁርሎስ፡ ክርስቶስ ከም ኣምላክ ከም እተሰቀየ እዩ ዜሰተምህር ብማለት ኣበርቲዑ ኮነና። እንተኾነ ቁርሎስ ንክርስቶስ ከም ኣምላክ ኪሳቐ ከምዘይክእል፡ ከም ሰብ ግና ከምእተሰቀየ ከምዘስተምሃረ እዩ ዚፍለጥ እዚ ኣመለኻኽታ ቲዮዶረት ኣብ ልዕሊ ምህሮ ቁርሎስ፡ ብ533 ድ.ል.ክ ኣብ ካልኣይ ጉባኤ ቁንስጥንጥንያ ተወገዘ።

ቲዮዶረት ነዚ ኣብ መንጎ ወገን ሓደ ባህርይን ወገን ክልተ ባህርይን ዝነበረ ክርክር ኣመልኪቱ ብዙሕ ጽሑፊ። ዝበዝሐ ካብኡ ድማ ንወገን ክልተ ባህርይ ዚጣበቐ ነበረ። ኣብቲ 449 ድ.ል.ክ ኣብ ኤፌሶን እተኻየደ ሮበር ሲኖድ (ሸፍታ ሲኖዶስ) ተባሂሉ ዚፍለጥ ጉባኤ፡ ኣቡን ኤውጤስን ንቲዮዶረት ብዛዕባ እምንቶኡ ኣመልኪቱ ወገዝ፡ ቲዮዶረት ኪሰደድ ድማ ፈረደ። እንተኾነ ድሕሪ ገለ እዋን፡ ንሱ ብዝገበሮ ናይ ይግባይ ጥርጉን ጳጳስ ሊዮ ንጉዳዩ ሰምዖ እዋ መናፍቓዊ ምህሮ ከምዘይሓዘ ኣብ ጉባኤ ኬልቂዶን ወሰነ። እዚ ካብ ወገን እስክንድርያ እኳ ተቐውሞ እንተነበረ፡ ቲዮዶረት ግና ነቲ ናይ ንስጥሮስ እምንቶ ከምዚ ኹንን ብምእማኑ እቲ ውሳኔ ጳጳስ ሊዮ ጸንዐ። ብዘይካዚ ቲዮዶረት ነቲ ናይታ ሽዑ ዓለምለኻዊት ማሕበር ሒዛቶ ዝነበረት ኣመለኻኽታ ድንግል

ማርያም ከም ወላዲተ-ኣምላክ (ቲዮቶስ) ይሰማምዓሉ ነበረ። ምስናይዚ ኹሉ ግና ኣብዚውን ቲዮዶረት፡ ጉዳይ ንስጥሮስ ብፍትሓዊ መገዲ ከምዘይተሰምዐ፡ ኣረ ብዛዕባ እምንቶ ንስጥሮስ ግጉይ ምርጻእ ምንባሩ ቅር ይብሎ ነበረ።²⁵

ወገን ሓደ ባህርይ ግና ንቲዮዶረት ፈጻሞም ኣይተቐበሉዎን። በዚ ሽኡ እምንቶ ቲዮዶረት ኣብቲ ሃጻይ ዩስጢንያን ዝገበሮ ኣንጻር እቲ ሰለስተ ምዕራፋት ተባሂሉ ዚፍለጥ ጽሑፋት ቲዮዶረት “ሞጽብዌስጢያ” ከምኡውን ቲዮዶረት ተኾነ። እዚ ሃጻይ ዩስጢንያን ንወገን ሓደ ባህርይ ኪድግፍ ብምጅማሩ እዩ ዝኾነ። ግናኽ ምዕራባዊት ማሕበር ነዚ ኣይትድግፎን ነበረት እዋ ናብ ዝኾነ ናይ ቤተክርስቲያን ኩነጺ ኣየምርሖን። ብሓፈሻኡ ኪረከሰ ኹሎ፡ ቲዮዶረት ናብ ክልቲኡ ጥርዚ ከይክደ ማእከላይ መርገጺ እዩ ሒዞ ዝነበረ። ብፍላይ ድማ ኣብቲ ዳሕረዋይ ኣመለኻኽታኡ፡ ኣብ መንጎ እቲ ንክርስቶስ ከም ክልተ ኣካል ዘለዎ (ማለት ወዲ ኣምላክን ወዲ ሰብን)፡ ከምኡውን እቲ ንክርስቶስ ከም ሓደ ባህርይ ዘለዎ ዚእመን (ማለት ሰብነቱ ብመለኮቱ ከምእተዓብለለ)፡ ማእከላይ ኣመለኻኽታ ብምሓዞ ንእምንቶ ጉባኤ ኬልቂዶን ሰመሮ። እዚ ድማ ንዕድሎት ህይወቱ ወሳኒ ኾነ። ሕጂ ገለ ካብ ዝጸሓፎ ጠቐስና ክንዛዝም፡

ኣነ እተመሃርኩም ብሓደ በይኑ ዝኾነ ጎይታና የሱስ ክርስቶስ ምእማን እዩ፡ ንሱ እቲ ቃል ኣምላክ ሰብ ኮነ። ግናኽ ኣብ መንጎ መለኮትን ስጋን ዘሎ ፍልልይ እፈልጥ እዩ፡ ነቶም ንጎይታና የሱስ ክርስቶስ ናብ ክልተ ውሉድ ዚኸፍሉዎ ከምኡውን ነቶም ናብቲ ሓደ ወገን ብምኻድ ንመለኮትን ሰብነትን ክርስቶስ እቲ ጎይታ ከም ሓደ ዝባህርይ ዚወስዱ ርኽባት እቆጽር። እዚ ክልተ ጥርዚ ንሓድሕዱ ዚጸረር እዩ፡ ኣብ መንጎ እዚ ግና ነቲ መገዲ ምህሮ ወንጌል ንረክብ።²⁶

ጉባኤታት ቤተክርስቲያንን መናፍቕነትን

ኣቐዲምና ከምዝረኤናዮ፡ ንቤተክርስቲያን ኣብ መበል ካልኣይን ሳልሳይን ዘመናት ክልተ ዓይነት ብድሆታት እዩ ዚገጥማ ዝነበረ። እቲ ሓደ ካብ መንግስቲ ሮሜ ዚገጥማ ዝነበረ ሰደት እዩ። እዚ ሰደት እዚ ብዜስካሕክሕ መገዲ ይካየድ ነይሩ። ገሊኡ ብህዝቢ ኣብ ልዕሊ ክርስቲያናት ኣመንቲ ይወርድ ነይሩ። ገሊኡ ድማ በቲ መንግስቲ ባዕሉ ዚግበር ዝነበረ ሰደት እዩ። ካብ እኒ በዓል ፖለካርፕ ጀሚርካ ብዙሓት ክርስቲያናት ብሰማእትነት ሓሊፎም። ብፍላይ እኳ እቲ ብመንግስታዊ ኣዋጃት ዚግበር ዝነበረ ሰደት ኣብ ልዕሊ ኣመንቲ ዝያዳ ጉድኣት የወርድ ምንባሩ ታሪኽ ቤተክርስቲያን ይነግረና። ንሰደት ኣብ ልዕሊ ክርስቲያናት ዚምልከት ዝርዝራዊ ሰነድ ኣብታ

25 ኢጋሪክሎ፡ፒድያ ብሪታኒካ ርእ <http://www.britannica.com>

26 ደብዳቤታት 109

ብጀርጅ ፎክስ ዝተጻሕፈት Foxe's Book of Martyrs እትብል መጽሓፍ ብሰሓሖ ንረክብ።

ንኣብነት ኣብ ናይ ሮሜ ስታድዩም (ኮሎስዩም) ዚግበር ዝነበረ ሰደት ኣብ ልዕሊ ኣመንቲ ማእለያ ዘይብሎም ኣመንቲ እዩ ቀቲሉ። ኣብኡ ከም መዘናግዒ ናይቲ ህዝቢ ተባሂሉ ክርስትያናት ንኣራዊት ይወሃቡ። ተሰዩፎም ይቕተሉ። ብሓዊ ነዲዶም ይሓልፉ። ከምቶም “ግላድያቶር” ዚበሃሉ ባርት ተቓለሰቲ ምስ ካልኣት ሰባት ከምዚ ቃለሱ ይግበር ነይሩ። ገለ ድማ ካብዚ ሰደት ንኺሃድሙ ኢሎም ኣብ በዓትታት ከምኡውን መዐደኒ ኣኻውሕ (ካታኮምብ) ይሕብሉ ነበሩ። ገሊኦም ዓዲ ገዲፎም ይሃድሙ። ገሊኦም ንውልቆም ገሊኦም ምስ ስድራቤታቶም ተኣሲሮም ናይ ሰማእትነት ዕጻ ይረኽቡም ነበረ። ካብዚ እተላዕለ እዩ፡ ተርቱሊያን፡ እቲ ክርስትያን ሊቅ “ደም ክርስትያናት ዘርኢ ቤተክርስቲያን እዩ” ዝበለ።

ከምቲ ኣብ ዝሓለፈ ምዕራፍ ዝረኤናዮ፡ ቤተክርስቲያን ኣብ መጀመርያ ናይ ራብዓይ ዘመን ኣቢላ ካብዚ ሰደት እዚ ኣዕረፈት። ክርስትና ኸኣ ናብ ካልኣ መድረኽ ናይ ታሪኽ ተሰጋገረ።

ንቤተክርስቲያን ግና እዚ ሰደት እዚ ጥራይ ኣይኮነን ዚብድሃ ዝነበረ። ልዕል'ዚ ካብ መሰረታ ንኺገማምዓ ካብ ዜጋጥማ ዝነበረ ነገራት፡ ናይ ሕማቕ ምህሮታት (መናፍቕነት) ምጽራር እዩ። ከምቲ ካብ መጀመርያ ብዘመን ሃዋርያት ስሕተታዊ ትምህርታት ንኣመንቲ ካብ እምነቶም ኬዝብል ዚፈታተሩም ዝነበረ፡ ኣብዚ ዘመን'ዚ ድማ ብዙሓት ናይ ስሕተት መምህራን ተንሲኦም ንቤተክርስቲያን ኣናወጹዋ። ካብዚ እተላዕለ ድማ ቤተክርስቲያን ነዚ ምህሮታት ብጽኑዕ ዝኾነ መገዲ ኸትቃወሞ ነበራ። ቤተክርስቲያን ኣደ ብምዃን ነቲ ወንጌል ክርስቶስ ንዚቃወም ዝነበረ መንፈስ ስሕተት ኬተለልን ክትገጥሙሉን ነበራ።

ነዚ ኺገብሩ፡ ንጥዑይ ትምህርቲ ክርስቶስ ኪከላኸሉሉ ኢሎም ብዙሓት መምህራን መጽሓፍ ቅዱስን ሰነመለኮታውያንን ከም ዕዮእም ገይሮም ሓዙዎ። እዚ እናኾነ ከሎ ግን ኩሉሳዕ እቶም መምህራን ጥዑይ ትምህርቲውን ብሓደ ሓሳብ ይሰማምዑ ነይሮም ማለት ኣይኮነን። ኩሎም በብዝተረድኦም ነናቶም ኣመለኻኸታ ዜማዕብሉሉ እዋንውን ነይሩ እዩ። እረ ገሊኦም'ኒ ካብ መናፍቓዊ ምህሮታት ናይቶም ናይ ስሕተት መምህራን ንኺርሕቁን ንዕኡ ንኺኹንንዎን ኢሎም ጥርዚ ብምኻዶም ናብ ካልኣ ሸነኽ ናይ ስሕተት ዚኣትዉ ነይሮም እዮም። ኣብ ከምዚ ዝበለ ዘመን ውሁድ ዝኾነ መጽሓፍ ቅዱስ፡ ርጡብ ዝኾነ ሰረት እምነት ማሕበር፡ ንሓድሕዱ እተጋጠመን ጽጹይን ሰነመለኮት (ቲዮሎጂ) ብዘይምንባሩ እዞም መምህራን ብገዛእ መጽናዕትታቶምን ትግሃቶምን እዮም ንስሕተት ዚገጥሙዎ ዝነበሩ። እምበኣርክ ገለ ስሕተታት ኣብ ኣመለኻኸታኦም እንተተረኽቦምውን ርዱእ ኪኸውን ይግባእ። ከመይሲ ካብ ባዶ እዮም

እተወሃሃደ ሰነመለኮት (ሲስተማቲክ ቲዮሎጂ) ኣማዕቢሎም።

ነዚ ብምግንዛብ ኢና እምበኣር ሕጂ ንቃልሲ ማሕበር ክርስቶስ ኣንጻር ስሕተታዊ ምህሮታት ክንርእዮ። ኣብ ገለገሊኡ ዘይፍትሓዊ ውሳኔታት ወይስ ኣድህቦ ክንርኢ ባህርያዊ እዩ። ኣብ ገለገሊኡ ንውሳኔታት ናይ ጉባኤታት ማሕበር ዝጸለዉ ነገራት ኣጋጣሚታትን ውልቀሰባትን ክንርኢ ኢና። ኣብ ገለገሊኡ ድማ ንመምህራን ስሕተት ደገ ዝኸፈተሎም ኩነታት ከነስተብህል ኢና። ኣብ ገሊኡ ዓወታት ኣብ ገሊኡ ድማ ድኻማት ቤተክርስቲያን ንምልከት። ናይዚ ክፍሊ እዚ ትሕዝቶ ብጉባኤታት ቤተክርስቲያን ክንጅምር።

ጉባኤ ኒቃያ (325 ድ.ል.ክ)

ብ325 ድ.ል.ክ ኣደ ካብ ሊቃውንቲ ቤተክርስቲያን እስክንድርያ ዝኾነ ኣርዮስ (ኣብ ሕብረተሰብና ኣርዮስ ተባሂሉ ዚፍለጥ) ብዛዕባ መንነት ክርስቶስ ኣመልኪቱ ኣደ ኣስሓሓቢ ጉዳይ ኣልዓለ። እዚ ኸኣ ናይ ክርስቶስ ኣምላኻዊ መንነት ዚኸሕድ ኮይኑ፡ እግዚኣብሄር ኣዮ ካብ ወዲ ወዲ ድማ ካብ መንፈስ ቅዱስ ዚዓቢ ምዃኑ መሃረ። ዋላኳ ኣብ ናይ ኦሪገን መሰረተ ሓሳብ እተመሰረተ እንተነበረ፡ እዚ ኣመለኻኸታ ኣብ ልዕሊ ሰዓሴ፡ ክርስቶስ ንኣምላኽ ዝነበሮ መጀመርታ ፍጥረት እዩ ኢሉ ምምሃሩ ቀጸለ። ካብዚ እተላዕለ ትምህርቲ ኣርዮስ ብዛዕባ እቲ ወዲ፡ ኣምላኽ ብእኡ ኣቢሉ ንዓለም ዝፈጠረ ፍጡር ደኣ እምበር ዘለኣለማዊ ከምዘይኮነ ገለጸ። ኣርዮስ ባዕሉውን ከምዘጸሓፎ፡ “ወዲ መጀመርታ ከምዘለዎ (ከምዝነበሮ)፡ ካብ ዘይህላወ ድማ ከምእተፈጥረ” ብምእማኑ እዩ ካብ ቤተክርስቲያን ተቓውሞ ሰጊቡዎ።

እዚ ምህሮ ኣርዮስ ምስ ዮሃንስ 1፡1 ፈጸሙ ዚጸረር ምንባሩ ንምርኣዩ ዜሸግር ኣይኮነን። እንተኾነ፡ ሊቅ ኣርዮስ ምስቲ ኦሪገን ዜቕርቦ ደረጃታት ዕቤት ኣካላት እኳ እንተዘይተሰማምዑ፡ ንመንነት ክርስቶስ ብመሰረት መምርሒ ሰነመነት (ኣርግዩመንተሪዮን) ኪምልከቶ ብምፍታኑ ኣብዚ መደምደምታ ኪበጽሕ ከኣለ። ገለገለ ካብ ሊቃውንቲ ቤተክርስቲያን ንኣብነት ኣቡን እስክንድር ንኣርዮስ ተቓውሙዎ፡ ከም እኒ እዮሲቦስ ዝኣመሰሉ ካልኣት ግና ምስኡ ተሰማምዑ።

ብ324 ድ.ል.ክ ሃጸይ ኮንስጥንጢኖስ ንጉስ ናይ ምዕራብን ምብራቕን ኮይኑ ተሾመ። ነታ መሰረት መንግስቱ ዝገበራ ቤተክርስቲያን ኣብ ዚምልከት፡ ኣብዚ በዳሂ ክርክር ማሕበር ብዛዕባ ምህሮ ኣርዮስ ኪሸምግል ተገደደ። ኣብዚ እዋን እዚ ኣስታት 229 ንሶት ማሕበራት ተጋብሎ፡ ድሕርቲ ዝተገብረ ክርክር ድማ

አርዮስ ከም መናፍቃዊ መምህር ተወገዘ። እቲ ጉባኤ ሓደ ድንጋገ እምነት አውጽኦ። እዚ ናይ ኒቃያ እምነቶ ዚበሃል ድንጋገ ከምዚ ይብል፡-

ብሓደ አምላኹ ንሱ ኸእ ንኹሉ ዚረኣን ዘይረኣን ዝገበረ ኩሉ ዚኸእል አቦ ንእምን።

ብሓደ ጎይታ የሱስ ክርስቶስ፡ ንሱ ኸእ ካብ አቦ ማለት ካብ ባህርይ አቦ እተወልደ ወዲ አምላኽ ንእምን። ንሱ አምላኽ ካብ አምላኹ ብርሃን ካብ ብርሃን፡ ሓቂ አምላኽ ካብ ሓቂ አምላኽ፡ እተወልደ እምበር ዘይተፈጥረ፡ ምስ አቦ ድማ ካብ ሓደ ባህርይ ዝኾነ። ብእኡ ኩሉ ኾነ፡ አብ ሰማይ ኮነ አብ ምድሪ ዘሎ ነገር። ምእንታና ምእንቲ ሰባት፡ ንምድሓንና ወረደ፡ ስጋ ኮነ፡ ሰብ ድማ ኮነ። ተሳቐየ፡ ብላልሰይቲ መዓልቲ ተንሰእ ናብ ሰማይ ድማ ዓረገ። ንህያዋንን ንምወታትን ኪፈርድ ድማ ኪምለስ እዩ።

ብመንፈስ ቅዱስ ድማ ንእምን።

እታ ቅድስቲ ካቶሊክን ሃዋርያዊትን ቤተክርስቲያን ግና ነቶም “ሓደ ነይሩ ካብ መጀመርታ ዘይነበረ” “ቅድሚ ምውሓዱ አይነበረን” ከምኡውን “ካብ ዘይነበረ እዩ ዝተፈጥረ” ዚብሉን “ንሱ ካብ አቦ ካብ ዘይኮነ ባህርይ እዩ፡ ወይስ ንሱ ተለዋጢ እዩ ወይ ኪልወጥ ዚኸእል እዩ” ዚብሉ ንውግዝ (ንረግም)።²⁷

በዚ መሰረት፡ እምነቶ ጉባኤ ኒቃያ ንቤተክርስቲያን ከም ቀንዲ መሰረት እምነታ ኪኸውን ከአለ። እዚ፡ አብ ናይ ምብራቕ ማሕበራት ነፍተን ንአርዮስ ዚውግዝ ቃላት ተወሲኹም ናይ እምነት መሰረትን ኮይኑ ኬገልግል ጀመረ። ሕመረት ናይቲ እምነቶ ከምዝረኤናዮ አብ ወዲ ዘድሃበ ኪኸውን ከሎ፡- “ንቲ ካብ አቦ ዝተወልደ” ዚብል ሓረግ “ማለት ካብ ባህርይ ናይ አቦ” ተወሰኸ። አርዮስ ልክዕ ከም ኦሪገን አቦ ጥራይ እዩ “ሓቂ አምላኽ” ኪብል ከሎ፡ እምነቶ ኒቃያ ግና ንክርስቶስ “ሓቂ አምላኽ ካብ ሓቂ አምላኽ” ዚብል ወሰኸሉ። ነቲ “ተወልደ” ዚብል ቃል፡ አርዮስ ከም “ተፈጥረ” ኪወስድ ከሎ፡ እምነቶ ኒቃያ ግና ከም “ውሉድ” ይወስድ። ብሓጺሩ ውሉድ ካብ ክርስቲ ከም ዝወጸ እዩ፡ ፍጡር ግና ከም ሓደ “ሮቦት” እተሰርሐ እዩ።

ካልእ ምስ ናይ አርዮስ ዚጸረር እምነቶ ኒቃያ እቲ አቦን ወድን “ካብ ሓደ ባህርይ” እዩም ዚብል እዩ። እዚ ካብ ቃል አምላኽ ዘይኮነ ግን ከእ ንቃል አምላኽ ዚከላኸል እሙንቶ እዩ። ማለት፡ ንሱ መግለጺ ናይቲ ቃል እዩ። እቲ አብዚ ዘተኮረ እምነቶ ቃል “ሆሞውኒዮስ” ዚብል ቃል ይጥቀም። ምስቲ ካብ ተርቱሊያን ዚብገስ ናይ “ሰላሲ” አምላኽነት ዚጋጠም ኮይኑ ነቲ እምነቶ ዝቐረበ እዩ። ዋላኳ ብዙሓት ካብ ወገን ምብራቕ ዘይሰማምዑሉ ጉዳይ እንተነበረ፡ እቲ ሃጸይ ከምኡውን ካልኣት ናይ ተርቱሊያን ምህር ዝሓዙ አባላት ምዕራባዊት ቤተክርስቲያን ስለዝደገፉ እቲ እምነቶ ኪጸድቕ ከአለ። ነዚ ድማ ሰዓብቲ

ኦሪገን ከይተረፉ ደገፉዎ።

አብዚ ክንግንዘቦ ዘሎና ናይ ኒቃያ ጉባኤ ንቤተክርስቲያን፡ ነታ እምነቶ ኒቃያ እተቐበለት አብ ክልተ ከም ዝመቐላ እዩ። ቦቲ ሓደ ናይ ኒቃያ ጉጅለ ንእኒ ምዕራባዊት ማሕበር፡ ገለ ካብ ምብራቓዊት ማሕበርን አትናቴዎስን፡ አብ አምላኽነት የሱስ ክርስቶስ ጽኑዕ አመለካኸታ ኪነብርም ከሎ፡ አብ ሰለስትነት ናይ መለኮት ግና ንጽር እሙንቶ አይነበርምን። ኦሪገናውያን በዚ ምኽንያትዚ ነዚ ጉጅለ ምስ ሞናርኪያውያን ዚበሃሉ ጉጅለ (አቦ፡ ወዲ ዓይነት ኮይኑ ተራእዮም። ቦቲ ሓደ ሸነኽ ከእ ኦሪገናውያን ሰለስትነት ናይ መለኮት ማለት “ሰላሲ” ብንጽር ኪግንዘቡዎ ከለዉ፡ አብ አምላኽነት ናይ የሱስ ክርስቶስ ግና ንጽር አመለካኸታ አይነበርምን።

ካብዚ እተላዕለ ኦሪገናውያን ንጉጅለ ኒቃያ ከም አርዮሳውያን ወሰዱዎም። እዚ ንዘቐጸለ ፍርቂ ዘመን ናብ ብርቱዕ ክትዕ አምርሖ፡ አብ ታሪኽ ድማ “አርዮሳዊ ክትዕ” (አርያን ኮንትሮቨርሲ) ተባሂሉ ይፍለጥ። ብርግጽ ግና አብ መንጎ ኒቃያውያንን ኦሪገናውያንን ዝነበረ ክትዕ እዩ። ነዚ ክትዕ ዘገሃህረ ብ350 ድ.ል.ክ ሓደ ውጽኢ አርዮሳዊ ጉጅለ “ወዲ ፈጸሙ ከም አቦ አይኮነን” ዚብል ተላዕለ እዋ። አብ መንጎ ኦሪገናውያንን ኒቃያውያንን ሓደ ስምምዕ ኪመጽእ ከአለ። እዚ ድማ እቶም ሰለስተ ማለት አቦ ወድን መንፈስ ቅዱስን ሓደ ባህርይ ኣለዎም ዚብል እዩ። እዚ ቦቶም አቦታት ቃዳዳቅያ ዚበሃሉ፡ አብ ጉባኤ ቁንስጥንጥን ተቐባልነት ረኸበ።

አርዮስ ሓደ ካብቲ አውራ ዜገድስ ስነመለኮታዊ ሕቶታት ዘልዓለ ሊቅ እዩ። ብዛዕባ መንነት የሱስ ክርስቶስ ከየነጸርካ ናብ ካልእ ክርስቲያናዊ ምህርታት ኪሕለፍ ዘይከእል እዩ። እዚ ፍልስፍናዊ ጉዳይ ዘይኮነ፡ መሰረታዊ ጉዳይ እምነት እዩ። አርዮሳዊ መናፍቓነት መበቆሉ ካብቲ ፕላቶኒካዊ ስነሓሳብ (ፍልስፍና) ሰግረኣዊ አምላኽ (ትራንስገንደንት ጋድ) ዝመንጨዉ እዩ። ማለት፡ ግሪካዊ አመለካኸታ ብዛዕባ አምላኽ ከም ሓደ ዘይልወጥን ብናይ ዓለም ነገር ዘይጽሎን ኣካል መጠን ምስ ዓለም ርክብ ዘይብሉ እዩ። ከመይሲ አምላኽ አይልወጥን እዩ። ምድሪ ግና ትልወጥ ትለዋወጥ እያ። እምበኣርከ፡ አምላኽ ምስ ዓለም ብቐጥታ አይራኸብን። እንታይ ደኣ ብመገዲ ማእከላይ ኣካል ንሱ ድማ “እቲ ቃል” (ሎጎስ) ኣቢሉ እዩ ዚራኸብ። እዚ ግሪካዊ ሎጎስ ግና ትሕተ አምላካዊ ህላዌ ዘለዎ እምበር አምላኽ ኪኸውን አይከእልን። ከመይሲ ምስ ተለዋዋጢት ዓለም ዚራኸብ እዩ። እዚ ምስቲ ናይ ወንጌል ዮሃንስ ምዕራፍ ሓደ “ቃል” ዚመሳሰል ይመስል። አብ አመለካኸታ ገለ ጸሓፍቲውን ንዮሃንስ ከም ሓደ ፈሊጣዊ (ኖስቲል) ወይስ ግሪካዊ ፍልስፍና ምስ ኣይሁዳዊ መሲሕነት ኣዛኒቕ ዝጸሓፈ ጌርካ ምቕራብ ንረክብ። (Mary Sheridan)²⁸ ግናኽ አብ

²⁷ Lane, Tony, *The Lion's House: A History of Christian Thought*, England, 1984, Lion Publishing PLC.

²⁸ “Proto-Gnostic Elements in the Gospel According to John” Volume 3, number 1, Fall 2005 <http://www.theandros.com/pregnostic.html>

የሃንስ ዝነበረ ምርጻጽ (ምግላጽ) እቲ “ቻል” ፈጸሙ እተፈልዩ እዩ። እንተኾነ ግን፡ ኣብ መበል ሳልሳይ ዘመን ዝነበሩ ገለ ክርስትያን ሊቃውንቲ (ናይ እስክንድርያ) ንዮሃንስ ምዕራፍ ሓደ ምስ ፕላቶኒዮ ፍልስፍናዊ ኣመለካኸታ ስለዘወሃዱዎ፡ ንመለኮታውነት ናይ ክርስቶስ - “እቲ ቻል” ኪጸጉዎ ጀመሩ። ሊቅ ኣርዮስ ድማ መሪሕ ናይዚ ኣመለካኸታ ኮይኑ ተላዕለ።

ብዘይካዚ፡ ግሪካዊ ፍልስፍና ኣብ ግሉሣዊ ፍጥረት ዘለዎ ኣመለካኸታ ኣሉታዊ እዩ። ማለት፡ ግሉዝ ምድሪ ብመሰረቱ እኩይ እዩ (እዚ ድማ ተለዋዋጢ ካብ ምዃኑ እተላዕለ እዩ)። እቲ ሰናይ ዝኾነ ዘይግሉዝ ወይስ ረቂቕ ፍጥረት ወይ ህላዌ ግና ኣይልወጥን እዩ። እዚ፡ እቲ ፕላቶኒዮ ቅርጺ (ፎርም) እዩ። ብገለ መዳዩ ምስቲ ሃዋርያ ጳውሎስ “ቅርጺ ባህርይ” ኢሉ ዚጽውዖ ዚመሳሰል ኮይኑ ኪረእ ይከኣል። እዚ ግና ፈጸሙ ግሪካዊ ደኣ እምበር እብራዊ ስለዘይኮነ፡ ኣብ ናይ ጳውሎስ ኣብሃህላ ክነኣትዎ ዚከኣል ኣይኮነን። ከመይሲ ግሪካዊ ስነመለኮትን እብራዊ ስነመለኮትን ፈጸሙ ዘይራኽቡ ምንጪ ሓሳብ ዘለዎ ክልተ ዓውድታት ስነመለኮት እዩ።

ከምዚ ደኣ ይኹን እምበር፡ ብመሰረቱ ናይ ሳልሳይ ዘመን ሊቃውንቲ ስነ-ጥበቅነት (ኣፖሎጀቲክስ) ንግሉዝን ንረቂቕን ዓለማት ክልተ ዘይራኽቡ ህላወታት ገይሮም ኪርእዩዎ ጀመሩ። ካብዚ እንርድኦ ድማ ምስቲ ክርስትና ነዛ ዓለም እዚኣ ኪገልጽ ኸሎ ዚጥቀመሉ ሓረግ ንሱ ኸእ “እዛ ሕጂ ዘላ እክይቲ ዓለም” ዚብሎ ኪመሳሰልዎ ንርእ። እንተኾነ፡ ክርስትና ንዓለም “እክይቲ” ኢሉ ኪጽውዓ ከሎ ብሰሪ ሓጢኣት ከም ዝተበላሸወት ደኣ እምበር፡ ካብ መሰረታ ኣይኮነትን እክይቲ ተባሂላ ዘላ፡ ወይውን ትለዋወጥ ብምዃና ኣይኮነትን እቲ ሱር እክይነታ። ስለዚ ኸእ እዩ “እቲ ሓላፊ ብዘይሓልፍ ዚልወጥን ዚትንስእን”። ኣብ ግሪካዊ ፍልስፍና ግን ትንሳኤ ኣካላዊ ስጋ ዘይቅቡልን ዘይሕሰብን ጋሻ ነገር እዩ። ብኣንጻሩ ግና ፍጥረት ዓለም ካብ ህላወ ናብ ብርሰት፡ ካብ ኮስሞስ ናብ ኬኦስ እዩ ዚምርሕ።²⁹

ኣብዚ ገለጻ እዚ ንግሪካዊ ፍልስፍና “ግሉዝነትን” “ረቂቕነትን” ክንግንዘቦ እንተኸኢልና ንእንታይነት ኣርዮሳዊ መናፍቕነት ክንግንዘቦ ኣይጽግመናን እዩ። ከመይሲ ሱር መሰረት ናይ ኣርዮሳዊ መናፍቕነት ኣብ ግሪካዊ ስነ-ሓሳብ እንታይነት “ቃል” ወይ “ሎጎስ” እዩ ዘሎ።

ጉባኤ ቁንስጥንጥንያ (ኮንስታንቲኖፕል) (381 ድ.ል.ክ)

ዋላዚ ኣርዮሳዊ ኣመለካኸታ ኣብ ጉባኤ ኒቃያ እንተተወገዘ፡ እቲ ምህሮ ግና ፈጸሙ ኣይጠፍኡን። ኣረ ኣብ ገለ እዋናትሲ ተቐባልነት ረኺቡ ዓብላሊ

ኪኸውን ተራእዩ እዩ። ከም እኒ ቲዮዶሶዩስ ዝኣመሰሉ ሃጻያት ድማ ንዕኡ ንምጥፋእ ዝጸገሩ ንረክብ። እዚ ሃጻይ ብ379 ድ.ል.ክ ሃጻይ ናይ ምብራቕ ኮይኑ ናብ ሰልጣን ምስመጸ፡ ካብቲ ዝነበሮ ኒቃያዊ እምነት እተላዕለ ንኣርዮሳዊ ኣመለካኸታ ንሓዋሩ ኬጥፍእ ተላዕለ። በዚ መንፈስ እዚ ድማ ብ381 ድ.ል.ክ ኣብ ቁንስጥንጥንያ (ኮንስታንቲኖፕል) ናይ ቤተክርስቲያን ጉባኤ ጸውዑ። ኣብዚ እዋን እዚ ዝለገለ ተራ ዝነበሮም እቶም ቃጻዶቅያውያን ኣቦታት ማለት ጎርጎርዮስ በዓል ናዚያኑስ ምስ ሓዉ ጎርጎርዮስ በዓል ንያሳ እዮም።

ካብዚ ጉባኤ ድማ እቲ ሕጂ “እምነት ኒቃያ” ተባሂሉ ዚፍለጥ ሰረት እምነት ተመሓደሹ ወይ ዝያዳ ሓቅታት ተወሲኹዎ ወጸ። ከምዚ ዚብል ድማ እዩ፡

ብሓደ ኣምላኹ፡ ንሱ ኸእ ንሰማይን ምድርን ንኹሉ ዚረኣን ዘይረኣን ዝገበረ ኩሉ ዚኸእል ኣቦ ንኣምን።

(ድማ ንኣምን) ብሓደ ጎይታ የሱስ ክርስቶስ፡ ንሱ እቲ ሓደ ወዲ ኣምላኽ ዝኾነ፡ ቅድሚኡ ኸሎ ዘመናት ካብ ኣቦ እተወልደ፡ ንሱ ብርሃን ካብ ብርሃን፡ ሓቂ ኣምላኽ ካብ ሓቂ ኣምላኽ፡ እተወልደ እምበር ዘይተፈጥረ፡ ምስ ኣቦ ድማ ካብ ሓደ ባህርይ ዝኾነ፡ ብእኡ ኩሉ ኹን። ምእንታና ምእንቲ ሰባት፡ ንምድሓንና ካብ ሰማይ ወረደ፡ ካብ መንፈስ ቅዱስን ማርያም እታ ድንግልን ስጋ ኹን፡ ሰብ ድማ ኹን። ብጸንጦስ ጸላጣስ ምእንታና ተሰቐሎ፡ ተሳቐየ፡ ተቐብረ ድማ። ከምቲ ጽሑፋት ዚብሉዎ፡ ብላገሰይቲ መዓልቲ ተንስኦ፡ ናብ ሰማይ ድማ ዓረገ። ኣብ የማን ኣቦ ተቐሚጦ ኣሎ፡ ንህዋዋንን ንምወታትን ኪፈርድ ድማ ብኸብሪ ኪምለስ እዩ። መንግስቲ መወዳእታ ኣይከህልዋን እዩ።

ድማ በቲ ካብ ኣቦ ዚወጽእ ጎይታን ህይወት ዚህብን መንፈስ ቅዱስ ንኣምን። ምስ ኣቦን ወድን ኣምልኹን ክብርን ይወስድ። ብነብያትን ቦታ ሓንቲ ቅድስቲ ኣድማሳዊትን ሃዋርያዊትን ማሕበር ኣቢሉ ተሃረበዒ ንሕድገት ሓጢኣት ሓንቲ ጥምቀት ጥራይ ምህላዋ ንእመን። ትንሳኤ ምወታትን እታ እትመጽእ ዘመንን ንጽበ። ኣሜን።³⁰

ኣብዚ ጉባኤ እዚ ሰለስተ መናፍቓዊ ምህሮታት ተኾነ። እቲ ቀዳማይ ኣርዮሳዊ ምህሮ ኮይኑ፡ ኣብ እምነት ቁንስጥንጥንያ (ኮንስታንቲኖፕል) ኣቡ ወዲ፡ መንፈስ ቅዱስ ብመለኮት ሓደ ኣምላኽ ምዃኑ፡ እቲ ሰለስተ ኣካል ሰላሳ ድማ ብሓደ ንዘለኣለም ከምዝኾነ፡ ሰለስተ ፍጹም ትሰብእት ከምዘለዎን ኣነጻረ። ኣብቲ ካልኣይ እንተርኤና ግና ኣቦታት 36 ካብቶም ኣብዚ ጉባኤ እተኣከቡ ንሶት መቄዶንያዊ እምነት ነበሮም። እዚ ማለት ድማ ንመንፈስ ቅዱስ ከም ኣምላኽ ዘይምቐባሎም ነበረ። ኣብዚ ጉባኤ ብቐጥታ ደኣ ኣይኹን እምበር መለኮት ናይ መንፈስ ኣምላኽ ተጠቐሱ። እንተኾነ እዞም ንሶት ካብቲ

ጉባኤ ከይተሰማምዑ ወጹ። ሳልሳይ፡ አብዚ ጉባኤ እተላዕለ ጉዳይ ናይቶም ክርስቶስ ሰብአዊ ነፍሱ ከምዝነበሮ ዘይቅበሉዎ እጳሊናርያውያን እምነት እዩ። እዚ አብዚ ጉባኤ ተወገዘ። ብሓፈሻ ድማ ካብቲ ቅድሚኒ ዝተገብረ ጉባኤ ዝለዓለ ንሕብረ-ማሕበራት ዘካተተ ጉባኤ እዩ ነይሩ።

እንተኾነ አብ ጉባኤ ቁንስጥንጥንያ፡ አብ መጻኢ ንማሕበር ክርስቶስ አበርቲዑ ዚኸፋፍል ምህሮ ተነጻፋ እዩ። እዚ ድማ ሓደ እቲ ናይ መንፈስ ቅዱስ አመጽጽኦ ኪኸውን ከሎ (ምብራቓዊት ማሕበር ካብ አቦ ዚወጽእ ክትብል ከላ ምዕራባዊት ማሕበር ግና ካብ አቦን ወድን ዚወጽእ ኢላ ትኣምን)። እቲ ኻልኣይ ድማ ብዛዕባ ልዕልና ስልጣን ማሕበራት ዚምልከት ኮይኑ፡ እታ ናይ ቁንስጥንጥንያ ማሕበር ንናይ ሮሜ ልዕልና ክትቀናቕን ብምጅማራ እዩ። ነዚ ነገር እዚ ብብወገን ሮሜን እስክንድርያን ተቓወምኦ። ድሒሩ እዚ ምኽንያት ናይ ዓብዪ ምምቕቓል ኪኸውን ከኣለ።

ብዛዕባ ጉባኤ ቁንስጥንጥንያ ክንዛረብ ከለና፡ ንመንነት ክርስቶስ ከናልዕል ብግዲ እዩ። አብዚ ኣርዮሳውን እጳሊናርያውን እምነቶታት ተወጊዙሉ፡ ክርስቶስ ፍጹም ኣምላኽ ከምኡውን ፍጹም ሰብ ምኡት ተገሊጹ እዩ። እንተኾነ እዚ ንኹሉ መናፍቓዊ ምህሮታት ኣፍ ዓጽዩ ክንብል ኣየኸእለናን። አብቲ ሰብኣውን ኣምላኽውን መንነት ከይተረፈ ፍልልይ ናይ ኣመለኻኸታ መጽኡ እዩ። ሓደ ካብዚ ናይ ኣቡን ንስጥሮስ (ካብ ኣንጾክያ) ንክርስቶስ አብ ክልተ ንሱ ድማ ክርስቶስ እቲ ቃልን የሱስ እቲ ሰብን ከፋፊሉዎ። ብዛዕባዚ ኣመልኪቱ ድማ እዩ ጉባኤ ኤፌሶን ተኻዪዱ። ቀጺልና እንርእዮ ነዚ እዩ።

ጉባኤ ኤፌሶን (431 ድ.ል.ክ)

አብ ቁንስጥንጥንያ (ኮንስታንቲኖፕል) ብሓቂ ንመጻኢ ናይ ቤተክርስቲያን ዓብዪ ባብ ዘርሓወ ጉባኤ እዩ ተኻዪዱ። ከምቲ ዝረኤናዮ ንኣርዮሳዊ ትምህርቲ፡ ቁንስጥንጥንያ መኸተምታ ከምዝገበረትሉ ዜጠራጥር ኣይኮነን። እዚ ማለት ግና ነዚ ትምህርቲ ዚሰዕቡ ብድሕርዚ ኣይተላዕሉን ማለት ኣይኮነን። ካልእ ድማ እቲ ናይ መንፈስ ቅዱስ መንነት ኮይኑ ከም ኣምላኽ ኪምለኽ ከም ዘለዎ ብምእማኑ መንነት ሰላሴ ንማሕበር እናነጸረላ እዩ መጽኡ። ግናኽ እዚ ብዘይ ዝኾነ ካልእ ገድሊ እዩ ክንብል ታሪኽ ኣየፍቅደልናን። ብ431 ድ.ል.ክ ንቤተክርስቲያን እምነቶኣ መሊሳ ከተነጽር፡ ብፍላይ እኳ አብ መንነት ወዲ ዝነበራ ኣመለኻኸታ ከተነጽር ዝደረሻ ነገር ተኸስተ። እዚ፡ ኣቐዲምና ከምዝጠቐስናዮ፡ ንስጥሮስ እተባህለ ጓሳ ማሕበር ኣንጾክያ ናይ ክርስቶስ ኣምላኽውን ሰብኣውን ባህርይ ክልተ ዘይራኽብ ትሰበእታት እዩ ኢሉ ምስመሃረ ዝመጸ እዩ።

ናይዚ ጉባኤ ቀንዲ ኣኼባ ቦቶም ብቄርሎስ (ሳይሪል) በዓል እስክንድርያ እተጋበኡ ልዕሊ ክልተ ሚእቲ ዚኾኑ ጓሶት እዩ ተኻዪዱ። አብኡ ድማ ኣቡን ንስጥሮስ ተወገዘ። ቄርሎስ አብዚ ጉባኤ ዝለዓለ ተራ ኪነብሮ ኸሎ፡ ደገፍቲ ንስጥሮስ ዝነበሩ ኣንጾክያውያን ድሒሮም ብምምጽኦም ነቲ ውሳኔ ተቓወሙዎ። እዞም ኣስታት ሰላሳ ዚኾኑ ኣንጾክያውያን ጓሶት ከኣ ንቄርሎስ ዚውግዝ ኩነኔ ኣውጽኡ። ድሒሩ ግና ብ433 ድ.ል.ክ ነዞም ክልተ ዘሰማምዑ ሓደ እምነቶ ተገብረ። እዚ ዳሕረዋይ እምነቶ ንንስጥሮስ ዚውግዝ ኮይኑ ቄርሎስ ድማ እተቐበሎ ሓሳብ ኣንጾክያውያን ነበረ። ምዕራባዊት ማሕበር ኣቐዲሞ ንእምነቶ ቄርሎስ ተቐቢላቶ ነበረት። እዚ ድማ አብ ስጋ ምልባስ ናይ ክርስቶስ ዝጸንዐ እምነቶ ነበረ።

ከምዚ ዚብል እምነቶ እዩ እዚ፡-

በዚ ድማ፡ ጎይታና የሱስ ክርስቶስ፡ እቲ ሓደ ወዲ ኣምላኽ፡ ነፍሱ-ኣእምሮ ዘለዎ ፍጹም ኣምላኽን ፍጹም ሰብን ምኡት ንእመን። ከም ኣምላኽ ቅድሚ ዘመናት ካብ አቦ ተወልደ፡ አብ መወጻእታ መዓልታት ድማ ንሱ ምእንታናን ንምድሓናን ካብ ድንግል ማርያም ሰብ ኮይኑ ተወልደ። ከም ኣምላኽ ምስ አቦ ሓደ ባህርይ ኣለዎ፡ ልክዕ ከማና ድማ ሓደ ትሰብእት ኣለዎ። ሓድነት ክልተ ባህርይ ኣለዎ እሞ፡ ሓደ ክርስቶስ፡ ሓደ ወዲ፡ ሓደ ጎይታ ምኡት ንእመን።

በዚ ምርጻእ ዘዩደናግር ሓድነት፡ እቲ ቃል ዝኾነ ኣምላኽ፡ ስጋ ብምልባስን ሰብ ብምኡትን ምስታ ቅድስቲ ድንግል ወላዲተ-ኣምላኽ (ቲዮቶስ) ድማ ካብ ዝተጠንሰላ ጀሚሩ ምስቲ ካብኣ ዝወሰደ መቐደስ-ስጋኡ ሓደ ምኡት ንእመን።

ብዛዕባ እቲ ንጎይታ ኣመልኪቱ አብ ወንጌላትን መልእኽታትን እተገልጸ፡ ስነመለኮውታያን ንገላ ካብዚ ከም ንሓደ ኣካል ዚምልከት ገይሮም ዚርድኡዎ፡ ካልኣት ድማ እዚ ንክልተ ባህርያት ክፈሎም ከምዚርእዮም ንፈልጥ - እዚ ማለት እቲ ክቡር ንመለኮት ክርስቶስ እቲ ትሑት ግና ንሰብኣውነቱ የመልክቱዎ።³¹

እዚ ውጽኢት ናይ ጉባኤ ኤፌሶን ነቶም ክልተ ወገናት ኬሰማምዕ ተባሂሉ ዝተሰነደ እዩ። ንጊዜኡ ድማ ቤተክርስቲያን ዜሰማምዓ ነጥቢ ረኽበት። እንተኾነ ንስጥሮስ ሓንሳእ ካብ ዝተወገዘላ እዋን ጀሚሩ ናብዚ መቓን እዚ ኪመጽእ ኣይከኣለን። ምህሮ ክርስቶሳዊ ስነመለኮት (ክርስቶሎጂ) ብኣእምሮ ስጋ ምግንዛቡ ክንደይ ዘሸግር ከምዝነበረ ድማ ካብቲ ዜክራኸር ዝነበረ ነጥብታት ክንርድኦ ንኸእል። ቀጺልና ነቲ አብ ኬልቄዶን ዝተገብረ ታሪኻዊ ጉባኤ ክንምልከት ኢና።

31 'መቓን' ሓድነት (Formula for Unity) ተባሂሉ ዚፍለጥ ጽሑፍ ጥንታዊት ቤተክርስቲያን

ጉባኤ ኬልቄዶን (451 ድ.ል.ክ)

አብዚ ዘመን፡ ብዘይካ እቲ ንስጥሮስ ንባህርይ ክርስቶስ አመልኪቱ ዝመሃሮ መናፍቓዊ ምህሮ ካልእ መምህር ዘልዓሎ ምህሮ ድማ ንቤተክርስቲያን ገጢሚዎ። እዚ ካብ እስክንድርያ ዝነበረ ንሳ ማሕበር ኤውጤኮስ ዚበሃል እዩ። ምስኡውን ካልእ ዲዮስቆሮስ እተባህለ እስክንድርያዊ ሰነድ ብኣብታዊ ሊቅ ነበረ። ሕመረት ምህሮ ናይዞም ክልተ መምህራን፡ ክርስቶስ ሰብነቱ ምስ መለኮቱ ተዋሃሂዱን ተዋሒጡን ዚብል እዩ። እዚ ምህሮ እዚ ወሲኹ፡ ክርስቶስ ቅድም ክልተ ባህርይ ነይሩዎ፡ ደሓር ግን ሓደ ባህርይ ጥራይ እዩ ዘለዎ ይብል።

ሊዮ፡ አቡን ናይ ማሕበር ሮሜ ነዚ ምህሮ እዚ ብዝረአዩ አብ መጀመርያ ንኤውጤኮስ ወገዞ። ድሓሩ ግና ሃጸይ ማርሲያን ነዚ ከምኡ ድማ ካልእ ኩሉ መናፍቓዊ ምህሮታት ዚምልከት ጉባኤ ኪካየድ ጸውዑ። ብ449 ድ.ል.ክ ብዝተገብረ ጉባኤ ኤውጤኮስን ዲዮስቆሮስን ተወገዙ፡ እቲ ናይ ኒቃዶን ቁንስጥንጥንያን ከምኡውን አብ ኤፌሶን እተወሰደ ክልተ ደብዳቤታት ቁርሎስ ከምኡ ድማ ሊዮ ዝጸሓፎ “ቶም” ዚብል ጽሑፍ ብስርዓት ብሲኖዶስ ጸንዑ። እንተኾነ ሃጸይ ማርሲያን ቤተክርስቲያን ሓደ ወሳኝን ጠቕላላን እምንቶ ከተውጽእ ብምድፍፍኡ፡ ኬልቄዶናዊ እምንቶ ኪወጽእ ከኣለ።

እምንቶ ኬልቄዶን ጠቕላሊ ኪኸውን ተባሂሉ ነምዖ ኩሎም አብ ጉባኤታት እተሳሉ እምንቶታት ጠርኒፈ። እንተኾነ አብ ገለ መዳይ ኩለን እተን ማሕበራት ተሰማሚዐን ኪበሃል አይከኣልን። ከመይሲ ድሓሩ ሓደ ፍልልይ ተላዒሉ እዩ። ናብዚ ቅድሚያ ምእታውና ግና እዚ እምንቶ እንታይ ከምዚብል ንርእዮ፡

(እዚ ሲኖዶስ) ነቶም ንምስጢር ስጋዊ (ስጋ ምልባስ) ናብ ክልተነት ውሉድ ዚመቅሉ (ንስጥሮስ እተወገዘሉ) ይጸረርዮ ነቶም መለኮት ናይቲ ሓደ ወዲ ኪስቀ ይኸእል ዚብሉ ድማ ካብ ክህነት ይሰጉግዮ ነቶም ውህደት ወይስ ምብራዝ ክልተ ባህርይ ክርስቶስ ከምዘሎ ዜስተብህሉ (ከም ኤውጤኮስ) ይጸረርዮ ነቶም (መልክዕ ባርያ) ካብና ዝወሰዱ ሰብነት ሰማያዊ ወይስ ካልእ (ዘይሰባዊ) ቅርጺ ኣለዎ ኢሎም ዚሓስቡ ይውግዝ (ኣጸሊናሪስ እተኸሰሱ)፤ ድማ ነቶም ጎይታ ቅድሚያ ምውሃዱ ክልተ ባህርያት ነይሩዎ ድሕሪኡ ግና ሓደ ባህርይ ኣለዎ ዚብሉ ይውግዝ (ኤውጤኮስ ዝተኸሰሱ)።

ከም ምህሮ እቶም ቅዱሳት አቦታት ብሓደ ድምጺ ኪንና እቲ ሓደን በይነን ዝኾነ ወዲ፡ ጎይታና የሱስ ክርስቶስ ፍጹም ብመለኮት ፍጹም ድማ ብሰብነት ምኡ፡ ነፍሱ-ኣእምሮን ኣካልን ከምዘለዎ ንእመን። ኣምላኽ እዩ እዋ፡ ምስቲ አቦ ካብ ሓደ ባህርይ እዩ፡ ከም ሰብ ድማ ምሳና ካብ ሓደ ትሰብእት እዩ። ብዘይካ ብሓጠኣት ብኹሉ ከምዚ ኸማና እዩ። ኣምላኽ ቅድሚያ ዘመናት፡ ካብ አቦ እተወልደ እዩ፡ ኣብዚ ዳሕራይ መዓልታት ግና ንምድሓንና ካብ

ድንግል ማርያም፡ እታ ወላዲተ-ኣምላኽ (ቲዮቶስ)፡ ሰብ ኮይኑ ተወሊዱ። እዚ ሓደ ንሱ ዝኾነ ክርስቶስ፡ እቲ ወዲ፡ ጎይታ፡ ሓደ በይነ ውሉድ ብኸልተ ባህርይ ተገልጸ፡ ብዘይ ምትሕንፋጽ ድማ (ይነብር)፡ ብዘይ ምልዋጥ፡ ብዘይ ምቕቕጃ፡ ብዘይ ምፍልላይ። እቲ ንጽልና ናይቲ ባህርያት ብገለ እኳ ካብቲ ሓድነቱ ኣይጸለገ፡ ግናኽ እቲ ንጽልና ናይ ነፍሲ ወከፍ ባህርይ ከምዝነበሮ ተፃቂቡ ኣሎ። (ክልቲኡ) ባህርይ አብ ሓደ ኣካልን ትሰብእትን ሓቢሩ ኣሎ። ከምቲ እቶም ነብያት ብዛዕብኡ እተዛረቡዎ፡ ጎይታ የሱስ ክርስቶስ ባዕሉ ከምዝመሃሮን፡ እምንቶ እቶም አቦታት ከምዘሕለፈልናን፡ ሓደ ንሱ እቲ ወዲ፡ በይነ ውሉድ፡ ኣምላኽ፡ እቲ ቃል፡ ጎይታ የሱስ ክርስቶስ ደኣ የቕውም እምበር፡ ኣይተፈላለየን ወይስ ናብ ክልተ ኣካል ኣይተኸፍለን።³²

ጉባኤ ኬልቄዶን ደራቲ ዝኾነ መግለጺ እምነት ክርስትና፡ ብኣውርኡ ድማ እምንቶ ክርስቶስ ኪህብ ኣይኮነን እቲ ዕላምኡ ዝነበረ። ማለት ምህሮ ክርስቶስ (ክረስቶሎጂ) ንምሃብ ኣይኮነን ዚህቅን። ግናኽ ብቐንዱ አብ ምቕዋም ንመናፍቓዊ ምህሮታት ተባሂሉ ከም ደረት ምህሮ ኮይኑ ዜገልግል እምንቶ እዩ። ኣብዚ እቲ ንክርስትና ኣብቲ ዘመን ኪብድህ ዝተራእየ ኣርባዕተ መናፍቓዊ ምህሮታት ተኾኒኑ ንረኽቦ። ከምቲ ኣቐዲምና ዝገለጽናዮ፡ እቲ ቁንዲ ኣድህቦ ዝነበረ ኣብ መለኮት ክርስቶስ የሱስ (ጸረ ኣርዮስ)፡ ፍጹም ሰብነቱ (ጸረ ኣጸሊናሪስ)፡ ኣብ ዘይመቐቐል ሓድነት ኣካሉ (ጸረ ንስጥሮስ)፡ ከምኡውን ኣብ ዘይምትሕንፋጽ ኣካሉ (ጸረ ኤውጤኮስ) ጠርኒፈዎ ይርከብ። እዚ ኹሉ እምንቶ ምህሮ ክርስቶስ ምስእንርኢ ኸኣ ናይቲ ቅድሚያ ኬልቄዶን እተገብረ ሰለስተ ዓበይቲ ጉባኤታት ማለት ኒቃዶ፡ ቁንስጥንጥንያ ከምኡውን ኤፌሶን መሰረተ-ሓሳባት ተጠቐሊሉ ንረኽቦ።

ድሕርዚ ኣብ መንነት ክርስቶስ ዘተኮረ ዝኾነ ዓብዪ መናፍቓዊ ትምህርቲ ተላዒሉ ከንብል ኣይንኸእልን። እቲ ሕመረት ናይ እምንቶ ኬልቄዶን ግና ኣብቲ “ሓደ ኣካል ብኸልተ ባህርይ” ዚብል ተጠቐሊሉ ንረኽቦ። እቲ ቃል ብዘይ ገለ ምትሕት መለኮት እዩ፡ ምስናይዚ ድማ ኩሉ እቲ ንዓና ንደቂ ሰብ ዘሎና ወሰደ፡ እዚ ክልቲኡ ፈጸሙ ኣይተሓወሰን፡ ተነጻጸሉ ድማ ኣይነብርን። ንሱ ሓደ ኣካል እዩ። እቲ ንቤተክርስቲያን ናብ ሓድነት ኬምጽእ እተባህለ ሓሳብ ናይ ሃጸይ ማርሲያን ካልእ ውጽኢት እዩ ኣምጺኡ። ሓደ፡ ነታ ማሕበር ኣብ ክልተ ዓበይቲ ክፍሊ ዚመቐል ዘርኢ ሽዑ እዩ ተዘራኩ። ብሓፈሻኡ ክትርእዮ ክለኻ ምህሮታት ቁርሎስ፡ ኣንጻዚያውያን፡ ቁንስጥንጥንያ (ናይ ፍላጬዎስ)፡ ናይ ተርቱሊያን ከምኡውን ሊዮ እምንቶታት ዘካተተ እዩ። ግናኽ ኣብቲ መግለጺ መንነት ክርስቶስ፡ እቲ ኣካል “ብኸልተ ባህርይ እዩ” ኣብ መንጎ ዚብሉ ወገን ምዕራብን “ካብ ሓደ ባህርይ” እዩ ዚብሉ ወገን ምብራቕን ፍልልይ ኮነ። እዚ ናብ ዓብዪ ምቕቕጃ ኣምርሖ፡ ከባዕ ሕጂ ድማ ናይ ግብጺ ኣርቶዶክስ ንእምንቶ ጉባኤ ኬልቄዶን ከይተቐበለቶ ትነብር ኣላ። እዚ ናይ መግለጺታት ፍልልይ ናብ ሰነድ ብኣብታዊ ፍልልይ ኣምርሖ። ብሓቂ እዚ

ኪፈላሊ ዚግብኦ ድዩ ነይሩ? ኣብቲ መጀመርያ ኣዝዩ ኣገዳሲ መሰረታዊ ሓቂ ብዛዕባ ክርስቶስ እዩ ዝነበረ። ስለዚ ዝኸኣ ጽኑዕ ኣተረጎጥጥ ናይ እምንቶ ብዛዕባ ሰብነቱ ከህሉ ወሳኒ ነበረ። ድሒሩ ዝመጸ ንኸልቲኡ ኬቀራርብ ዝተባህለ ናይ 553 ድ.ል.ክ ከምኡውን 680 ድ.ል.ክ ጉባኤታት ቁንስጥንጥንያ ግና ኣብ ቀንዲ ነገር ዘይኮነስ ኣብ ፍልልይ ቃላት ብምድገቡ መሰረታዊ መፍትሒ ኬምጽእ ኣይከኣለን። እምበኣርኩ ክሳብ ሕጂ ገለጻ ናይ እምንቶ ኬልቂዶን እንተ ንሰናይ እንተ ንግናይ ይቕጽል እነሆ።

እምንቶ ሃዋርያት

ዋላህ ሃዋርያት ጎይታና የሱስ ክርስቶስ ካብ መጽሓፍ ቅዱስ ወጸኢ ዝጸሓፉም ነገር ከምዘሎ ክሳብ ሕጂ ብታሪኽ ዝተረጎጸ እንተዘይሃለው፡ ብልማድ ግና “እምንቶ ሃዋርያት” ተባሂሉ ዚፍለጥ ሰነድ ንረክብ። እዚ መብዝሕትኡ ምስ ኣብ መጽሓፍ ቅዱስ ዘሎ ትምህርቲ ዚመሳሰል ንረኽብሉ ኢና። ግናኽ ካብ ራብዓይን ሓምሻይን ዘመን ዝመጸ ሰነድ ምጻኑ ታሪኽ ክርስትና የረጋግጽ። ነዚ እምንቶ እዚ መብዝሕትኦን ካቶሊካውያንን ፕሮቴስታንትን ኣብያተ ክርስትያን ኪቐበልኦ ከለዎ፡ ኣብ ምብራቓዊት ቤተክርስቲያን ካብ ኣኸብሮት ሓሊፊን ኣይግልገላሉን እየን። ካብዚ እምንቶ ዝመንጨወ ገለገለ ምህሮታት ካቶሊካዊት ቤተክርስቲያን ግና ንረክብ ኢና። ንኣብነት ድማ ካብቲ “ሕብረት ቅዱሳን” ዚብል ሓሳብ ንቅዱሳን ምምላኽ (በነረይሽን) ከምኡውን ንኣዕጽምቶም ምዕቃብን ካልእን ኣምጽኦ። እቲ እምንቶ ከምዚ ይብል፡-

በቲ ኩሉ ዚኸእል ሰማይን ምድርን ዝፈጠረ እግዚአብሄር ኣቦ እእምን፤

ድማ ብወዱ ጎይታና የሱስ ክርስቶስ እእምን። ካብ መንፈስ ቅዱስ ተጠንሱ፡ ካብ ድንግል ማርያም ተወልደ፡ ብጳንጦስ ጳላጦስ ተሰቀየ፡ ተሰቐሉ፡ ሞተ፡ ተቐብረን ናብ ሲኦል ወረደን። ብሳልሰይቲ መዓልቲ ካብ ምዉታት ተንሰኦ፡ ናብ ሰማይ ዓረገ ኣብ የማን እቲ ኩሉ ዚኸእል እግዚአብሄር ኣቦ ድማ ተቐመጠ። ካብኡ ድማ ንህያዋንን ምዉታትን ኪፈርድ ኪመጽእ እዩ።

ድማ ብመንፈስ ቅዱስ፡ በታ ኣድማሳዊት ማሕበር፡ ብሕብረት ቅዱሳት፡ ብሕድገት ሓጢአት፡ ብትንሳኤ ስጋን ናይ ዘለኣለም ህይወትን እእምን።

እዚ እምንቶ ሃዋርያት ተባሂሉ ዚፍለጥ ሰነድ እዚ ምስ ናይ ጉባኤ ኒቃያ እምንቶ ተመሳሳልነት ኣለዎ። ከም መሰረት እምነት ድማ ጠቓሚ እንተዘይኮይኑ ጎዳኢ ዝኾነ ነጥቢ የብሉን። ግናኽ ሃዋርያት ከምዝጸሓፉም ሰነድ ጌርካ ኪረኣ ኣይግባእን፡ ከመይሲ ብእኣም ከምዝተጸሕፈ ታሪኻዊ ሓቅነት የብሉን።

ተራ ሃጻይ ኮንስጣንጢኖስ

ክሳብ ሕጂ ነቲ ቤተክርስቲያን ኣብዚ ሓድሽ መድረኽ ናይ ዘመና እዚ ንዜጋጥማ ዝነበረ በዳሂ ነገራት ኣመልኪትና ገለጻ ኸንገብር ጸኒሕና። ኣብዚ ዘመን እዚ ካብቶም ዝዓበዩ ግደ ዝነበሮም ነገስታት እቲ ቀንዲ ኺጥቀስ ዘለዎ ሃጻይ ኮንስጣንጢኖስ እዩ። ብዛዕብኡ ኣመልኪቱ ጸሓፍ ታሪኽ ቤተክርስቲያን ዝነበረ እዮሰብዮስ ኣሰፊሑ ሰኒዱ ኣሎ። ንሕጂ ግና ኣሕጽር ኣቢልና ብዛዕባ ታሪኹ ከንምልከት ኢና።

ሮሜ ድሕሪ ናይ ዲዮቅሊጥያኖስ ከምኡውን ኣውራሊዩስ ዘመነ መንግስታት ናብ ሓድሽ መድረኽ ናይ ሃጻይዊ ስርዓት እያ ኣትያ። ዋላህ ነታ መንግስቲ ናብ ክልተ ኪግማምን ዝተደናደነ ሓድሕዳዊ ኩናት እንተተሓዕለ፡ ኣብ መጀመርያ ናይ ራብዓይ ዘመን ዓወት ኮንስጣንጢኖስ ኣብ ልዕሊ መቐናቕንቱ ማክዘንቲዩስ ናብ ሓድነት ክትመጽእ ኣኸኢሉዋ እዩ። እንተኾነ ስርዓት ኮንስጣንጢኖስ እቲ ናይ ቀደም ሪፓብሊካዊ ኣቃውማ ናይ መንግስቲ ሮሜ ዘይሓዘ ባይቶ (ሰኔይት) ኮነ ናይ ኣማኸርቲ ካቢን ኣይነበሮን። ካብዚ እተሓዕለ ድማ ሃጻይ ኮንስጣንጢኖስ ውልቃዊ ስልጣን ምምሕዳር ሓዙ ኣብ ኩሉ ውሳኔታት ሓደ ድምጺ ከህሉ ዓብላሊ ስልጣን ይጥቀም ነበረ።

እዚ ናይ ኮንስጣንጢኖስ ውልቃዊ ኣመራርሓ፡ ደሓር ናብ ክርስትና ምስመጸውን ኣብ ቤተክርስቲያን ኪጥቀመሉ ኢና እንርእዮ። በዚ መገዲ ድማ ኣብ ጉባኤ ኣርሊስ መጀመርያ ደሓር ድማ ኣብ ዝቐጸለ ጉባኤታት ኒቃያን ካልእን፡ ቤተክርስቲያን ብዙሓዊ ኣመለኻኽታ ናይ መራሕታ ዘዩቐቐድ ግዱድ ሓድነት ከህልዎ ይጠልብ ነበረ። በዚ መሰረት እምበኣር እዩ እምንቶ ናይ ኒቃያ ኪእወጅ ዘገደደ። እንተኾነ ቤተክርስቲያን ኣብ ኒቃያ ብዝተወሰነ እምንቶ ጥራይ ክትሰምር ኣይከኣለትን። ካብዚ እዋን እዚ ዝቐጸለ ነዊሕ ዘመን ናይ ምፍሕፋሕ ኣብ መንጎ ደገፍቲ ኣርዮስን ደገፍቲ እምንቶ ኒቃያን ቀጸሉ እዩ።

ሃጻይ ኮንስጣንጢኖስ³³ ዘመኑ ብግቡእ ኬንብብ ዝኸኣለ ሰብ ነበረ። ክርስትና ብመጠን ኣልቦ ስደትውን ኪምብርከኽ ከምዘይከእል ምርዳኡ እዋ ድማ ካብዚ እተሓዕለ ነቲ ሓያል ሞራላዊ እምንቶ ክርስትና ኪድግፍ ምልዓሉ ሓደ ካብቶም ዓበይቲ ናይ ዘመናት መራሕቲ ይገብሮ። ጊዜኡ ብግቡእ ኬንብብ ካብ ምኽኣሉ እተሓዕለ ድማ ናይቲ ኢድ ኣምላኽ እትገብሮ ዝነበረት ሓያል ቅለሳ ታሪኽ ተጠቓሚ ኪኸውን ከኣለ። ግናኽ ብሓቂ ኮንስጣንጢኖስ ድዩ ወይስ ካልእ ሓይሊ እዩ ንውጽኢት እቲ ዘመን ዝደረኸ? ብዛዕባ ዓወትን ዕቤትን ኮንስጣንጢኖስ ዓብዩ ኪትርኽ ከሎ ፊሊፕ ሻፍ፡ ኣድህቦና ኣብቲ ሰብ

33 ምሉእ ስም ናይ ኮንስጣንጢኖስ ብጃንቋ ላቲን - ካይዩስ ፍላቪዩስ ሻሊርዩስ ኣውራልዩስ ክሳውዲዩስ ኮንስታንቲኑስ ማጥስ እዩ።

ዘይኮነስ ኣብ መንፈስ ናይቲ ዘመን ክንገብር ከምዚ እናበለ ይምሕጸን፡-

ነዚ ዜገርም ሰብን ንግስነቱን ክንግንዘብ ከለና፡ ኣብቲ ዓብዪ ታሪኻዊ ሓቂ ከነድህብ ይግበእና። ኩሎም ወክልቲ (ዘመናዊ) ዝኾኑ ኣካላት፡ ብፍላጥ ኮነ ብዘይፍላጥ፡ ከም ነጻን ሓላፍነታውያንን ኣካላት ናይቲ መንፈስ ናይ ዘመናዊ መጠን፡ ቅድሚ ንዕኡ ምቕራጽም ንሓቶም ባዕላቶም ብእኡ ተቐሪጾም ይዳለዉ። እቲ መንፈስ ናይቲ ዘመን ባዕሉ ድማ ሰናይ ይኹን እኩይ፡ መሳርሒ ናይቲ ኣብ ልዕሊ ኹሉ ግብርታትን ሃቕናታትን ደቂ ሰብ ዚገዝእን ዚሰዕርን መለኮታዊ ልዑል እዩ።³⁴

ኮንስጣንቲኖስ፡ ከም መስፍን ናይቲ ዘመን፡ ንመንግስቲ ሮሜን ህዝባን ሓደ ንምግባር፡ ኣብ ትሕቲ ሓደ እምነትን ሞራላዊ ሰረትን ኪጥርንፍ እዩ ንክርስትና ርዒሙ ተቐቢሉ። ሸሕኡ ንክርስትና ከም ሓደ ሞራላዊ ሓይሊ እንተረእዮ፡ እቲ ኣብ መንጎ ሊቃውንቲ ክርስትና ዝነበረ ክርክር ግና ኬቐስኖ ኣይከኣለን። እዚ ድማ እዩ ዝተፈላለየ ጉባኤታት ኪጽውዕ ዘገደደ። ክእለት ቋንቋ ግሪኽ ስለዘይነበሮ ግና ኣብቲ ጉባኤታት መሪሕ ተሳታፊይ ካብ ምዃን ሓሊፉ ኬበርከቶ ዚኸእል ነገር ኣይነበሮን። ጸዕሩ ሰሚሩሉ ክንብል ድማ ኣይንደፍርን። እንተኾነ ንሱ ንባዕሉውን ኣብዚ ነገር እዚ ኢድ ነይሩዎ እዩ። ከመይሲ፡ ኮንስጣንቲኖስ ኣብቲ መጀመርያ እኳ ደጋፊ ናይ ወገን ኒቃያ እንተነበረ፡ ንኣትናቴዎስ ድማ ብዙሕ ድጋፍ እንተሃቡ፡ ደሓር ግን ኣብ ሰዓብቲ ኣርዮስ ፍኹስ ዝበለ ኣተሓሕዛ ኹግበር፡ ኣረ ናብ ቤተክርስቲያን ኪጽምበሩ ኪፍቀደሎም ምእዛዙ ጽኑዕ ዝኾነ መርገጺ ከምዘይነበሮ የረድእና። ኣርዮስ ብሰዓብቲ ወገን ኒቃያ ከም መናፍቓዊ ኪመውት እኳ እንተተፈረደ፡ ኮንስጣንቲኖስ ግና ነዚ ነገር እዚ ብዘይምድጋፍ ሰዓብቲ ኣርዮስ ዲል ከምዝረኸቡ ይነገር።

ድሒሮም ካብ ዝመጹ ሃጸያት ሮሜ ብፍላይ ከእ ሃጸይ ቲዮዶሶይስ ቀዳማይ፡ ነዚ ናይ ኮንስጣንቲኖስ ሓያል ኣመለኻኸታ ኣብ ሓድነት ክርስትና ብጽኑዕ መገዲ ቀጸሎ። ኣብ ዘመኑ ክርስትና፡ እቲ ናይ ኒቃያ ወገን ጥራይ ኣብታ መንግስቲ ከምዚሰልጥን ገበረ። ብዘይካዚ ንኹሉ መቐድስ ናይ ኣረማዊ እምነታት ወጊዱ ናብ ኣብያተ ክርስቲያን ለወጦ። ካብዚ እተላዕለ ድማ ንሮሜ ክርስቲያን ሃገር ገይሩ ኣቐማ። ሮሜ፡ ዝተወደበ ሓድነት ዘለዎ ክርስቲያናዊ ስርዓት ኪህልዎ ኸኣለ። እንተኾነ ፖለቲካዊ ኣቃውማ ሮሜ እናተዳኸመ ምዃዱ ቀጸለ። ክሳብ እቲ ባርባራዊ ህዝብታት ነታ መንግስቲ ወሪሮም ሕንፍሽፍሽ ዜእትዉላ ድማ ንሮሜ ጸበባ። ነዚ ዚምልከት ገለጻ ኣብ ዚቐጽል ምዕራፍ ክንምልከት ኢና።

ፔላጅዮስን ፔላጅያውነትን

ንምብራቓዊት ቤተክርስቲያን ናይ ኣርዮስ ምህሮ ብሓይሊ ኪገጥማ ኸሎ፡ ንምዕራባዊት ቤተክርስቲያን ድማ ኣብ መጀመርያ ናይ ማእከላይ ዘመን ካብ ዝገጠማ ምህሮታት ሓደ ብፔላጅዮስ ዝተባህለ ተወላዲ ብሪጣንያ ዝተላዕለ ምህሮ እዩ። እዚ ንሓድነት ወዲ ሰብ ዚምልከት ምህሮ እዚ፡ ሓደ መሰረታዊ ሓሳብ የልዕል። ምድሓን ንኺረክብሲ ሰብ ብዘይ ናይ ክርስቶስ ንሱ ኸኣ መለኮታዊ ጸጋ ብኸልእ መገዲ ምተኸእሎ ነይሩ? ነዚ ሕቶ እዚ ንምምላስ ፔላጅዮስ ከምኡውን ሰዓቢኡ ኮለስቲዮስ ካብቲ ናይ ሸዑ ዘመን እምንቶ ካቶሊካዊት ቤተክርስቲያን ዝተፈልየ ሓሳብ ኣምጸእ። እዚ ድማ ሰብ ብዝሕጸ ፍቓዱ እዩ ኪሓጥእ ወይ ጽድቂ ኪገብር ዚመርጽ። ካብዚ እተላዕለ ድማ መበቃላዊ ሓጢአት ወይስ ዘርኢ ኣዳማዊ ሓጢአት ዚበሃል የልቦን እዩ ንህጻን ምጥማቕ ኣየድልን እዩ። ምግላጽ ኮነ ምብራህ ኣምላኸሲ እቲ ኣምላኸ ንፍጥረት፡ ፈተውቲ፡ ኩነታት ወዘተ ዚምቐእ ነገር ምግባሩ እዩ ደኣ እምበር ንሰብ ብጸጋ ኣቢሉ ምልዋጡ ኣይኮነን። ስለዚ ሰብ ብዘይ ብጽሑፋት ኮነ ናይ ክርስቶስ ምግላጽ ኪድሕን ይከኣሎ እዩ። እዚ ናይ ክርስቶስን ጽሑፋትን ምብራህ ግና ንምርሒትን ድርኪትን ኣገዳሲ እዩ። ኣብ ሰብ መበቃላዊ ሓጢአት የልቦን፡ ኣምላኸሲ ንነፍሲ ሰብ ኣብቲ እዋን ምውላዱ እዩ ህያው ዚገብራ። እዚ ድማ ንጽህትን ምርጫ ዘለዎን ይገብራ። ኣምላኸ ድሕርዚ ነታ ነፍሲ ብመገዲ ከባቢኡ፡ ፈተውቲ፡ ትምህርቲ ከምኡውን ኣእምሮ ኣቢሉ ጽድቂ ንኸትመርጽ ዕድል ይህባ። ህጻን ምስዓብዩ ነዚ ኺመርጽ ይከኣሎ እዩ።³⁵

እዚ ትምህርቲ እዚ ድሕሪ ምምጽኡ፡ እዞም ክልተ ማለት ፔላጅዮስን ኮለስቲዮስን ብ412 ድ.ል.ክ ናብ ምድረ ፓለስታይን ሃደሙ። ዮሃንስ ኣቡን ናይ ዮሩሳሌም ድማ ነዞም ክልተ ኣብ ጽላል ናይ ሮሜ ማሕበር ንኺፍረዱ ንሮሜ ኣሕሊፉ ሃበም። ኣቡን ኢዮሰንት ድማ ብ416 ድ.ል.ክ ወገዞም። እንተኾነ ድሕሪ ሞት ኣቡን ኢዮሰንት ዝመጸ ኣቡን ዞሲመስ ንምህሮ ፔላጅዮስን ኮለስቲዮስን ደገፈ። መላእ ማሕበራት ኣፍሪቃ ኣንጻር ምህሮ ፔላጅዮስ ብምቕም ንፍጹምነት ኣቡን ናይ ሮሜ ኮነናኦ። ብፍላይ እኳ ናይ ሮሜ ሃጸይ ኣነሪዮስ ካብ ቁንስጥንጥንያ (ኮንስታንቲኖፕል) ንውሳኔ ኣቡን ሮሜ ምስተቐመጠ፡ ዞሲመስ ሓሳቡ ብምልዋጡ ምህሮ ፔላጅዮስ ተወገዘ። ብ431 ድ.ል.ክ ፔላጅያዊ ምህሮ ብወግዲ ተኾነ። እዚ ምስ ንስጥራውነት ብሓደ ኮነ። ኣንጻር እዚ ምህሮ እዚ ደው ዝበለ ኸኣ ብቐንዱ ኣጎስጢኖስ በዓል ሂፖ ነበረ።

ኣጎስጢኖስ ንፍጹማዊ ልዑልነት እግዚኣብሂር ኣብ ምድሓን ወዲ ሰብ እዩ ዚድግፍ እዩ። ሰብ ፈጸሙ ገለ ኺገብር ዘይከኣሎ ገይሩ ኣቐረቦ። ፔላጅዮስ ድማ ንምሉእ ፍቓድ ሰብ ኣብ ዕዮ ምድሓን ብምሓዙ እዞም ክልተ ዘይቃደዉ

34 Schaff, Philip, *History of the Christian Church*, (Oak Harbor, WA: Logos Research Systems, Inc.) 1997)

35 Baker, Robert A., *A Summary of Christian History*, (1959) Broadman Press, Nashville, Tennessee

ኾኑ። አጎስጢኖስ ካብዚ ተላላሊ አዳም መጀመርያ አበር ዘይብሉን ፍቓድ ዘለዎን ኮይኑ እኳ እንተተፈጥረ ደሓር ብምሕግኡ ሰብ ንጽህናኡን ነጻ ፍቓዱን ስኢኑ እዩ ይብል። ብጥምቀት ህጻን ግና ነዚ መበቆላዊ ሓጢአት ከምዚ ድምሰሰ ይግበር። ሰብ ኣምበኣር ረዳኢ-አልቦ መስኪን ፍጥረት እዩ ኾይኑ እዋ ኣምላኽ እንተደለዩ ጥራይ እዩ ዚድሕን (ፕሪደስቲኔይሽን)። አጎስጢኖስ ኣብዚ ተቓራኒ ሓሳብ አቕረበ። ሰብ ብምሉእ ልዑልነት ኣምላኽ ጥራይ ዚድሕን እንተኾነ ንምንታይ ፍቓድ ሰብ ኣብ ጥምቀት አድለዩ? ከመይሲ ጥምቀት ንሕድገት ሓጢአት እንተኾነ፡ ነቲ ብኣምላኽ እተወድአ ምድጋሙ ዳይኮነን? እምበኣርከ ብዙሓት ወገናት በዚ ምኽንያት ማእከላዊ መርገጺ ኣብ መንጎ ኣጎስጢኖስን ፔላጅዩስን ሓዙ።

እዚ ፔላጅዩስ ዘልገሎ ሕቶ ኣብ ታሪኽ ቤተክርስቲያን ሓደ ካብቲ ኣገደስቲ ናይ መንነት ፍቓድ ሰብ ሕቶታት እዩ። ቤተክርስቲያን ክሳብ እዚ ዘመን እዚ ኣብዚ ጉዳይ፡ ዝተኸፋፈለ ኣመለካኸታታት ኣለዋ። ድሒሩ ዝመጸ ካልቪኖዊ ከምኡውን ኣርሚንያዊ እምንቶታትውን ካብዚ ነቐልና ክንርእዮ እንኽእል እዩ። ግናኽ እዚ ርእሱ ዝኸኣለ ገለጸ ሰለዜድልዮ ኣብ ዚቕጽል ቅጽታት ክንምልከቶ ኢና።

መደምደምታ ምዕራፍ

ካብ ድሕረ ኒቃያ ጀሚሩ ዘሎ ታሪኽ ቤተክርስቲያን፡ ናይ ድሕረ-ስደት ህይወት ቤተክርስቲያን እዩ። ኣብዚ ዘመን እዚ ሓደ ካብቲ ጎሊሑ ዝተራእየ ኣኻይዳ ክርስቲያናት ኣመንቲ፡ ኣብቲ እዋን ዝማዕበለ ምንኩስናዊ ህይወት እዩ። ሓዩሎ ካብ ሊቃውንትን ንሶትን ማሕበራት ነዚ ቅዲ ህይወትን ኣምልኾን ከም ኣማራጺ ካብ ዓለማዊ ኣነባብራ ወሲዶም ኪመላለሱ ጀመሩ። ምንኩስናዊ ህይወት ካብ ማሕበር እስክንድርያ ጀሚሩ ክሳብ ምዕራባዊት ማሕበር ተቐባልነት ረኺቡሰ ንብዙሓት ሰባት ጸለው። እዚ ቅዲ ህይወት ኣብ ምሕሳእ ርእሰኻ፡ ስነ ምግባራዊ ህይወት፡ ነፍሰ ምግታእ ከምኡውን መጽናዕቲ ቅዱሳት መጻሕፍትን ጸሎትን ዘድሃበ እዩ ዝኾነረ። ምስናይዚ ድማ ኣስተንትኖ ካብቲ ልሙድ ዝኾነ ተግባር መነኩሳት ኮነ።

እዚ ዘመን እዚ ኣብ ፖለቲካውን ቤተክርስቲያናውን (ኤክለሽያስቲካዊ) መዳዩ ብፍላይ ዚልለዩሉ ግን ቦቲ ዓብላሊ ኢድ ሃጺይ ኮንስጣንጢኖስ ኣብ መንግስቲ ሃጺይነት ሮሜ፡ ከምኡውን ቦቲ ቤተክርስቲያን ካብ ዝተፈላለዩ ሊቃውንቲ ስነመለኮት ዚገጥማ ዝነበረ ቅልስ መናፍቓዊ ምህሮታት እዩ። ከምቲ ዝተመልከትናዮ ድማ ሃጺይ ኮንስጣንጢኖስ ኣብ መንግስቲ ሓድነት ዘለዋ ቤተክርስቲያን ንኺርእ ልዑል ጸዕሪ ኣካዪዱ። ነዚ ድማ እዩ እቲ ዓበይቲ ጉባኤታት ማሕበር ጸዊዑ።

ኣብዚ ዓበይቲ ጉባኤታት ማሕበር፡ ኣብ ዘመን ሃጺይ ኮንስጣንጢኖስ ኮነ ድሕሪኡ ዝመጽ ሃጺያት ዝተኸዩዩ፡ ቤተክርስቲያን ናይ ባዕላ መትከላዊ እምንቶ ኸተነጽር ነበራ። ካብዚ ዝተላዕለ ድማ እዩ እምንቶታት ኒቃያ፡ ቁንስጥንጥንያ፡ ኤፌሶን ከምኡውን ኬልቂዶን ኪወጽእ ዝኸኣለ። ብርግጽ ኣብ ነፍሲ ወከፍ ጉባኤ እቲ ዘሰነፈ ወገን ኣብ ልዕሊ እቲ ዝተሰነፈ ናይ ውገዛ ሰጉምቲ ምውሳዱ ነቲ ዚለዓል ዝነበረ ክርክራት ኬህድኦ ዚኸእል ኣይነበረን። እንተኾነ ንቤተክርስቲያን ናይ እምንቶ መትከል ኪህባ ክኢሉ እዩ። ናይ ኬልቂዶን እምንቶ ግና፡ ቦታ ናይ ግብጺ ኦርቶዶክስ ቤተክርስቲያን ተቐባልነት ብዘይምርካቡ፡ እታ ቤተክርስቲያን ካብ ኣድማሳዊት ቤተክርስቲያን ተነጸላ።

ኣብዚ ዘመን እዚ ዝነበሩ ሓዩሎ ሊቃውንቲ ኣብቲ ጉባኤታት መሪሕ ተራ ነበሮም። እዚአም፡ ኣትናቴዎስ ኣብ ኒቃያ፡ ኣቦታት ቃጳይቅያ ኣብ ቁንስጥንጥንያ፡ ቄርሎስ ኣብ ኤፌሶን፡ ከምኡውን እኒ ዮሃንስ ክሪይሶስቶምን ኣጎስጢኖስን ዝኣመሰሉ እዮም። እዚአም ኣቦታት ነቲ ካብ ወገን ኣርዮሳውያን፡ ኣጳሊናርያውን ንስጥሮሳውያን ከምኡውን ኤውጤተሳውያንን ፔላጅያውያንን ዚመጽእ ዝነበረ ምህሮታት ብስነመገታዊ ሓይሊ ገጠሙዎ። ቤተክርስቲያን ኣማናዊ ምህሮኣ ንኸትዕቅብ ድማ ልዑል ተራ ነበሮም። ነዚ ትሕዝቶ ታሪኽ ቤተክርስቲያን ድሕሪ ምጽናዕ እምበኣር ሕጂ ናብ ታሪኽ ምዕራባዊት

ቤተክርስቲያን ክንሐልፍ። ምዕራባዊት ቤተክርስቲያን ምባልና፡ ብምኽንያት እቲ ዝተላዕለ ፖለቲካዊ ክምኡውን ስነመለኮታዊ ምክፍፋል እታ ኣድማሳዊት ቤተክርስቲያን ናብ ክልተ ወገናት ብምኽፋላ እዩ። ካብኡ ቀጺልናውን ናይ ምብራቓዊት ቤተክርስቲያን ታሪኽ ክንምልከት ኢና።

መወከሲ ጽሑፋት

1. Baker, Robert A., *A Summary of Christian History*, Broadman Press, Nashville, Tennessee, 1959, Passim.
2. Jamieson, Robert. Fausset, A.R. & Brown, David. *Commentary Critical and Explanatory on the Whole Bible* (1871)
3. Hill, Jonathan, *Zondervan Handbook to The History of Christianity*, Lion Publishing Plc. Oxford, 2006.
4. <http://en.wikipedia.org/wiki/Nestorianism>, For *Eastern Church*.
5. http://en.wikipedia.org/wiki/John_Chrysostom
6. <http://www.britannica.com>
7. Lane, Tony, *The Lion Concise Book of Christian Thought*, England, 1984, Lion Publishing PLC.
8. "Proto-Gnostic Elements in the Gospel According to John" Volume 3, number 1, Fall 2005 <http://www.theandros.com/pregnostic.html>
9. Schaff, Philip, *History of the Christian Church*, (Oak Harbor, WA: Logos Research Systems, Inc.) 1997.

ምዕራፍ አርባዕተ

ቤተክርስቲያን ድሕረ
ኬልቄዶን-1

ምዕራባዊት ካቶሊክ ቤተክርስቲያን

451-476 ዓ.ም.

መጻተዋ

ቅዱስ አጎስጢኖስ፡ አብ ዘመኑ ንዝነበረት ማሕበር ክርስቶስ (በቲ ናይ ጥንቲ ኣጸዋውዓ “ካቶሊክ” ማለት ኣድማሳዊት)፡ “ዘይትረእ ቤተክርስቲያን” ኢሉ ካብ ዝጸውዓላ ጀሚሩ ጽልዋ ናይዛ ኣድማሳዊት ቤተክርስቲያን ክርስቶስ ኬስፋሕፍሕ ተራእዮ። ቀስ ብቐስ ካብታ ቤተክርስቲያን ኣብ መንግስቲ ሮሜ ሕጋዊ ተቐባልነት ዝረኸበትሉ እዋን ጀሚሩ ክሳብ እቲ ዘመን እቲ ኣብ መንጎ እታ ግህድቲ ዓለማዊት መንግስትን ማሕበር ክርስቶስን ዝነበረ ፍልልይ ሃሲሱ ነበረ። ከመይሲ መንግስቲ ሃጺይነት ሮሜ ድሮ ንርእሳ ከም ወኪላ መንግስቲ ኣምላኹ፡ እቲ ሃጺይን እቲ ጳጳስን ድማ ከም ወከልቲ ክርስቶስ ኣብ ምድሪ ኪቆጽሩ-ጀሚሮም እዮም። እቲ ኣብ መንጎ ምድራውን መንፈሳውን ስልጣናት ዝነበረ ውድድር ከኣ ድሒሩ ዝተንጸባረቐ ነገር እዩ። ካብዚ እተላዕለ ድማ እዩ ቅዱስ ሃጺይነት ሮሜ ዚብል ኣጸዋውዓ ከምዕብል ዝኸላለ። ግናኹ እዚ ነገር እዚ ዝያዳ ተወዓዊዑስ ንክርስቲያን መንግስታት ኣውሮጳን ኪቆጽር ዝጀመረ ኣብቲ ማእከላይ ዘመን እዩ። እዚ ዘመን እዚ ብመንፈሳዊ ትሕዝቶ-ብዙሕ ምግልባጥ ዝተራእዮ ብምዃኑ ብታሪኻዊ ኣጸዋውዓ ቤተክርስቲያን ናይ “ጸልማት ዘመን” ተባሂሉ ዚፍለጥ እዩ። ሕጂ ኣብዚ ምዕራፍ እዚ እንርዮ ኽኣ ነዚ ኣንፈት ቤተክርስቲያን ምዕራብ ናብ ሃጺያዊ ስርዓት ኣስፊሕና ክንምልከት ኢና። ግናኹ ንብምሉኡ ኣብዚ ክንውድኦ ስለዘይንኸእል ኣብ ሻድሻይ ምዕራፍ ድማ ክንቅጽሎ ኢና።

ኣብ መፈለምታ ዘመን ቤተክርስቲያን፡ እታ ማሕበር ክርስቶስ ማእከላዊ ኣቃውማ ዘይነበራ፡ ግናኹ ነፍሲ ወከፍ ከተማ ናይ ባዕላ ጓሳን ስርዓተ ምሕደራን እትውንን እያ ዝነበረት። ዋላኳ እቶም ሃዋርያት ከም መራሕቲ ሽማግሌታት ዚቐጽሩ እንተነበሩ፡ ኣብ ልዕሊ ካልኣት ኣብያተ ክርስቲያን ዝኾነ ስልጣን ኣይነበሮምን። ኩሉ ከምቲ እተዋህቦ ጸጋ የገልግል ነበረ። ሃዋርያ ጳውሎስ ካብ ኣንጾክያ ምስተበገሰውን ወንጌል ብዘይ ዝኾነ ኣባታዊ-ምልኪ (ፓትሮናይዜሽን) እዩ ዚሰጉም ዝነበረ። ካብ ጽሑፋት ናይ ሃዋርያ ጳውሎስ ከምእንምልከቶ ድማ እታ ቤተክርስቲያን ካብ መጀመርያ እኳ ኣባታዊ ምልኪ ኪዓሰላ ይደናደን እንተነበረ ነዚ ብተሪር ትቃወም ነበረት። ነዚ ዜመልክተና ከም ኣብ እኒ መልእኽታት ጳውሎስ ናብ ሰብ ቋረንቶስን፡ ናብ ሰብ ገላትያን ክንዕዘብ ንኸእል። ሃዋርያ ጳውሎስ ንበዓል ጴጥሮስ፡ ዮሃንስን ያእቆብን “ኣዕኑድ ከምዝኾኑ መሰልቲ” እናበለ ኪጽውዖም ከሎ ኣንጻር ኣባታዊ

ምልኪ ዝነበሮ ጽኑዕ አመለካኸታ ከምዚርእየና ንርዳእ¹ እኳ ደላ ጽኑዎ እዩ “ክርስቶስ ብገዛእ ደሙ ዘጥረዮ ማሕበሩ” እናበለ ኩሉ ኣድህቦ ናብ ክርስቶስ ጥራይ ኪኸውን ዚምዕድ ዝነበረ² ምህሮታት እቲ ሃዋርያ እንተተገዛብና ድማ ንኸልቲኡ ሸነኻት ናይ ክርስትና ማለት ነቲ ማሕበራዊ ዝምድናታትን ነቲ መንፈሳዊ ትሕዝቶኡን ዘስተዋደደ እዩ።

ድሒሩ ግና ኣብ መበል ሳልሳይ ወለደ ናይ ክርስትና ብፍላይ እኳ ብዘመን ቅሌምንጦስ ንሳ ማሕበር ሮሜ፡ “ዘንጊ ጵጥሮስ” ዚብል ምስሉ-ስልጣን ከም ምንጪ ኣባታዊ ምልኪ ኪለዓል ጀመረ። ሃዋርያዊ ቅጽላ (ኢፖስቶሊክ ሳክሰይሽን) ዚብል ኣሳብ ድማ ማዕበለ እዋ፡ ካብኡ ንንዮ እተማእከለ ስርዓተ ጉስነት ኪተኣታቶ ኸሎ ንዕዘብ። እዚ ምምሕዳራዊ ለውጢ ኣብ ቤተክርስቲያን ነቲ ብመሰረት እታ ማሕበር (ኤክላሽያስቲካዊ) ኣገላልጸ “ጵጵስና” ወይ “ፓፓሊይ” ተባሂሉ ዚፍለጥ ስልጣን ኣምጽአ። ካብዚ ድማ እዩ ትካላዊ ኣቃውማ ቤተክርስቲያን ኪመጽእ ዝኸኣለ። እዚ ትካላዊ ኣቃውማ ካብታ ኮንስጣንጢኖስ ዘንጊ መንግስቲ ካብቲ “መስቀል ተራእዩኒ” ኢሉ ምስ መቐናቕንቱ ማክዘንቲዩስ ውግእ ዝገበረሉ እዋን ጀሚሩ ዝመጸ እዩ። ክርስትና መንግስታዊ ቅርጺ ምስሓዘ፡ ትርጉም መንግስቲ ኣምላኽ ምስ “ቅዱስ ሃጸይነት ሮሜ” እተተሓሓዘ ኮነ። ናይ ሮሜ ንሳ፡ መንግስቲ ክርስቶስ ኣብ ምድሪ ዜሰፋሕፍሕ “ወኪል” (ቪካር) ኮነ። “ጳጳስ” ተሰምዖ ድማ ዕዮኡ ሃጸያዊ ክርስትና ኣብ ምስፍሕፍሕ ኣድሃበ። ምልኪ ሮማዊ ስርዓት ብኸልተ ሸነኽ ኪጸንዕ ጀመረ። ቦቲ ሓደ ሃጸይ መንግስቲ ሮሜ፡ ቦቲ ሓደ ድማ ጳጳስ ናይ ሮሜ ካቶሊክ ኪገዝኡ ጀመሩ። እቲ ሃጸይ ንምድራዊ ጉዳይ፡ እቲ ጳጳስ ድማ ንመንፈሳዊ ጉዳይ። ግናኽ እዚ ክልቲኡ እናሻዕ ደባቱ ምስሓቱ ሰለዘይተረፎ፡ እቲ ዘመን ቦቲ ኣብ መንጎ ሃጸይን ጳጳስን ዚካየድ ዝነበረ ናይ ስልጣን ግርጭታት ዚፍለጥ እዩ። እንሓንሳእ ሃጸይ መንግስቲ ሮሜ ይመልኹ፡ እንሓንሳእ ድማ ጳጳስ ካቶሊካዊት ቤተክርስቲያን ይዕብልል። እዚ፡ ንኣስታት ሸሕ ዓመት ዚኸውን ቀጸለ። እቲ ዘመን ከምቲ ኣቐዲምና ዝመቐስናዮ፡ ኣብ ታሪኽ ቤተክርስቲያን ናይ ጸልማት ዘመን ተባሂሉ ዚፍለጥ ኮይኑ፡ ዘመኑ ድማ ማእከላይ ዘመን ይበሃል። በዚ ኸምዚ ምዕራባዊት ቤተክርስቲያን ኣብ “ማሕበር ሮሜ” እተማእከለ ርእሱ ዝኸኣለ ኣኻይዳ ሒዛ ተጓዕዘት።

ብዘይካዚ፡ ኣብዚ ምዕራፍ እዚ ዝነበረ ዶክትሪናዊ ምዕባለታትን ንሱ ዘምጽአ ዝተፈላለዩ ክትዓት ኣብ መንጎ እታ ማእከላይቲ ቤተክርስቲያን ካቶሊክን ገለገለ ንለውጢ እተበገሱ ኣባላታን ክንምልከት ኢና። ተሓድሶ ዚደልዩ ወገናት ብብእዋኑ ይለዓሉ ነይሮም እዮም። ገሊጾም መሰረታዊ ለውጢ ኪጠልቡ ኸለዉ፡ ገሊጾም ድማ ኣብ ውሽጢ እታ ቤተክርስቲያን ተሓድሶ ኪኸውን ይደልዩ ነበሩ። እዚ ብብጊዚኡ ዚለዓል ዝነበረ ተርእዮታት ንቤተክርስቲያን

ብዝተፈላለዩ መልክዓቱ ጸልዮም ምስኡውን ኣብቲ ዘመን እቲ ገጊኑ ዝነበረ ፍልስፍናታት ከም እኒ “ኒዮፕላቶኒዝም” “ኢሪስቶትላዊ ፍልስፍና” ወዘተ ... ኣብ ኣመለካኸታ መምህራን ቤተክርስቲያን ዓብዪ ጽልዋ ነይሩዎ እዩ። እዚ ምስ ካልእ ነፍሴቅጽዓት ዚጠልብ ኣመለካኸታታት “ኣስቲዝም” ተተሓሒዞ ብዙሕ ወገን ናይ ስርዓታት ክርስትና ኬምጽእ ክኢሉ። ነዚውን ሓደ ብሓደ ክንርኢ ክንፍትን ኢና።

ብሓፈሻኡ ግና፡ ቤተክርስቲያን ኣብዚ ዘመን እዚ ብቐጽሪ ዕቤታ ክብ ዘበለትሉ፡ መንግስታዊ ጽልዋኦ ድማ ዘሐየለትሉ እዋን እዩ ነይሩ። እዚ ናይ ባዕሉ ኣምንታውን ኣሉታውን ውጽኢታት ነይሩዎ። ካብዚ እዋን እዚ ጀሚሩ፡ መላእ ናይ ጸልማት ዘመን ቤተክርስቲያን፡ ወንጌል መንግስቲ ኣምላኽ ናብ ውልቀ ሰብ ዝቐንዐ ዘይኮነስ፡ ናብ ሕብረተሰብ ብሓፈሻ ዝቐንዐሉ እዩ ዝነበረ። ካብዚ እተላዕለ ኣብ ውልቀሰባት መንፈሳዊ ተሞክሮታት ብዙሕ ዚረእ ኣይነበረን። ከመይሲ ቤተክርስቲያን ካብ ውልቀሰባት እትጠልቦ ዝነበረት ሞራላዊ ለውጢ ወይ ዕቤት ዘይኮነስ፡ ስርዓታዊ ምእዙዝነት እዩ ነይሩ። ካብዚ ዝተላዕለ ድማ እዩ ሞራላዊ ጽልዋ ቤተክርስቲያን ኪደክም ዝኸኣለ።

መንግስቲ ሮሜን ክርስትናን

ክርስትና ናይ መወዳእታ መጠነ-ሰፊሕ ስደት ዝገጠሞ ብዘመን ዲዮቅሊጥያኖስ እተባህለ ሃጸይ መንግስቲ ሮሜ እዩ። እዚ ንኣመንቲ ክርስትና ብዙሕ ዘጸበበሎም ሃጸይ ኣብ ሮማዊ ማሕበረ ቁጠባዊ ህይወት ደሓን ዝኾነ ኣበርክቶ ገይሩ እዩ። ኣብ ልዕሊ እምነት ክርስትና ግና ካብቲ ድሮ ጀሚሩ ዝነበረ ኣመለካኸታ ፖለቲካዊ ሓድነት መንግስቲ ሮሜ እተላዕለ ጨፍላቂ ዝኾነ ስርዓት ወይ ፖሊሲ ነበሮ። ብድሕርዚ ሃጸይነት ዝመጸ መሪሕነት ሮሜ ግና ብገለ መዳዩ ልኡም ዝኾነ ኣተሓሕዛ ኣብ ሃይማኖታዊ ኣመለካኸታ ኬርኢ ጀመረ። ብፍላይ ብ311 ድ.ል.ክ ሃጸይ ጋለርዮስ፡ ክርስቲያናት ነጻ ኮይኖም እምነቶም ጌካይዱ ፈቐደ። በዚ እምበኣር ክርስትና ሰላማዊ ዝኾነ ጉዕዞ ኪጀምር ከኣለ። እዚ ዝያዳ ኣዘዩ እናተመሓየሸ ኣብ ልዕሊ እቲ እምነት ድማ መጎስ ዘለዎ ኣተሓሕዛ ዝመጸ ግና ሃጸይ ኮንስጣንጢኖስ ናብ ስልጣን ኣብ ዝመጸሉ እዋን እዩ። ኮንስጣንጢኖስ ኣብቲ ወሳኒ ናይ ልዕልና ኩናት ዘካየደሉ እዋን ምስበጽሖ ታሪኽ ክርስትና ዚልውጥ ፍጻሜ ኮነ። እዚ ፍጻሜ እዚ ንክርስትና ናብ ሓድሽ መድረሽ ዘእተዎ እዩ።

እቲ ፍጻመ ከምዚ እዩ፡ ኮንስጣንጢኖስ ንምዕራባዊ ሮሜ ይገዝእ ኣብ ዝነበረሉ፡ ማክዘንቲዩስ ኣብ ምብራቕ ግዝኣት ሮሜ ይገዝእ ነበረ። ብ311 ድ.ል.ክ ንክርስቲያናት ዚጸውር ኣዋጅ ሚላን ድሕሪ ምውጽኡ ድሕሪ ዓመቱ፡ ነታ

1 ገላትያ 2:9
2 ግብረ ሃዋርያት 20:28

መንግስቲ ብመላእ ንምቑጽጽር ውግእ ገጠሙ። ኮንስጣንጢኖስ ኣብቲ እዋን ኣብ መገዱ ምስሊ መስቀል ክርስቶስ ብራእይ ምርኣዩ ይገነር። “በሃ ምልክት እዚኣ ሰዓር” ዚብል መልእኸቲ ምርካቡ ድማ ይግለጽ። ሰራዊቱ፡ እዚ ምልክት ከም ዕላማ ወይስ ኣርማ ምሓዞም ታሪኽ የዘንቱ። ሚልቭያ ኣብ ዝተባህለ ድልድል ኣብ ዝተገብረ ውግእ፡ ኮንስጣንጢኖስ ተዓወተ እሞ ካብዚ እተላዕለ ክርስትያናት ነጻነት ረኸቡ። ድሕርዚ፡ ሃጻይ ኮንስጣንጢኖስ ሓደ ዓብዪ ወግዓዊ ድንጋገ መንግስቲ ኣውጽኦ። እዚ ብ313 ድ.ል.ክ ዝወጸ ሕጊ እዚ ድንጋገ ሚላን (ኤዲክት ኦፍ ሚላን) ተባሂሉ ዚፍለጥ እዩ። እዚ ሕጊ እዚ ክርስትና ኣብ መንግስቲ ሮሜ ኣድማሳዊ ነጻነት ንኺረክብ ኣኸኣለ።

ብርግጽ ኮንስጣንጢኖስ ቅድሚ እዚ ፍጻሜ እዚ ኣረማዊ ኣምልኽ ጸሓይ ዜዘውትር ሰብ እዩ ዝነበረ። ካብዚ ንንዮ ግና ብምኽንያት እቲ ርእይዎ ዚበሃል ራእይ ብወሑዱ ኣብ ዳሕራይ ክፋል ናይ ዘመን መንግስቲ ናብ ክርስትና ከምዝምጸ ታሪኻዊ ሓቂ እዩ። እዚ ናይቲ ንማሕበር ክርስቶስ ናብ ሓድነት ኪምጽእ ዝገበሮ ጸዕርታት መርኣያ እዩ። ካልእ ዜሰሓሕብ ነጥቢ ግና ድሒሩ ብዕለ ከም ክርስትያን ምጥማቕ እዩ። ንሱ ብ337 ድ.ል.ክ እዩ ኣብ እርግንኡ፡ ኣብ ናይ ሞቱ ዓራቱ ኮይኑ እተጠመቐ። እንተኾነ ኣብ መላእ ዘመን መንግስቲ ክርስትና ኣብ ሮሜ ተፈታዊ እናኾነ መጸኢ። እዚ ኹሉ ግና ንክርስትና ከም መንፈሳዊ ዓወትዶ ክንቆጽሮ ይከኣለና? ከመይሲ እቲ ኩነታት ንባዕሉ ነዚ ሰላማዊ እምነት እዚ ከም ንውግእ ዚባርኽ እምነት እዩ ኣምሲሉዎ። ብቻላት ብሩሲ-

እዚ ክርስትና ንውግእ ኪባርኽልካ ኢልካ ዚግበር ጠለብ ብርግጽ ሓድሽ ምስሓት መገዲ (ምእላይ ካብ መገዲ) ኮነ። እዚ ግን ባህ ዘብል ነገር ኣይኮነን። ንስም ናይቲ “ሰይፊ ዜልዕሉ ብሰይፊ ኪጠፍኡ እዮም” ዝበለ ክርስቶስ ናብ ብረታዊ ግርጭት ምጽዋዕ ጋሻን ዘይቃዶን ነገር ይመስል።³

እዚ ኹብ ኮነ ግና ክርስትና ንውግእ ኮንስጣንጢኖስ ኣንጻር ማክዘንቲዩስ ከምዚይባረኽ ንግንዘብ። ኣመለኻኽታ ናይቶም ምስ ሃጻይ ኮንስጣንጢኖስ እተቐደዉ ደኣ እዩ ከምኡ ዝነበረ። እዚ ድሒሩ ኣብ ምድራዊ ምስፍሕፋሕ ናይ ክርስትና ሃጻይነት (ክርስተንደም) ክንርእዮ ኢና።⁴

ድሕሪ እቲ ውግእ ዝወጸ ድንጋገ ሚላን ካብ ዝገበሮ ዓብዪ ኣቃውማ፡ ብዛዕባ መሰል እምነት ምእዋጁ እዩ። እዚ ኣብ ኣመለኻኽታ ወዲ ሰብ ሓደ ሓድሽ

3 Shelley, Bruce L., Church History in Plain Language., 78* 294
4 ብእንግሊዝኛ “ክርስተንደም” ዚብል ቃል ነቲ ኣድማሳዊ ህዝብ ክርስትያን ዚጠቓልል ኮይኑ፡ ክርስትያናት ኣብ ምድሪ ንመንግስቲ ኣምላኽ መዘሉም ዚነበሩዎ ቅዲ እነብራ ይውክል። እንተኾነ ኣብቲ ናይ ማእከላይ ዘመን ህይወትሲ፡ ቤተክርስቲያን “የዘኣታ ኣብ ምድሪ ተሰፋሕፍሓፍ ዝነበረት ዘመን፡ ከምኡውን ዓለማዊ መንግስትን ቤተክርስቲያንን ተጻናበረናሉ ዝነበራ እዋን ብምንባሩ ካብ ኣምንታዊ ኣሉታዊ ቃናኡ ይዛዞድ።

ክስተት ምንባሩ ብሩስ ይገልጽ፡- “ናይ ሚላን ፖሊሲ ዜምልክቶ ሕልና መሰል፡ ዘመኑ ዝሰገረ ነገር ነበረ፡ ብኡብኡ ድማ ኣብ መዓላ ከይወዓለ ሃፈፈ።” ኣብዚ ምርጻኡ ኣገዳሲ ዝኾነ ኮንስጣንጢኖስ ድሕሪ ዓወቱ ብኡብኡ ክርስትያን ምኳኑ ዘይምእዋጁ እዩ። ገና ደኣ ናይታ መንግስቲ ዝለዓለ መራሕ ሃይማኖት “ጳጌጠፊክስ (ፖንቲፊክስ) ማክሲሙስ” ኮይኑ ቀጸሉ። ስለዚ ኮንስጣንጢኖስ ካብ ኣረማዊ እምነቱ ቀልጢፉ ኣየግለሰን ነበረ።

ሊሲኑስ እተባህለ ንምብራቓዊ ግዝኣት ሮማዊ ሃጻይነት ዚገዝእ ዝነበረ ጀነራል ምስ ኮንስጣንጢኖስ ኮይኑ ብሽርክነት ዓወት ሚላን ጨቢጡ። ክልቲኦም ብብወገኖም ድማ መንግስታትቶም የመሓድሩ ነበሩ። እንተኾነ እዚ ሊሲኑስ ድሕሪ 12 ዓመታት ኣቢሉ ምስ ኮንስጣንጢኖስ ኣይተቐደወን። ካብዚ እተላዕለውን ክርስትያናት ንኮንስጣንጢኖስ እዮም ዚፈትዉ ብማለት ከምብሓድኻ ኬላድዶም ጀመረ። ብ324 ድ.ል.ክ ግና ኣብ ኣድርያናፖል ከምኡውን ስኩታሪ ዝተባህለ ቦታታት ኣብ ዝተገብረ ውግኣትን፡ ኣብ ደርደነልስ እተገብረ ናይ ባሕሪ ውግእን፡ ኮንስጣንጢኖስ ተዓዊቱ ወጸ። በዚ ኽምዚ ናይ መላእ ሃጻይነት ሮሜ ዝላ ንምኳን በቐዐ። ኣብ ኩላ መንግስቲ ድማ ምጽውዋር ኣወጀ።

ክርስትና ካብ ኮንስጣንጢኖስ ዝረኸበ መገስ ንኽልተ ነገራት ደገ ከፈቱ እዩ። ቦቲ ሓደ ክርስትና ዕድል ረኸበ እሞ ናብ መላእ ዓለም ወንጌል ኬበጽሕ ከኣለ። ቦቲ ሓደ ግና እቲ ኣብ ሓቂ ከምኡውን ፍትሒ ዝነበሮ ግርማዊ ስልጣኑ ኪብረዝ ጀመረ። ብርግጽ እቲ ቀዳማይ ብሰፊሕ መገዲ ተረጋጊጹ እዩ። እቲ ዳሕራይ ግን መኻይዱ ኮይኑ። ኣብዚ ዘመን ምስትርሓው እዚ፡-

ክርስትና፡ ሓደ ባህ ዘየብል ነገር ኣተዎ፡ ምስ ጊዜ ፋሽን ኪኸውን ጀመረ። እዚ ኽኣ ብዙሓት ካብ እተጠመቑ ኣረማውያን ናብ ቤተክርስቲያን ከምዚኣትዉ ብምግባሩ እዩ። እዚኦም ገለ ካብ መባእታዊ ነገራት ክርስትና እተማህሩን እተጠመቑን ኣረማውያን ምኳኖም እዮም። ብመገዶምን ሓባባትምን ግና ኣረማውያን ኮይኖም ተረፉ። ኣብተን ዓበይቲ ከተማታት ሮሜ፡ ኣንጻኪያን እስክንድርያን ዝነበሩ ህዝቢ ብስም ክርስትያናት ኮኑ፡ ግናኹ ከም ቀደሞም ስርዓት ኣልቦ ጭራሕምራሕ ምኳኖም እዮም ቀጸሎም።⁵

ኮንስጣንጢኖስ ኣብ ዘመነ ስልጣኑ፡ ብምኽንያት እቲ ቤተክርስቲያን ዝሃበቶ ዕድል ኣብ ጉዳይ ቤተክርስቲያን ጣልቃ ኪኣቱ ከኣለ። ሓደ ኣብነት ናይዚ፡ እቲ ኣብ መንጎ ብደናቱስ ዝተባህለ ሊቅ ዚምራሕ ወገንን ብሲሲልያን ዝተባህለ ካልእ ሊቅ ዚምራሕ ወገንን ኣብ ማሕበር ካርቴጅ ዝተላዕለ ምፍልላይ እዩ። ዶናታውያን ነቶም ኣብ ዘመነ ሃጻይ ዲዮቅሊጥያኖስ ኣብ ዝነበረ ሰደት እምነቶም ዝኸሓዱ ብፍላይ ድማ ቅዱሳት ጽሑፋት ንምቅጻል ዝሃቡ ካብ ቤተክርስቲያን ኪውገዙ ኣለዎም ኪብሉ ኽለዉ፡ እታ ሓንቲ ወገን ግና ብንስሓ

5 Shelley, Bruce L., Church History in Plain Language., 78* 295

ከምለሱ ፈቺዳ። እዚ ነገር እዚ ንክልቲኦም ወገን ክሳብ ዚፈላልዮም ቀጸለ። ብ314 ድ.ል.ክ ሃጻይ ኮንስጥንጢኖስ ነዚ ጉዳይ ኬደቅስ ጉባኤ እኳ እንተጸውዑ፡ እቲ ጉዳይ ከይተፈትሐ ቀጸለ። ካልኦውን ንጉዳይ ኣርዮስን ቤተክርስቲያንን ኬዕርፍ ጉባኤ ኒቃያ ጸውዑ። እዚ ብ20 ግንቦት 325 ድ.ል.ክ ኣብ ሰሜን ምዕራብ ንኡስ እስያ እትርከብ ኒቃያ ዝተገብረ ጉባኤ ናይ መጀመርያ ዓለምለኸዊ ጉባኤ ቤተክርስቲያን እዩ ዝነበረ። ኣብኡ ኸኣ ካብ መላእ እታ ሽዑ እትፍለጥ ዝነበረት ዓለም ካብ ዝነበራ ማሕበራት እተወከሉ ተሳተፉ። እዚ ማለት ካብ ብዘሎ ግዝኣት ሃጻይነት ሮሜን ወጻኢ ካብ ሮሜን ማለት ካብ ፋርስን ሰካይትያን ወሲኽካ ዝመጹ ተወከልቲ ነበሩ። ሲልቨርስተር ኣቡን ከተማ ሮሜ ኣብቲ ጉባኤ ኣይተሳተፈን። እንተኾነ ንምዕራባዊት ቤተክርስቲያን ወኪሎም ኪሳተፉ ንሲሲልያን ኣቡን ከተማ ካርቴጅ ከምኡውን ሆሲዩስ ኣቡን ከተማ ኮርዶቫ (ሰጳኛ) ለኣኹም። ብወገን ኣርዮስ፡ ስሙያት ደገፍቲ፡ ካብ መንጎኦም ተማሃራዩ ዝነበረ ኣቡን ናይ ኒኮሜድያ ተሳተፈ። ብወገን እስክንድርያ ኣቡን ከተማ እስክንድርያ ድማ ኣትናቴዎስ ዲያቆን እታ ማሕበር ተሳተፈ። ንሱ ኣቐዲሙ ነታ ፍልጥቲ መጽሓፉ፡ ብዛዕባ ስጋ ምልባስ እቲ መለኮታዊ ቃል ጽሑፉስ ተቐባልነት ረኺባ ነበረት። ማእከላይ መርገጺ ዝነበሮ እዋ ከም መንጎኛ እተሳተፈ ድማ እዮሲዮስ ኣቡን ከተማ ቂሳርያ ነበረ። ንሱ እቲ ፍሉጥ ጸሓፍ ታሪኽ ቤተክርስቲያን እዩ።

ኣብ መንጎ ወገናት ኣርዮስን ኣትናቴዎስን ዝነበረ ክርክር ብውሳኔ ናይ ኒቃያ ኣይዓረፈን። እቲ መጎተ ምቕጽሉ ከይኣክል ግና ኮንስጥንጢኖስ ሃጻይ ናይ ሮሜ ድማ ነቲ ምፍንጫል ኺዓግት ኢሉ ኢዱ ምእታዉ ቀጸለ። እንተኾነ ዋላኳ ኣርዮስ ናብ ኣማናዊ ምህር (ኦርቶዶክስ) ከምእተመልሰ እንተተኣመነ፡ ኣትናቴዎስ ብቐሊሉ ካብ መትከሉ ኬግልሰ ኣይከኣለን። እዚ ንኮንስጥንጢኖስ ኣንጻር ኣትናቴዎስ ደው ከምዚብል ገበሮ። ብ335 ድ.ል.ክ ድማ ብሰበብ እኽለ ካብ እስክንድርያ ናብ ቁስጥንጥንያ ከይለኣኸ ዓጊቱ ዚብል ወረ፡ ናብ ትሬቪስ እተባህለ ምድራ ራይንላንድ ሰጎጎ። እንተኾነ፡ እስክንድርያውያን ኣብቲ እተሰገ ኣቡኖም ዝነበሮም እምነቶ ቀጸለዎ። ድሕሪ ሞት ኮንስጥንጢኖስ ግና ኣትናቴዎስ ብ337 ድ.ል.ክ ናብ ግብጺ ተመልሰ። ኮንስጥንጢኖስ ክሳብ ዕለተ ሞቱ በዚ ከምዚ ኣብ ጉዳይ ቤተክርስቲያን ኢዱ የእቱ ነበረ።

ምስናይ እዚ ኹሉ ግና ኮንስጥንጢኖስ ንቤተክርስቲያን ብዙሕ ሓለፋታት ገበረ። ኣብነታት ንምጥቃስ ብ315 ድ.ል.ክ መሬት ቤተክርስቲያን ካብ ግብረ ነጻ ኮነ። ምስኡውን ቁጽሪ ኣገልገልቲ ውሱን ኮይኑ ካብ ድኻታት ኪመጹ ተወሰነ። መዓልቲ ሰንበት ካብ 321 ድ.ል.ክ ጀሚራ ከትበዓል ጀመረት። ምቕዳሕ ቅዱሳት መጻሕፍቲ ተተባብዑ። ኮንስጥንጢኖስ ኣብዚ ነገር እዚ ናይ ገንዘብ ኣበርክቶ ገበረ። እዚ ድማ ብኣዝዩ ዝጸፈፈን ዝዓምቐን መገዲ ቀጸለ። ኣብቲ ዘመን ካብ ዝተሃንጸ ኣብያተ ክርስቲያን ንምግላጽ ከም እኒ ናይ ሮሜ ቤተክርስቲያን ቅዱስ ጴጥሮስ፡ ከምኡውን ብ327 ድ.ል.ክ እተሃንጸት

ቤተክርስቲያን ቅዱስ መቐብር (ሆሊይ ሰፓልከር) ንረክብ። ብዘይካዚ ኣደ ኮንስጥንጢኖስ፡ ሂለና፡ ድማ ኣብያተ ክርስቲያን ሃኒጸ እያ።

ኮንስጥንጢኖስ ብ326 ድ.ል.ክ ናብ ሮሜ ኣብ ዝመጸሉ እዋን ግና ኣብ ቤተሰቡ ብዙሕ ነውጽን ሓደጋን ኮነ። ወዱ ክሪስሰስ ከምኡውን ንግስቲ ፋውስታ ተቐቲሎም ሞቱ። እዚ ኪኸውን ከሎ፡ ኢድ ሂለና ኣደ ኮንስጥንጢኖስ ከምዝነበሮ ይንገር እዩ። እንተኾነ፡ እቲ ጉዳይ ኣካታዒ ምጻኑ ኣብ ታሪኽ ማእከላይ ዘመን ቀጸለ። ኣብዚ እዋን እዚ ድማ መንበሪ ንግስቲ ፋውስታ ዝነበረ ህንጻ ላተራን ንሲልቨርስተር ኣቡን ናይ ሮሜ ተዋህቦ። እዚ ውህበት እዚ ድሒሩ ዝመጸ ብሂል ከምዚገልጸ ስልጣን መንግስቲ ምስናይ መንፈሳዊ ስልጣን ኪሕዝ ንጳጳስ እተዋህቦ እዩ ዚብል ሓሳብ ኣምጽኦ። እዚ እምበኣር ደሓር ኣብ መንጎ ጳጳስን ሃጻይን ናይ ልዕልና ስልጣን ግጭታት ከምጽኦ ምኽንያት ኮነ። ነዚ ምስገበረ፡ ኮንስጥንጢኖስ መንበሪ ስልጣኑ ካብ ሮሜ ብ330 ድ.ል.ክ ናብ ባይዛንታይን ኣግዓዞ። ብስሙ ድማ እታ ከተማ ቁንስጥንጥንያ (ኮንስታንቲኖፕል) ተሰምየት። ክሳብ 334 ድ.ል.ክ ነዛ ከተማ ኣጸቢቐ ሃንጸ። ክሳብ ዕለተ ሞቱ ድማ ኣገዳሲት ናይ መንግስቲ ሮሜ ርእሰ ከተማ ኮነት። እዚ ንፍይ ሮሜ ጳጳስ ስልጣኑ መንግስቲ ኬድልድል ምድራዊ ስልጣን ኪጠልብን ዕድል ሃቦ። ሮሜ ኣብዚ እዋን እዚ ብፖለቲካዊ ኣገዳስነታ ካልኣይ ደረጃ ሓዘት።

ድሕሪ ሞት ኮንስጥንጢኖስ ንስልጣን ሃጻይነት ባይዛንታይን ዝተረከቡ እቶም ሰለስተ ደቁ ኮንስጥንጢኖስ ካልኣይ፡ ኮንስጥንስ ከምኡውን ኮንስጥንጢኖስ እዮም። ንሶም ነታ መንግስቲ ኣብ ሰለስቲኦም መቐልዎ። ኪሰማምዑ ብዘይምኽኣሎም ድማ ኣብ ናይ ስልጣን ቁርቁስ ኣተዉ። ዋላኳ ክርስቲያናት ኮይኖም ኪዓብዩ እንተተማህሩ ነቲ እምነቶም ዚበቐዑ ሰባት ግን ኣይነበሩን። ብኣንጻሩ ግን ከምቲ ናይ ጥንታዊ ነገስታት ዕንደራዊ ናይ ጎንጽ ስርዓት እዩ። ነታ ኣቦኦም ብሰፊሕ ልቦናን ናይ ዲፕሎማሲ ክእለቱን ሓንቲ ኺገብራ ዝኽእለ መንግስቲ፡ እዞም ደቁ ናብ ህውከት ኣእተዉዎ። መጀመርያ ሓደ ካብኦም፡ ኮንስጥንጢኖስ ካልኣይ፡ ብሓዉ ኮንስጥንስ ብ340 ድ.ል.ክ ተቐትለ። ጸኒሑ ድማ ኮንስጥንስ ብመጻርርቲ ዝነበረ ባርባራዊ ሓለቓ ጭፍራ ማክዘንጢዩስ ብ350 ድ.ል.ክ ተቐቲሉ ሞተ። እታ መንግስቲ ድማ ኣብ ኢድ እቲ ዝተረፈ ኮንስጥንጢኖስ ኣተወት። ብድሕርዚ ድማ ካብ 353 ክሳብ 361 ድ.ል.ክ በይኑ ገዛኢ መንግስቲ ሮሜ ኮይኑ ኣብ ስልጣን ጸንሐ እዋ ብባህርያዊ ሕግም ሞተ። በዚ ኸምዚ ዘመነ ስልጣን ሃጻይ ኮንስጥንጢኖስን ደቁን ኣብቐዑ።

ዋላኳ ኣብ ዘመነ ኮንስጥንጢኖስ ክርስትና ተፈታዊ እምነት ናብ ምጻን እንተበቐዐ፡ ብደረጃ መንግስቲ ዝለዓለ ተፈታውነት ዝረኸበ ግና ኣብ ዘመን ሃጻይ ቲዮዶሶዩስ ቀዳማይ ብ391 ድ.ል.ክ እዩ። ድሕሪ ሞት ኮንስጥንጢኖስ፡ ሓደ ካብቶም ሰለስተ ኣሕዋት ኮንስጥንጢኖስ እዩ ካብ 337-361 ድ.ል.ክ

ኪገዝእ ዝኾነሉ። መርገጺኡ ማእከላይ ኮይኑ “ሓውሲ-አርያን” ነበረ። ንማሕበር ግና ዝኾነ ኣዎንታዊ ረብሓ ኬምጽኣላ ኣይከኣለን። እኳ ደኣ ኣብ ልዕሊ ኣትናቴዎስ መሊሱ ተወሳኺ ሰደት ኣለዓዓለ። ብድሕሪኡ ዝመጸ ካብ 361-363 ድ.ል.ክ ዝነገሰ ጁልያን እተባህለ ሃጻይ ብዝኾነሉ መልክዑ እዩ ኣብ ታሪኽ ክርስትና ዚፍለጥ። ንሱ ንክርስትና ኮነ ኢሉ ንምድኻም ብኡ ኣቢሉ ድማ ልዕልናኡ ኣብ መንግስቲ ሮሜ ኬጽንዕ ብምድላይ ኪፈናጭል ተላዕለ። ካብዚ እተላዕለ ድማ እዩ “ጁልያን እቲ ዝሰሓተ” (ጁልያን ዘ ኣፖስተይት) ተባሂሉ ዚጽዋዕ። ጁልያን ነቲ ናይ ፋርስ እምነት ዝኾነ ሚስራይዝም ናብቲ ክርስትያን ዓለም ኬእቱ ኢሉ ክሳብ ዚለዓል እዩ ካብ ክርስትና ስሒቲ።

ናይ ጁልያን ስሕተት ካብ ጊዜ ህጻንነቱ እዩ ዚጅምር። ገና ወዲ ሽዱሽተ ዓመት ከሎ እዩ ሓወቦኡ ኮንስጣንጢኖስ ሞይቲ። ብድሕሪኡ ደቂ ኮስጣንጢኖስ ኣብ ዝገበሩዎ ናይ ስልጣን ቁርቁስ ኣቦኡን ካልኣት ኣዝማዱን ተቐትሉ። እዚ ኣብ ልቡ ዘሕደረሉ ጽልኢ ምግማቱ እየጸግምን። ብዘይካዚውን ናብ ገጠራዊ ስፍራ ከይዱ ኣብ ኢድ መነኮሳት ኪመሃር ካብ ቤተ መንግስቲ ተወስደ። ግናኽ ዋላኳ ኣብ ከም እኒ እዩሰቢዮስ እቲ ትምህርቲ ኣርዮስ ዝሓዘ በዓል ኒኮሜድያ እንተዓበዩ፣ ካብ ክርስትናኡ ግና ክሳብ መወዳእታ ዝሓዘ ነገር ኣይነበረን። ተሓቢኡ ደኣ ግሪኻዊ ፍልስፍናን ጣኦታዊ ኣምልኾን ኪሕዝ ጀመረ። ምስቲ ዝተፈላለየ ምህርታት ፍልስፍና ከም እኒ ናይ ሆሜር፣ ፕላቶ፣ ኣሪስቶትል ከምኡውን ኒዩ-ፕላቶኣውያን ጽሑፋት ምንባቡ ኣንጻር ተጽዕኖ ኣርዮሳዊ ክርስትና ደው ንኺብል ደረኽ። ብዘይክኡ ዝተፈላለየ ምስጢራዊ ልማዳት ጥንቆላ እናተለማመደ ኣብ ኦቴና ናብ ኤሊሲንያ ዝተባህለ ምስጢራዊ እምነት ኣተወ። ጁልያን ኣብ ዘመን ስልጣኑ ነዚ ኹሉ ዝተለማመደ ኣረማውን ጸረ-ክርስትያናውን እምነታት ናብታ መንግስቲ ኹእቱ ተላዕለ። ምስናይ ኩሉ ፍልስፍናዊ ኣፍልጦኡ፣ ጁልያን ነቲ ጣኦታዊ ኣምልኾታት ምሓዙ ነቲ ተንጻጻሪ ባህርያት መንነቱ የመልክተና። ንኣብነት ካብቲ ዚገብር ዝነበረ ጣኦታዊ ኣምልኾ ንምጥቃስ ሓደ ካብቶም ንዕኡ ዚድግፉ ዝነበሩ ሊባንዩስ ዝተባህለ መምህሩ ከምዚ ይብል፡- “ነታ እትበርቕ ጸሓይ ብደም ይቕበላ፣ ክትዓርብ ከላውን ከምኡ ብደም ይፋነዋ።” ዕልወት ጁልያን ካብ ክርስትና መጠኑ ዝሓለፈ ነበረ። እንተኾነ ነዊሕ ከይጸንሐ ብ363 ድ.ል.ክ ካብ ስልጣኑ ተሓልዩ።

ታሪኽ ከምዚ ኢሉ እናቐጸለ ከሎ፣ ድሕሪኡ ዝመጽ ነገስታት ጆሺያን፣ ቫለንቲንያን ቀዳማውን ዳግማውን ክሳብ ሃጻይ ቴዎዶስዩስ ቀዳማዊ ክርስትያን ነገስታት ነበሩ። ብፍላይ ሃጻይ ቴዎዶስዩስ ንክርስትና ዝነበሮ ልዑል ቅንኣት ካብቲ ዝገበሮ ንጥፈታት ኪረኣ ይከኣል። ናብ ስልጣን ዝመጸሉ ዘመን ብ392 ድ.ል.ክ እዩ። ንሱ ፍጹም ኣማናዊ ምህር (ኦርቶዶክሲ) ክርስትና ይድግፍ ነበረ። ካብዚ እተላዕለ ድማ ብዘይካ እምነቶ ኒቃያ ካልእ ሕጋዊ እምነት ከምዘዩ ብ381 ድ.ል.ክ ቁርጺ ውሳኔ ኪውሰን ሓገዘ። እዚ ዝተገብረ ኣብቲ

ናይ ቁንስጥንጥንያ ጉባኤ እዩ። ኣብኡ እቲ ተላዒሉ ዝነበረ መናፍቓዊ ምህር ኣጸሊናርያውን ተወገዘ። ኣጸሊናርያውስ ኣብ ሶርያ ዝነበረ ኣቡን ናይ ሎዲቅያ እዩ። ንሱ ንቃላት “እቲ መለኮታዊ ቃል” ናይ ወንጌል ዮሃንስ ድማ ሓናፊጽ ኣቕረበ። ጉባኤ ቁንስጥንጥንያ ድማ ንመንነትን ሰብነትን መንፈስ ቅዱስ ከምዚ ንጽር ገደሩ መደምደምታ ገበረሉ።

ኣብ ቤተክርስቲያን ድሕርዚ ዝተራእየ ነገር ምትንሳእ ካልእ ምህርታት መናፍቕነት እዩ። ብፕላጅዩስ እተባህለ ኣብ ትምህርቲ ሰብኣውነት ናይ ክርስቶስ ዘተኮረ እቲ ሓደ፣ እቲ ኻልእ ድማ ኣብ ፍጹም ሰብነት ናይ ክርስቶስ ዘድሃበ ብንስጥሮስ እተላዕለ ትምህርቲ እዩ። እዚ ክልቲኡ ኣብ ዝተፈላለየ ናይዚ መጽሓፍ ክፍልታት ርኢናዮ ኣሎና። ብሓፈሻ ግና፣ እዚ ምህርታት እዚ፣ ቤተክርስቲያን ነውጺ ንኺኣትዋ ከም ምኽንያታት ኮይኑ እዩ። ብኣንጻሩ ድማ ንስጥሮሳውነት ኣብ ቤተክርስቲያን ሶርያ ፈጸሙ ኣይጠፍኡን ነበረ እዎ። ብዙሕ ሰራሓት ሰራሖ እዩ። ብፍላይ እኳ ኣብ ዝቐጸለ ዓመታት እዛ ቤተክርስቲያን ኣብ ማእከላይ እሲያ ሓደሎ ሚስዮናዊ ዕዮ ዓያ እዩ። ኣረ ኣብ ፈለማ ማእከላይ ዘመን ክሳብ ቻይና በጺሓ ነበረት።

ዝቐጸለ፣ ምትንሳእ ናይ ኤውጤኮስ ኮይኑ በቲ ሓደ ጫፍ ኣንጻር ንስጥሮስ ዝኸደ ምህር ሓዙ መጽ። እዚ እቲ ሓደ ባህርይ ተባሂሉ ዚፍለጥ ድሮ ዳህሲስናዮ ኣሎና። ኤውጤኮስ ቁንስጥንጥንያዊ ፈላሲ እዩ ዝነበረ። ግናኽ ነዚ ምህር ካብ እስክንድርያውያን እዩ ደገፍ ረኺቡሉ። ዋላኳ ቁርሎስ ኣቡን እስክንድርያ ነዚ እምነቶ ዘይድግፍ እንተነበረ፣ ንዕኡ ዝተክኦ ኣቡን ዲዮስቆሮስ ግና ድሕሪ ሞት ቁርሎስ ብ444 ድ.ል.ክ ምስ ኤውጤኮስ ተደናገጸ። ጉባኤ ጸዊዑ ድማ ኣብ ኤፌሶን ብ449 ደገፍ። እንተኾነ ሊዮ ዓብዱ፣ ጳጳስ ናይ ሮሜ ነዚ ዝነበሮ ተቓውሞ ገለጸ እዎ ነቲ ጉባኤ “ጉባኤ ዘረፍቲ” ኢሉ ሰመዎ። ነዚ ንምትካእ እተኻደደ ዓለምለኻዊ ጉባኤ ኬልቂዶን ድማ ተጸውዐ። ኣብኡ ንምህር “ሓደ ባህርይ” ዚውግዝ እምነቶ ተወሰነ። እስክንድርያ ግና ኣይተሰማምዐትሉን። ካብዚ ንንዮ እዩ ኸኣ ግብጻዊት ኦርቶዶክስ ካብ ዓለምለኻዊት ማሕበር እተፈልየት።

ነዚ እምነቶ ኬልቂዶን ኣመልኪቶም ጸሓፍቲ ካብ ዝበሉዎ ንምጥቃስ፡-

መግለጺ ኬልቂዶን ኣብ ልዕሊ እታ ምብራቓዊት ማሕበር እተጸዕነ ብሃጻዶዊ ስልጣን ድማ እተደገፈ ሮማዊ ቐመር እዩ።

ኬልቂዶናዊ እምነቶ “ንትምህርቲ ሰብነት ክርስቶስ ኣመልኪቲ እተገልጸ ስልጣን ዘለዎ እምነቶ እዩ፣ ከመይሲ እዚ “ገለጽ” ብሓንሳእ ንጽሑፋት፡

ንመግለጹ ሲጋዌ፡ ንኣድላይነት ምብጃው፡ ንጠለብ ሃይማኖታዊ ስምዒት፡ ንጥዑይ ምህር ብዛዕባ ሰብነት ንይታና ዚገልጽ ፍትሓውነት ኣለዎ።⁸

ብርግጽ ከምቲ ኣብ ዝሓለፈ ምዕራፋት ዝረኤናዮ፡ ክርስትና ካብ ሰደት እኳ እንተኣዕረፈ ኣብዚ ዘመናት እዚ ዝገጠምዎ ግድላት ቀለልቲ ኣይነበሩን። ንሳቶም እዞም ስሕተታዊ ምህሮታት ምስናይ ምትእትታው መንግስቲ ሮሜ ኣብ ጉዳይ ቤተክርስቲያን ተደሚሮም ኣብ ልዕሊ ክርስትና ዓብዪ ጽልዋ ኣምጸዉ። እምበኣርኩ፡ እቲ ብብእዋኑ ዚለዓል ዝነበረ ስሕተታዊ ምህሮታት ኣርዮውነት (ብኣርዮስ)፡ ኣጳሊናርዮውነት (ብኣጳሊናሪስ)፡ ንስጥራውነት (ብንስጥሮስ)፡ ከምኡውን እቲ ኣከራኻሪ ዝኾነ እምንቶ ሓደ-ባህርይ፡ ክርስትና ንኪዳኽም ኣበርክቶ ገይሩ እዩ። እዚ ምህሮታት እዚ ኣብ ቤተክርስቲያን ብዙሕ ክትዓትን ብዙሕ ምፍንጫላትን ኬሰዕብ ክኢሉ። ብፍላይ ከኣ ካብ 451 ድ.ል.ክ ንንዮ ቤተክርስቲያን ብርኡይ መገዲ ኣብ ክልተ ወገን ተመቐላ እያ። ቦቲ ሓደ ወገን ደገፍቲ እምንቶ ኬልቂዶን ኪቐሙ ኹለዉ፡ ቦቲ ሓደ ወገን ድማ ተቐውሞቲ እምንቶ ኬልቂዶን ነበሩ። ብኻልእ ኣጸዋውዓ ድማ ሓደ-ባህርዮውያንን ክልተ-ባህርዮውያንን ተባሂሎም ይጽውዑ እዮም። እዚ ምፍንጫል ቤተክርስቲያን ድሒሩ ናብ ዝዓምቐ ደረጃ ዝማዕበለ ግና ኣብቲ ምህሮታት ዓብዪ ኣድህቦ ስለእተገብረን፡ ስነመለኮታውያን ንፍልልያቶም ዚገልጽ ዓሚቕ ምህሮታት ስለዘኸቐረቡን እዩ። ግናኹ እዚ እዋን እዘሰ ምጅማር ናይቲ ምፍንጫል ደኣ ኣምጸኣ እምበር፡ እቲ ፍልልይሲ ካብ ጊዜ ናብ ጊዜ እዩ ግሁድ እናኾነን እናዓምቐን ዝመጸ። ኣብ ናይ ማእከላይ ዘመን ታሪኽ፡ እዚ ፍልልይ ምግፋሑ እናቐጸለ ኪኸይድ ድሕሪ ምጽናሕ ደሓር እዩ ኣብ 1204 ዓ/ም ኣብ ጥርዙ ዝበጸሐ። ነዚ ድሒርና ክንርእዮ ኢና።

ማእከላይ ዘመን

ብቐነዕ መገዲ ማእከላይ ዘመን ኢልና ክንጽውዖ እንክእል ካብ መፋርቕ ሻድሻይ ዘመን ጀሚርኻ ዘሎ እዩ። እንተኾነ ንምርዳኡ ምእንቲ ኪጥዕመና ኣብዛ ምዕራፍ ካብ ድሕረ-ኬልቂዶናዊ ታሪኽ ቤተክርስቲያን ምዕራብ ጀሚርና ክንድህስስ ኢና። እዚ ናይ መበል 451 ድ.ል.ክ ጉባኤ እዚ ከም መበገሲ እንጥቀመሉ ዘሎና ካብኡ ንጀው ቤተክርስቲያን ከም ቀደማ ሓንቲ ኮይና ስለዘይቀጸለት እዩ። ንምግንዛቡ ኹሉም ብዘይካ እቲ ምስ ምዕራባዊት ቤተክርስቲያን ዜተሓሕዞ ዝነበረ ታሪኻዊ ኣመዓባብላ፡ ነቲ ናይ ምብራቓዊት ቤተክርስቲያን ታሪኽ ኣብ ካልእ ምዕራፍ ዳህሲስናዮ ኣሎና።

ማእከላይ ዘመን ተባሂሉ ዚጥቀስ ዘመን ታሪኽ ዓለም እቲ ነቲ ንጥንታዊ ታሪኽ ዓለምን ንዘመናዊ ታሪኽን ዜራኽብ ዘመን፡ እቲ ድሕሪ ኣቦታት ክርስትና፡ ድሕሪ ናይ ግሪኹ-ሮማዊ ዘመን ግን ከኣ ቅድሚ ናይ ተሓድሶ ዘመን፡ ቅድሚ ሮማዊ-ጀርመናዊ ዘመን ዝነበረ እዋን እዩ። ኣብዚ ዘመን እዚ ቤተክርስቲያን ኣብ ህይወት ወዲ ሰብ ኣዘዩ ልዑል ተራ ዝነበራ፡ ቤተክርስቲያንን ሃገራትን ተሓናፊጽናሉ ዝነበራ እዋን እዩ። እቲ ዘመን ቦቲ ናይ መወዳጃታ ካብ ኣቦታት መጀመርያ ድማ ካብ ጳጳሳት ቤተክርስቲያን ዝነበረ ጎርጎርዮስ (ግሪጎሪ) ቀዳማይ እዩ ዚፍለም። ኣብዚ ዘመን እዚ ኣብ ማሕበራዊ ለውጥታት እቲ ዝዓበዩ ፍልሰት (ምግዕዓዝ) ናይ ህዝብታት ተራእዮ። ካብ ምብራቕ፡ ሞንጎልያውን ሓውሲ ሰላቫውን ህዝብታት፡ ካብ ሰሜን ጀርመናውን ፍራንካውን ህዝብታት፡ ካብ ጫፍ ሰሜን ሳክሶናዊ ከምኡውን ኖርማናዊ ህዝብታት ናብ ማእከል ኣውሮጳ ዝፈለሱሉ ዘመን እዩ። ካብዚ ዝተላዕለ ድማ እዚ ባርባራዊ ህዝብታት ሰፋሕቲ ወረራታትን ዘመተታትን ብምክያድ ነቲ ኣብቲ ዘመን ተበጺሑ ዝነበረ ስልጣን ወዲ ሰብ (ብፍላይ እኳ ነቲ ግሪኹ-ሮማዊ ስልጣን) ኣብ ሓደጋ ኣውደቐ። ብኻልእ ወገን፡ እስላማዊ ዘመተ ካብ ደቡባዊ ሸንኽ ማእከላይ ምብራቕ ንመላእ ሰሜን ኣፍሪቃን ንኡስ እስያን ክሳዕ ዚቆጸጸር ዝመተሉ ዘመን እዩ። ካብዚ እተላዕለ ድማ ክርስትያናዊ ስልጣን ኣብ ሓደጋ ወዲቐሰ ኣንጻር እስላማዊ ምንቅስቃሳትን ወረራታትን ዝቐንዐ መስቀላዊ ዘመተታት ኣብዚ ዘመናት እዚ ተኻይዱ።

ኣብዚ ዘመን እዚ ዝነበረ ኩሉ ወረራ ናይቶም ጀርመናዊ ዝዓሌቶም ባርባራዊ ህዝብታት ኣሉታዊ ጥራይ ኮይኑ ኪረኣ ኣይከኣልን። ከመይሲ ምስናይ እቲ ዘምጽኡዎ ዕንወት ኣብ ልዕሊ ግሪኹ-ሮማዊ ስልጣን፡ ካልእ ኣዎንታዊ ዝኾነ ኣመለኻኽታታት ኣምጸዉ እዮም። ንኣብነት፡ ንደቂ ኣንስትዮ ዝነበሮም ክብሪ፡ ኣብ ነጻነት ዝነበሮም መትከል፡ ኣብ ክብሪ ዝእር ርእሶኻ ዝነበሮም ኣመለኻኽታታት ወዘተ ምጥቃስ ይከኣል። እዚ እዩ ምስ ክርስትያናዊ ጽልዋን ናይቲ ዝጸንሐ ስልጣንታት ባይታን ተደሚሩ ዘመናዊ ስልጣን ወዲ ሰብ ኣምጸኡ። እምበኣርኩ ካብ ዕንወትን ሕንፍሽፍሽን ዝወጸ ስርዓት ተባሂሉ ኪፍለጥ ባህርያዊ ነበረ።

ማእከላይ ዘመን እምበኣር ቦቲ ሓደ ማእለያ ዘይብሉ ውግኣት፡ ሕንፍሽፍሽን ናይ ህዝብታት ምልዕዓላትን ዝተኻየዱሉ ዘመን፡ ቦቲ ኻልእ ድማ ኣብ መሰረት ግሪኹ-ሮማዊ ስልጣን ዝተነበረ ጀርመናዊ ስልጣን ዝዓምበበሉ እዋን ምንባሩ ንግንዘብ። ቤተክርስቲያን ኣብዚ ኹሉ ወሳንን ማእከላይን ቦታ ሒዛ ንኣንፈት ታሪኽ ትጸሉ ነበረት። ንመጽናዕትና፡ ማእከላይ ዘመን ሰፊሕ ዘመን ታሪኽ ዝሓዘ ብምዃኑ ኣብ ሓንቲ ምዕራፍ ጥራይ ኣይክንሓጽሮን ኢና። ንምርዳኡ ኪጥዕመና ግና ብብኸፍሉ ከፋፊልና ክንምልከቶ ኢና።

8 W. W. Warfield quoted by Bruce Shelly, p. 314

ብሓፈሻኡ ናይዚ ዘመን ህዝብታት እዞም ዚሰዕቡ እዮም ነይሮም፡-

- **ሮማዊ ላቲናዊ ዓሌታት፡-** እዞም ህዝብታት ንመላእ ደቡባዊ አውሮጳ ዚሸፍኑ ዓሌት ህዝብታት ኮይኖም ኩለንትናዊ አቃውማኦም ከምኡውን ባህሎምን ቋንቋኦምን ካብ ናይ ሮሜ ዝወሰዱ እዮም። አብዚ ካብ ዚኣትዎ ሃገራት ኢጣልያ፣ ፈረንሳይ፣ ስፓኛን ፖርቱጋልን እዮን። ነዚ ህዝብታት ምስ ናይ ደሓር ካብኦም ዝወጸ ላቲን አሜሪካዊ ህዝብታት እንተተመልከትና ብካቶሊካዊ ክርስትና ዝተጸልወ እዩ።
- **ክልቲካዊ ዓሌታት፡-** ድሕሪ ናይ ሮሜ ስልጣን አብ አውሮጳ ኪፈልስ ዝጀመረ ህዝቢ ካብ ምብራቕ ዝመጸ አርያናዊ ዓሌት ህዝብታት እዩ። እዚ ንሰፊሕ ክፋል ናይ እስያን አውሮጳን ዚሸፍን ህዝብታት ናይ ውግእን ዕንደራን ባህርይ ዝነበሮ ህዝብታት ኮይኑ ንናይ ሮሜ ስልጣን ሓደጋ ዝወደቐ እዩ። አብዚ ዚጥቅለል ዓሌታት ናይ ጎውል፣ ፍራንካውያን፣ ስኮታውያን፣ ብሪጣንያውያን ወዘተ እዮም። እዞም ህዝብታት ንሮሜን ስልጣንኦን አጸቢቑም ዝጸለዉ ኮይኖም አብ ክርስትያናዊ እምነት ገለኦም ናይ ሮሜ ካቶሊክ ዚሰዕቡ ገለኦም ድማ ድሓሮም ብተሓድሶ ዝተጸልዉ ፕሮቴስታንት ኮይኖም። አብ መወዳእታ እዞም ህዝብታት ብፍላይ እኳ እቶም ካልቪናዊ እምነቶ ዝሓዙ ንሃገራት እንግሊዝን ሰሜን አሜሪካን ኬቐሙ ዝኸኣሉ እዮም።
- **ጀርመናዊ (ቲዩቲካዊ) ዓሌታት፡-** እዞም ህዝብታት እዚኦም ብውግእን ጽኑዕ ሓይሎምን ዚፍለጡ ዓሌት ኮይኖም ካብ ሰሜን ካብ ምድርታት ስካንዲናቭያ ጀሚሮም ወረራኦም ናብ ደቡብ ዘስፋሕፍሑ እዮም። ሞላኳ ባርባራዊ ዝኾነ ኩናትን ነውጽን ንሮሜ እንተምጽኡላ፣ ንሮሜ ምስተቐጸጸሩ ግን ብስርዓት ናይ ሮማዊ ስልጣን ከምርሑ ክኢሎም። ካብኡ ዝተላዕለ ድማ አብ ዘመናዊ ስልጣን ናይ ወዲ ሰብ ዓብይ ተራ ተጻዊቶም። ናይ ነጻነትን ክብርን ሸውሃቶም ልዑል ብምንባሩ አብ ዘመን ተሓድሶ ካብ ናይ ሮሜ ካቶሊክ ተፈልዮም ናይ ፕሮቴስታንት እምነት ሓዞም ኪመላለሱ ክኢሎም እዮም። እዞም ህዝብታት እዮም ንዘመናውያን ሃገራት ስዊትዘርላንድ፣ ጀርመን፣ ሆላንድ፣ ስካንዲናቭያን ቦልቲካውያን ሃገራትን ኬቐሙ ዝኸኣሉ። ዝርግሐኦም ቡቲ አንግሎ-ሳክሶን ዓሌቶም አቢሉ ናብ ሃገር እንግሊዝ ድማ በጺሑስ ዓብይ ጽልዋ አምጺኡ።
- **ዓሌት ስላቫውያን፡-** አብ ማእከላይ ዘመን ብመጠኑ አብ ፍልስት ህዝብታት ግደ ዝነበሮም ካብ ምብራቕ ናይ እስያ ዝመጹ ዓሌታት ስላቫ እዮም። እዞም ህዝብታት አብ ሰሜንን ምብራቕን አውሮጳ ዓብይ ጽልዋ ብምግባር ንህዝብታት ቡልጋርያ፣ ቸክ፣ ስሎቫክ፣ ሞራቭያ፣ ክሮኤሽያ፣ ሱቪያ ወዘተ ዘቐሙ እዮም። ዝዓቦዩ ዝተጸልዉሉ ብናይ ምብራቕዊ ኦርቶዶክስ እምነት ነበረ። እንተኾነ ገለ ክፋል ቦሄምያውያን ከምኡውን ፖላንዳውያን አብ ትሕቲ ጽልዋ ናይ ሮሜ ካቶሊክ እዮም ነይሮም። አብ ዳሕራይ ዘመናት ግና ጽልውኦም ኪዓቢ ጀመረ።
- **ግሪኽውያን፡-** እዞም ህዝቢ እዚኦም አብ ታሪኽ ክርስትና መጀመርያ ምስ ሮማውያን ተደሚሮም ዓብይ ተራ ከምዝነበሮም ተገንዚብና ኣሉና። አብ

ፍልስፍና ናይ ስልጣን ወዲ ሰብ፡ አብ ስነ-ፍልጠት ኮነ እምነት ሃይማኖት ጽልውኦም ግሁድ እዩ። እዚ ጽልዋታት አብ ዘመናዊ ታሪኽ ወዲ ሰብ እንርእዮ ነገር ኮይኑ ምስቲ ክርስትያናዊ ስልጣን ሮሜ ተደሚሩ ንዓለምና ዚቐይሳ ዘሎ ሓይሊ ኮይኑ ንሪኽቦ። ግሪኹ ብምኽንያት ናይ ምስልምና ምንቅስቃስ እቲ ካብ ቁንስጥንጥንያ ንንዮ ዝነበረ ግዝኣታ ብምስኣና ሓይላ እናደኸመ ከም ሓንቲ ንእሽቶ ሃገር ኮይና ክላዕ እትተርፍ እናደኸመት ከደት። ካብ ግሪኽ ዝመንጨዉ ምብራቕዊ ኦርቶዶክስ ድማ አብ ውሱናት ሃገራት ከም እኒ ግሪኹ፣ አርመንያ፣ ገለ ክፋል ናይ ሶርያ ከምኡውን ግብጻ (ኮፕቲክ) ይርከብ።

ስርዓተ አምልኾ አብ ማእከላይ ዘመን

አብ ማእከላይ ዘመን ናይ ስልጣን ምስግጋር ጥራይ ኣይኮነን ተራእዩ። ክርስትና አብ ማእከላይ መንግስቲ ሮሜ ሲቪላዊ ነጻነት ምርካቡ፡ አብ ስርዓት ቤተክርስቲያን ብርግጽ ሓያሎ ተርእዮታት እዩ መጸኢ። ሓደ ኣብነት ናይዚ ስርዓተ ክህነት ምትእትታዉ እዩ። እዚ ኣብዚ ታሪኽ እዚ ኣገዳሲ እዩ፡ ምኽንያቱ ቤተክርስቲያን ካብ ብሕታዊ ርክብ ሰብ ምስ እግዚኣብሄር አምላኽ ናብ ጥንታዊ ክህነታዊ ስርዓት ዝሰገረትሉ እዩ። እዚ ተርእዮ እዚ ክርስትና ፈጸሙ ኪኾኖ ዘይነበሮ ምንባሩ ምስ ሓድሽ ኪዳን ኣነጻጸርና እንርድኦ ነገር እዩ። ማእከላዊ ስልጣን ናይ ጳጳሳትን ኣቡናትን እናተጠናኸረ ኪመጽእ ከሎ፡ እቲ ናይ ቅድም ክርስትያናዊ ግርህነት ማለት እቲ ኣገልጋሊ ዝኾነ ባህርይ ናይ መራሕቲ ክርስትና እናጠፍአ ብኣዛዚ ባህርይ መራሕቲ እናተተካእ መጸኢ። እዚ ጥራይ ግን ኣይነበረን እቲ ለውጢ ኣብ ቤተክርስቲያን።

ቤተክርስቲያን ካብ ምስጢራዊ ኣኼባታት አብ በዓትታት፡ አብ ካታኮምብታት ከምኡውን አብ ኣባይቲ ናብ ግሁድ ኣኼባታት አብ ካቴድራላትን ናይ ቀደም መቐድስ ጣኦታትን ብምስግጋራ፡ ብኡ መጠን ድማ ስርዓተ አምልኾኦ ኪቐየር ጀሚሩ። ንዝበዝሐ ህዝቢ ንምስሓብ ኢላ፡ እቲ ልዑል ዝነበረ ደረጃ እምንቶኣ፡ ንሱ ኸኣ ርእሰኻ ምቕባጽ፡ ኣስተንትኖኦውን መንፈሳውን ህይወት፡ ምሕዳግ ዓለማዊ ባህርያት፡ ንክርስቶስ ብፍጹም ልቢ ምስዓብ ወዘተ ... ብዕለታዊ ልምምዳትን ባህሊ ሰብን ክትትክእ ጀሚራ። ንዝበዝሐ ህዝቢ ንምስሓብ ኢላ አብ ስርዓታትን ወግዕታትን ስእላዊ ስርዓተ አምልኾን ኣትያ። እዚ፡ ብርግጽ ኣብቲ ህዝቢ ብቐሊሉ ተቐባልነት ክትረክብ ኣኸኢሉዋ እዩ፡ እንተኾነ ብዋጋ እቲ ልዑል ባህርያት “መንግስቲ ኣምላኽ” “ናይ ከረን ስብከት” ከምኡውን “ናይ መንፈስን ሓቅን ስግደት” እዩ። ንቤተክርስቲያን እምበኣር ጣኦታዊ ስርዓተ አምልኾታት ሮሜን ግሪኽን ዓብሊሉዋ። ሃዋርያዊት ቤተክርስቲያን ህልውናኦ እናጠፍአ፡ ናብ ስሕተታዊ መገዲ ኣንፈታ ሓዘት።

ከሰሃል ዚክላል ሃገር እዚ ጥራይ እዩ፡ እቲ ኣብ ህዝቢ ዚግበር ዝነበረ ኣምልኾ እግዚአብሄር ድራማዊ፡ ናይ ተዋሕዶ ባህርይ ዘለዎ ካብ ምጻኑ እተላዕለ ነቲ ዝበዝሐ ህዝቢ ሰሓብን ዚማርኹን ነበረ። እዚ፡ ዝበዝሐ ካብዚ ህዝቢ ንኣምላኽ ብመንፈስን ብሓቅን ኪምልኽ ዘይክእል ብምንባሩ እዩ። እዚውን ናብ ኣእምሮኡን ፍቓዱን ዘይኮነ ናብ ኣዲንቱን ኣእዛኑን ዝቐንፀ ብምንባሩ እዩ። ብሓጺ፡ መብዛሕትኦ እቲ ክህነታዊ፡ ምስጢራዊ፡ ስርዓታውን ምስላውን ስርዓተ-ኣምልኾ ግሪኻውያንን ሮማውያንን ኣብያተ ክርስትያን ናይ ዘመንና ካብ ዘመን ኒቃያ ጀሚርካ ኪዝውተር ንርእዮ።⁹

እዚ ኹሉ ንክርስትና ካብቲ ዝነበረ ናይ ሮማውያንን ግሪኻውያንን ስርዓተ ኣምልኾ ብሰም ኣንተዘይኮይኑ ብኻልእ ዘይፍለ ገበሮ። ዝበዝሐ ካብቲ ኣብዘን ኣብያተ ክርስትያን ዚረእ ጋሻ ስርዓታት ምስቲ ዝጸንሐ ቅድታት ናይቲ ህዝብታት እተትሓዘ እዩ። ከም ኣብነት ኪጥቀስ ዚክእል ስርዓተ ጳጳስ፡ ኣንስታዊ ኣምልኾ (ኣብ ናይ ሮሜ ካቶሊክ ከምኡውን ምብራቓዊት ኦርቶዶክስ ናብ ኣምልኾ ማርያም ዝሰገረ)፡ ኣለባብሳ ካህናት (ቅዳ ናይ ሮሜ ስርዓተ ኣምልኾ)፡ ፍልልይ ቤተ ክህነትን ተራ ምእመንን (ግሪኻውን ሮማውን ቅዳ - ካብ ኒቃላውነት ጀሚሩ ኣብ ክርስትና ዝተኣታተወ) ወዘተ... ኣሎና።

እዚ ጋሻ ምህሮታት እዚ ኪመጽእ ዝኽእል ናይ ስልጣን ፖለቲካዊ ረብሓ ብዝነበሮም መራሕቲ ቤተክርስቲያን ከምኡውን ናይ ሮሜ ገዛእቲ እዩ። እዚ ናብ ካልእ ክፍልታት ናይ ህዝብታት ማእከላይ ዘመን ዘሰፋሕፍሐ ግና በቶም ኣብቲ ዘመን እቲ ዝነበሩ ሚሰቡናውያን ኣቢሉ እዩ። እዞም ሚሰቡናውያን ብምሉእም መነኩሳት እዮም ዝነበሩ። ብዘይካ እቲ ዝነበሮም ቅንኣት ሃይማኖት ድማ ብዙሕ ፍልጠት ኣይነበሮምን። ካብዚ እተላዕለ ድማ እዩ ኣብ መላእ ግዝኣታት መንግስቲ ሮሜ እዚ ዓይነት ጋሻ ስርዓተ-ኣምልኾታት ኣብቶም ዚልወጡ ዝነበሩ ኣረማውያን ዚጸሉ ዝነበረ።

ብዛዕባ ስርዓተ ኣምልኾ ማእከላይ ዘመን ክንሓስብ ከለና፡ ሓደ ካብቲ ጎሊሑ ዚረእ፡ ንማርያም ኣደ ጎይታ ዮሱስ ዝተዋህባ ቦታ እዩ። ሽሕጻ ኣብ ኩሉ ክርስትያን ንተራ ማርያም ኣመልኪቲ ዝነበረ እምንቶ ከም ሓንቲ ካብቶም ናይ እምነት ጀጋኑ እንተነበረ፡ ኣብ ናይ ሮሜ ካቶሊክን ናይ ግሪኽ ከምኡውን ግብጻዊ ኦርቶዶክስን ግን ተራኣ ካብ መጠን ንላዕሊ፡ ኣረ ናብ ስሕተታዊ እምንቶ እዩ ተጋኒኑ። ንሕጂ ኣብ ናይ ሮሜ ካቶሊክ ግህስት ምስእንድህብ ምስ ፊሊፕ ሻፍ ክንሰማማዕ ብግዳ እዩ።

ካቶሊካዊት ቤተ ክርስትያን፡ ናይ ላቲን ኮነ ናይ ግሪኽ በዚ ደው ኣይበለትን። ድሕሪ ራብዓይ ዘመን፡ ነቲ ፍጹም ደረት ናይ መጽሓፍ ቅዱስ ጥሒሳ ኸደት፡ 'ንኣደ ጎይታ' ድማ ናብ ወላዲተ ኣምላኽ ኣዕረገታ፡ ነታ 'ባርያ እግዚአብሄር' ናብ ንግስቲ ሰማይ፡ ነታ 'ምልእቲ ጸጋ' ናብ ወሃቢት ጸጋ፡ ነታ 'ካብ ኣንስቲ

ኹሉን ብርኽቲ' ናብ ካብ ኩሉን ኣንስቲ ንላዕሊ እትማልድ፡ ኣረ ነታ ዝደሓነት ንል እቲ ዝወደቐ ኣዳም፡ ኣብ መላእ ቅዱስ መጽሓፍ ድማ ካብቲ ናይ ብዙሎ ፍጥረት ሓጥእነት ተፈልያ ዘይንረኽብ፡ ናብ ሓጢአት ዜብላ ቅድስቲ ናይ ሓባር-መድሕን ኣዕረገታ። እቲ ፍጹማዊ ጥንሲ ናይታ ድንግል ካብ ነዊሕ ጀሚሩ እኳ ዜከራኸር እንተነበረ፡ ከሳዕ 1854 ድ.ል.ክ ድማ ከም ሰረት እምነት ናይ ሮማዊት ቤተክርስቲያን እንተዘይተደንገገ፡ ንሓ መጀመርያ ካብ ህሉው ሓጢአት ጥራይ፡ ደሓር ግን ካብቲ ኣዳማዊ ሓጢአትውን ከይተረፈ ከምእተድሕነና ተኣመመ። እዚ ድማ ኣብቲ ናይ ማእከላይ ዘመን ህዝባዊ ኣምልኾ እናዓምቐ ብምኻዱ፡ ኣብቲ ዘመን እቲ ዝነበረ ፍልልይ ምህሮታት ኣብ መንጎ ላቲናዊ (ኣምልኾ እግዚአብሄር)፡ ዱልያ (ኣኹብሮት ንቅዱሳን) ከምኡውን ሃይፐርቱልያ (ኣኹብሮት ንማርያም) ብዘየገድስ ኣምልኾ ማርያም ላዕሊ ኣምልኾ ክርስቶስ ጎሊሑ ወጸ።¹⁰

እዚ ሰለስተ ዓይነት ምግላጽ ክብርን ኣምልኾን ብኣንስጢኖስ ኣብታ "ከተማ ኣምላኽ" እትብል መጽሓፍ ተሰኒዱ ንረኽቦ። ግናኽ ኣብ ሮማዊ እምንቶ ብዛዕባ ማርያም ዝመጸ ሓደገኛ ክስተት፡ ነቲ ናይ ክርስቶስ በይኑ ናይ ምድሓንን ሕድገት ሓጢአትን ስልጣን ዚፈታተን ከሳዕ ዚኸውን ምግናኑ እዩ። ሰባት ንክርስቶስ ከም ሓደ ኪምሕር ዘይክእል፡ ብዘይካ ፍርዲ ካልእ ኸገብር ዘይክእል ናብ ምቕጻር ዜድህብ ኣንፈት ኣትሒዞም። እዚ "ብኹሉ ከምዚ ኸማና እተሰቀየ፡ ብድኻምና" ድማ ኸድንግጻልና ዚኸእል "ለቀ ካህናት" ኣብ ሮማዊ እምንቶ ቦታኡ ብማርያም ኪትካእ ጀሚሩ። ተራኡ ዳርጋ ፍጹም ተሓዲጉ። ኣብ ካቶሊክነት፡ እቲ ህዝቢ ካብ ናብ ክርስቶስ ናብ ማርያም ኪጸለ ቀለሎ።

በዚ ኸምዚ ኣብቲ ማእለያ ዘይብሉ ካቶሊካዊ ኣሳእል እመቤት (ኣዴና)፡ እታ ሰብኣዊት ኣደ እታ ኣውራ ኮይና እቲ መለኮታዊ ወዲ ግና ካልኣዊ ቦታ እዩ ሒዞ እንረኽቦ። ኣብ ሮማዊ ውዳሴታት 'ኣዴና ማርያም' (ኣሽ ማሪያ) ከይተባህለ 'ኣቦና' (ፓተር ናስተር) ዳርጋ ኣይበሃልን። እኳ ደኣ ክንዲ ናብቲ ዘለኣለማዊ ወዲ ኣምላኽ፡ ምእንቲ ኸትማልድ ናብታ ደንጋጸት፡ ርሕሩሕ ዝልባ ኣደ እዩ ዚምጸእ። ከመይ፡ በዚ ብኢድ ኣዙር ኣቢሉ እዩ እቲ ተደልዩ ዘሎ ነገር ምርካቡ ዚሕሰብ። ከሳዕሳ መዓልቲ ድማ ኣምልኾ ማርያም ሓደ ካብቲ ቀንዲ ኣብ መንጎ ግሪኽ-ሮማዊ ካቶሊክን ወንጌላዊ ፕሮቴስታንትን ዘሎ ፍልልያት ነጥቢ ኮይኑ ንረኽቦ።¹¹

ናይ ታሪኽ ተመራመርቲ፡ ንኣድህቦ ካቶሊካዊት ቤተ ክርስቲያን ኣብ ማርያም ታሪኻዊ መበቆሉ ኣብ ጣኦታዊ ኣምልኾታት ዝተፈላለዩ ጥንታውያን ህዝብታት ይረኽቡዎ። ኣንስተይቲ ኣምላኽ፡ ኣብ ሮሜ-ግሪኻዊ ከምኡውን ግብጻውን ባቢሎናውን እምነታት ዚዝውተር ዝነበረ እዩ። ክርስትና እቲ ንኹሉ ዓይነት ስርዓታት ኣህዛብ ዝወገዘ፡ መወዳእትኡ ናብ ተመሳሳሊ ዓይነት እምንቶታት

⁹ Schaft, Philip, *History of the Christian Church*.

¹⁰ ቅድምዚኣ ዝተጠቐሰት ተጠቃሲት (Ibid).

¹¹ ቅድምዚኣ ዝተጠቐሰት ተጠቃሲት (Ibid).

ምእታዉ እቲ ዝዓበዩ ውድቀቱ ምንባሩ እምበኣር ኪከሓድ ዘይክእል ሓቂ እዩ። ናይ ማርያም ኣምልኽ ኣብዚ ዝለዓለ ግደ ነይሩዎ።

እዚ፡ ሓደ ካብቲ ዓበይቲ ንናይ ሮሜ ስሕተት ብዛዕባ ተራ ሰብኣውያን መዓይይቲ ኣብ ግብረ ምድሓን ዚገልጽ እተጋነንን እተጠምዘዘን መግለጺታት ኮይኑ ነቲ ቀጥታዊ ዝኾነ ምምጻእ ናብ ክርስቶስ ዘድሊ መገዲ ናይ ታሕተዎት መንገዳታት ወሰኽ ኮነ። ብዘይካዚውን ነዚ ኣምልኽ ማርያም ልክዕ ከምቲ ብዙሓት ተመራመርቲ ታሪኽ ዚገልጹዎ ነጸብራቕ ናይ ጥንታዊ ኣረማውነት ምጻኑ ከይንሰማምዓሉ ዚዓግት ሓቂ የልቦን። ልክዕ ከምቲ ናይ ጳድቃን ከምኡውን መላእኽቲ ኣምልኽ ምስ ናይ ግሪኽን ሮሜን ኣምልኽ ጀጋኑ፡ ነቲ ናይ ሰረሰ፡ ኣይሲስ ከምኡውን ካልኣት ጥንታውያን ኣዴታት ኣማልኽቲ የዘኽኸረና። ናይ ብዙሓት ኣማልኽቲ ኣምልኽ ኣብቲ ህዝቢ ሳዕራ ነበረ እዋ፡ ክርስትያናዊ መልክዕ ኪሕዝ ጀመረ። ናይቲ ህዝቢ ናይ ሃይማኖት ጽምእት ናብ ኣንስትዮ ኣማልኽቲ ገጹ ኣድሂቡ፡ ብቐሊሉ ድማ ንማርያም በጺሑዋ፡ እታ ምልእቲ ጸጋን እተባረኸትን ኣደ፡ ከም ምስሊ ኣምልኽ ተራእየት።¹²

ማእከላይ ዘመን በዚ ኣብ ላዕሊ ዝተጠቐሰን ካልኣን ምኽንያታት፡ ንክርስትና ብመሰረት ኣማናዊ ምህሮኡ ካብ ምቕጻል ዓጊቱዎ። ስለዚ ኽእ እዩ እዚ ዘመን እዚ ናይ ጸልማት ዘመን ክርስትና ተባሂሉ ዚፍለጥ።

ሮሜ ኣብ ትሕቲ ወረራታት

ኣብ ማእከላይ ዘመን ካብ ዝተራእየ ታሪኻዊ ክስተት ወሳኒ ዝነበረ እቲ ንቤተክርስቲያን ከምኡውን መንግስቲ ሮሜ ዝገጠመን ደጋዊ ሓደጋታት እዩ። ካብ ካልኣት ህዝብታት ዚመጽእ ዝነበረ ወረራታት ንመንግስቲ ሮሜ ኣንፈታ ቀደሩዎ፡ ንቤተክርስቲያን ድማ ሓድሽ ተርእዮ ፈጠሩላ። ሓደ ጸሓፊ ከምዝበሎ፡-

ካብ 451-1050 ድ.ል.ክ ዘሎ ዘመን፡ ናይ ሕንፍስፍሽን ናዕብን ዘመን ነበረ። ግናኽ እዚ ንናይ ሮሜ ክርስትና ቅልውላው ዘምጽኣሉ ታሪኻዊ ክስተት፡ ማለት እቲ ባርባራዊ ወራራት፡ ስርዓተ ጽጵስና ኣብ ልዕሊ ዓለማዊ ሓይላትን ንዝነበሮ ስልጣንን ጂኦግራፊያዊ ዕብለላኡን ጄኦግራፊያዊ ዕድል ከፊቱሉ።¹³

¹² ቅድሚኡ ዝተጠቐሰት ተጠቃሲት (Ibid)

¹³ Baker, Robert A., *A Summary of Christian History*, Broadman Press, Nashville, Tennessee, 1950

ምንቅስቃስ ዝተፈላለዩ ካብ ሩስያ ከሳዕ ሰሜን ኣውሮጳ ዚዝርግሑ ጀርመናዊ ዓሌታት ኣብ መበል ሳልሳይን ራብዓይን ዘመናት ንሮሜ ዕረፍቲ ኽለእዋ ነበረ። ካብዚ ዝተላዕለ ሮሜ ዶባታ ንምሕላው ሓያሎ ወተሃደራዊ ምጥንኻራት ተካይድ ነበረት። በዚ ድማ ምስዞም ዝተፈላለዩ ህዝብታት ማለት ጎታውያን፡ ቪዚጎታውያን፡ ኣስትሮጎታውያን፡ ቫንዳላውያን፡ ፍራንካውያን፡ ቡርጉንዳውያንን ሎምባርዳውያንን ሓያሎ ግጥማት ኣካየደት። መወዳእታ ግና ካብ ኢዶም ኸተምልጥ ኣይከኣለትን። ቤተክርስቲያን ግና ድሒራ ነዞም ህዝብታት ናብ እምንቶኣ ኸተምጽኦም ክኢላ እያ። እንተኾነ ብፈለግኡ'ውን ካብዞም ዓሌታት ሰማውያን ክርስትያናት ኣርዮሳዊ ወገን ነይርዎም እዮም።

ስለዚ ኽእ ንሮሜ ምስተቐጸጸሩ ንስልጣኽ ሮማዊ ክርስትና ፈጸሞም ኣየዕነውዎን። እኳ ደኣ ንዝሰሓደም ዘበል ኹሉ ባህልን እምነትን ናቶም ዝበሩዎ። ሓያሎ ድማ ኣብ ትሕቲ ናይ ሮሜ ካቶሊካዊ ክርስትና ኣተዉ። ብዘይካዚ፡ ዲፕሎማሲያዊ ክእለት ጳጳሳት ሮሜ ነዞም ባርባራውያን ህዝብታት ከም መሳርሒ ምስፍሕፋሕ ሃይማኖት ሮሜ ኺጥቀሙሎም ኣኽእሎም። በዚ ኽምዚ ናይ ሮሜ ካቶሊካዊት ቤተክርስቲያን ሃይማኖታዊ ግዛታ ንኸተሰፋሕፍሕ ዕድል ረኽበት። ነዚ ነገር እዚ ጳጳሳት ሮሜ ከሳዕ መወዳእታ ተጠቀሙሉ። ዕንወት ሃጺይነት ሮሜ እምበኣር ኣብ ፖለቲካዊ ሸንኹ ደኣ ተፈጸመ እምበር ሮማዊት ቤተክርስቲያንሲ ፈጸማ ኣይተጎድኣትን። በዚ፡ ቤተክርስቲያን ነቲ ተበጺሑ ዝነበረ ስልጣኽ ክትዕቅብ ከኣለት። ቀጺልና ነዚ ፖለቲካውን ኤክለሺያስቲካውን ክስተት ናይ ማእከላይ ዘመን ኣስፊሕና ክንርእዮ።

ሮሜ ኣብ ኢድ ኣላሪክ፡ ከምኡውን ጌንሰሪክ ምውዳቓ

ሮሜ ካብ ዘመን ሃጺይ ደቺዮ ጀሚራ ካብ ዝተፈላለዩ ወገናት ወረራ ኪገጥማ ጀመረ። ብፍላይ እኳ በቶም ካብ ሰሜን ካብ ሃገር ስዊድን ንፈለግ ራይን ሰጊሮም ዚመጹ ዝነበሩ ዓሌት ፍራንክ ከምኡውን ካብቶም ኣብ ደቡብ ሩስያ ዝነበሩ ናይ ዓሌት ጎት ህዝብታት ብምብራቕን ሰሜንን ኣቢላ ትጥቃዕ ነበረት። እዞም ዓሌታት እዚኦም ንፈለግ ዳንዩብ ሰጊሮም ብ247 ድ.ል.ክ ንሃጺይ ደቺዮ ከሳዕ ዚቐትሉዎ ንሮሜ ኣጽበቡላ። ድሒሮም ግና ኣብ ሰርብያ ብ270 ድ.ል.ክ ብሃጺይ ቅላውዴዎስ ተሳዕሩ። ኣንተኾነ በብጊዜኡ ወረራታቶም ብምቕጻል ንሮሜ ዕረፍቲ ይኸልኡዋ ነበሩ። ካብዚ እተላዕለ ድማ መንግስቲ ሮሜ ነዞም ሓይልታት ከንዲ ብጭፍራ ወተሃደራት፡ ርእሱ ብዘኸለለ ምምሕዳር ናይ ሃገር ጎውል ኣቢሉ ኪምክቶም ቆረጸ። እዞም ጀርመናዊ ዓሌት ጎት ናብ ኸልተ ወገን ተኸፍሉ፡ ብምብራቕ ሸንኽ ናይ ሮሜ ዝነበሩ ኣስትሮጎት ከምኡውን ብምዕራብ ዝነበሩ ቪዚጎት ተባሂሎም ድማ ኣብ ታሪኽ ይፍለጡ።

ኣብ ዘመን ኣውራሊዩስ (270-275 ድ.ል.ክ) ሮሜ ዝሓሸ ናይ ምክልኻል

ዕርጂ ብምግባራ ንወረራታት ናይዞም ጀርመናውያን ዓሌታት ከትገትኦ ክኢላ ክበረት። ደሓር ኣብ ከባቢ 321 ድ.ል.ክ ኣብ ልዕሊ ሮሜ ዝገበሩዎ ወረራ ድማ ብናይ ኮንስጥንጢኖስ ሓይሊ ተሳቦረ። ሮሜ ንቐሩብ እዋን ኣዕረፈት። ቀጸሎም ካልኣት ጀርመናዊ ዓሌት ዝነበሮም ቫንዳላውያን ናብ ሃገር ሃንጋሪ መጹ። ዝሓየሉ ወገን ካብ ዓሌታት ጎት እቶም ምብራቓውያን ማለት ኣስትሮጎት ዚበሃሉ ክሰሩ። ግናኽ ካብ ምብራቕ ብዝመጹ ዓሌት ሃን ብምጥቅያም ተዳኸሙ። ካብዚ ጥቕዓት እዚ ንምምላጥ ጥራይ ድማ እዮም ናብ ሸንኽ ዳንዩብ ቀሪቦም ኣብ ሮሜ መዕቐቢ ዝሓተቱ። ዋላኳ ዑቕባ እንተረኸቡ፡ ሮማውያን ኣኸቢሮም ኣይሓዙዎምን። ኣብ መበል ራብዓይ ዘመን እቶም ብምዕራብ ዝነበሩ ቪዚጎታውያን ብተመሳሳሊ ምኽንያት ንዳንዩብ ሰጊሮም ናብ ሮሜ ተጸግዑ። ኩነታት ኣሕዋቶም እንተረኣዩ ግና ኣይተቐበሉዎን። ክልቲኦም ተወሃኒዶም ድማ ኣንጻር ሮሜ ተላዕሉ። ንሮማዊ ጭፍራ ድማ ኣብ ትሬይስ ዚበሃል ቦታ ሰዓሩዎ።

በዚ ኸምዚ ንሃጸይ ቫለንስ ብ378 ድ.ል.ክ ሰጊሮም ቀተልዎ። ናብ ሃገር ግሪኽ ኣቢሎም ድማ እናወረሩን እናዕነዉን ገሰገሱ። በዚ ኸምዚ ኣብ ሃገር ቡልጋርያ ኪቐመጡ ከኣሉ። ድሒሩ ዝመጸ ሃጸይ ቲዮዶሶዩስ ብጥንቁቅ ዝኾነ ወተሃደራዊ ኣተኣላልያ መወዳኢታኡ ነዞም ባርባራዊ ዓሌታት ኪሰዕር ከኢሉ እዩ። ሮሜ ድማ ነዞም ዓሌት እዚኦም ኣካል ናይ ሰራዊታ ከምዚኹን ገበረት። ኣብዚ እዋን ኣላሪክ ዝተባህለ ሓለቓ ናይዞም ህዝቢ ሓለቓ ናይ ሓደ ሮማዊ ጭፍራ ኪኸውን ከኣለ። ሮሜ ኸኣ ናብ ባርባራዊት መንግስቲ እናተቐየረት ከደት። ከመይሲ ብምዕራብ ጎታውያን፡ ብሰሜን ፍራንካውያን ከምኡውን ቫንዳላውያን ነታ መንግስቲ ተቐጻጺሮምዋ ነበሩ።

ቫንዳላውያን ንስጳኛን ሮሜን ምሓዞም (455 ድ.ል.ክ)

ክላዕ እዚ ዘመን እዚ ምዕራባዊት ቤተክርስቲያን ምስ ምዕራባዊ ሃጸይነት ሮሜ እተተሓሓዘ ህይወት ነበረ። ታሪኽ ናይ መንግስቲ ሮሜ ድማ ታሪኽ ናይ ቤተክርስቲያን ኮነ። ሓንሳእ ካብ ዘመን ኮንስጥንጢኖስ ጀሚሩ ክላዕ መጀመርያ ናይ ራብዓይ ዘመን ድ.ል.ክ ዝነበረ ታሪኽ ሮሜ ተዛማዲ ዝኾነ ስሩዕ ህይወት ነበረ። ብድሕርዚ ግና እዞም ባርባራውያን ህዝብታት ጎት፡ ንምዕራባዊ ሃጸይነት ሮሜ ኣጥቅዑ። ብፍላይ ከኣ ዝሓየሉ ወገናት ዝነበሩ ናይ ኣላሪክ ጭፍራ ከምኡውን ስቲሊኛ ዝተባህለ መራሒ ዝነበሮም ቫንዳላውያን እዮም። ሮሜ በዚኦም ክልተ ወገናት ናብ ምዕራብ (ኣላሪክ ዚዕበልላ) ከምኡውን ምብራቕ (ስቲሊኛ ዚዕበልላ) ተመቐለት። ግናኽ ከተማ ሮሜ ገና ነጻነታ ዓቂባ ነበረት። ኣብ መጀምርያ ናይ ሓምሻይ ዘመን፡ ኣላሪክ ዝመርሖ ጭፍራ ኣብ ልዕሊ ሮሜ ዓመጸ እዎ፡ ስቲሊኛ እቲ ቫንዳላዊ ዝመርሖ ሮማዊ ጭፍራ ኣብ ከበባ ኬእትዎ ኸኣለ። እንተኾነ ኣላሪክ ኣምሊጡ ናብ ቁንስጥንጥንያ ኬዕቁብ

ከኣለ። ዋላኳ ምስቲ መንግስቲ ሰላም እንተገበረ፡ ሰራዊቱ ግን የጠናኽር ነበረ። ብ400 ድ.ል.ክ ከኣ ንኢጣልያ ወረራ። ሮሜ ሓይላ ካብ ብሪጣንያ፡ ጎውልን ካልኣት ግዝኣታታን ኣኻኸበት፡ እንተኾነ እዚ ነገር ምስተፈጸመ ኮነ። ደሓር ግን እቲ ምዕራባዊ ጀነራል ስቲሊኛ ብወተሃደራዊ ሓይልን ክእለትን ካብ ኢድ ኣላሪክ ኣድሓና። ኣብዚ ዘመን እዚ ዝነበረ ሃጸይ ድኽም ዝበለ ሃጸይ ኣነሪዩስ ነበረ።

ግናኽ ቅሩብ ከየዕረፈት ሮሜ ብኻልኣት ብሃናውያን ዝተፈናቐሉ ጀርመናዊ ዓሌታት ከም እኒ ኣላናውያን፡ ሰዉቫውያን፡ ቫንዳላውያንን ቡርጉንዳውያንን መሊሶም ብ404 ድ.ል.ክ ኣጥቅዑዋ። ሕጂውን ስቲሊኛ ኬድሕና ከኣለ። ግዝኣታ ዘበለ ግን ምዕናዉ ኣይተረፎን። ቫንዳላውያን ንደቡብ ኣቢሎም ተጓዲዞም መንግስቶም ካብ ደቡብ ሰጳኛ ጀሚሮም ኣቐሙ። ሃጸይ ኣነሪዩስ ድሕርዚ መሊሱ ካልእ ስሕተት ፈጸመ። ነቲ ሓያል ጀነራል ዝነበረ ስቲሊኛ ኸኣ መንግስቲ ኺግልብጥ ደልዩ ብዚብል ጥርጠራ ኣቐተሎ። ካብዚ ንንዮ ሮሜ ወተሃደራዊ ጀግና ዘይብላ ኾነት። ብ410 ድ.ል.ክ ድማ ኣላሪክ ብዝገበሮ ሓድሽ መጥቃዕቲ ከተማ ሮሜ ኣብ ኢዱ ወደቐት። ነዊሕ ከይጸንሖ ግን ኣላሪክ እቲ ሓያል መራሒ ኣብታ ዓመት እቲኣ ሞተ። እዞም ጀርመናውያን እዚኦም ግን ከምናይቶም ቀዳሞት ኣሕዋቶም ከይገጥሞም ኣብ ትሕቲ ክሎዲዮን መራሒኦም፡ መንግስቲ ኬቐሙ ደለዩ። ናብ ሃገር ጎውል ብምግስጋስ ድማ ኣብኣ ሰፈሩ። ካብቲ ፍራንክ ዚብል ሰምም ድማ ንሃገር ፈረንሳ ኣቐሙ። ክሎዲዮን ድሕሪ ምጣቱ ነታ ሃገር ክልተ ደቁ ተመናጠሉ። ነዚ ዕላማ እዚ፡ እቲ ሓደ ንረድኤት ናብ ሃናውያን፡ እቲ ሓደ ድማ ናብ ሮማውያን ከደ።

ኣቲላ እቲ ሃናዊ መራሒ (ጨግራፍ ኣምላኽ እናተባህለ ዚጽዋዕ) ንሓደ ካብ ደቂ ክሎዲዮን ደጊፉ ብ450 ድ.ል.ክ ንሮሜ ወረራ። ኣቲላ ግዝኣቱ ካብ ምብራቕ ኣውሮጳ ጀሚርካ ክላዕ ማእከላይ እስያ ዚዝርጋሕ ነበረ። ዓሌቱ ሕውሰዋስ ናይ ሞንጎልን ኣርያንን ኮይኑ፡ ኣዝዩ ብዙሕ ሰራዊት ክላዕ ዚገብር እናገሰገሰ ናብ ምብራቕ ኣውሮጳ ክላዕ ሃንጋሪ በጽሖ። መንግስቱ ግና ኣብ ገጠራዊ ድንኳናት እምበር ኣብ ከተማ ኺተክል ኣይከኣለን። መንግስታዊ ህንጻኡ ግን ኣብ ማእከል እቲ ድንኳናት ህዘቡ ሃነጸ። ሓደ ግዜ ኣነርያ ጓል ጓሉ ንሃጸይ ቲዮዶሶዩስ ዳግማዊ ምስ ሓደ ካብ ሰበሰልማን ሮሜ ድሕሪ ዝገበረቶ ፍቕራዊ ዕንደራ ካብ ዕንደራኣ ተገቲኣ ነበረት። ንኣቲላ ቀለቤታ ልኢኻ ድማ ብምስጢር ፍቕራዊ ርክብ ጀመረት። ብኸምዚ፡ ነዚ ሓያል ወራሪ መጻኡ ኬድሕና እዎ ሰብኣያ ኪኸውን ሓባበላቶ። ኣቲላ ነዚ ከም ምኽኒት ገደሩ እዩ ደጋጊሙ ንሮሜ ኪወርር ዝጀመረ። ኣብ ቅድሚኡ ንዝጸንሕ ናይ ሮሜ ከተማታት እናደምሰሰ ኣብ ኣፍደገ ሮሜ ተገማገመ። እንተኾነ ሮማውያን ንመጥቃዕቱ ኪገትኡዎ ኸኣሉ። ኬዝልቐ ከሎ ግን ንዝዘረኸበ ግዝኣታትን ከተማታትን እናዕነዉን እናደምሰሰን ከደ። ግናኽ፡ ካብኡ ዘምለጡ ሮማውያን ነታ ስምይቲ ከተማ ቨኒስያ መሰረቱ። እንተኾነ ኣቲላ ንኣነርያ ከይወሰዳ ኸደ።

አብዚ እዋን እዚ ምስ ቲዮዶሶስ ሰላም ገይሩ ነበረ። ዲፕሎማሲያዊ ምልውዋጥውን ገበሩ። ድሕሪ ገለ ዓመታት ግን አቲላ መሊሱ ንሮሚ ወረራ። ነዚ ሺጉብር ናብ ደቡብ አቢሉ ገስገሱ። ንሚላንን አኩልያን ከአ ተቆጸጸረን። ግናኸ አብዚ እዋንዚ አቲላ ምስ ጳጳስ ሊዮ ቀዳማይ ውዕል ብምግባር ወረራ-አ-ደው አበለ። አቲላ ነዊሕ ከይጸንሐ ብ453 ድ.ል.ክ ሞተ።

ድሕርዚ ንሮሚ ዘጥቅዑ እቶም አብ ሰሜን አፍሪቃ መንግስቲ ዝመሰረቱ ቫንዳላውያን ብመሪሕነት ጌንሰሪክ እዮም። ንሮሚ ብ455 ድ.ል.ክ ወረሩ ሓዘ። ግናኸ ዜድልዮ ገይሩ ካብታ ኸተማ ወጸ እምበር አይጸንሐን። ከመይሲ ጌንሰሪክ ንሮሚ ፍጹም ከዮዕንዋ ምስ ቤተክርስቲያን ተሰማሚዑ እዩ ወጸሉ። እምበኣርክ ናይ ጳጳስ ሊዮ ቀዳማይ ዲፕሎማሲያዊ ክእለት እዩ ካብ ጌንሰሪክ እቲ ቫንዳላዊ ብ455 ድ.ል.ክ. አድሒኑዋ። ሮሚ ድሕርዚ ብ476 ድ.ል.ክ እያ ፈጸማ ተዳኺማ፣ ሮማዊ መበቆል መንግስቲ ሮሚ ድማ ከምዚብቅዕ ዝኾነ። አብ 493 ድ.ል.ክ ቲዮዶሪክ ዝተባህለ ጎታዊ ንጉስ ሃጸይ ናይ ሮሚ ኮይኑ ነገሰ። እታ ብባሮት እተሃንጸት ሮሚ ድማ አብቅዐት፣ ወዮም አማልኹቲ-ሃጸያት ፈጸሞም ተአልዩ፣ ሃጸይነት ሮሚ ድማ አብ ምድሪ አኹተመ። እዚ ዘመን እዚ ብሓፈሻኡ ናይ ጸልማት ዘመን ተባሂሉ ካብ ዚጽዋዓሉ ምኽንያት ክሳብ እቲ እዋን ተዓቂቡ ዝጸንሐ ስልጣን ንዕንወት እተቐልሓሉ እዋን ብምንባርን፣ ክርስትና አብ ኢድ ፍጹም ዓለማዊ ስርዓታት ሮሚ ብምእታዉን፣ ስሩዕ ዝነበረ መንግስቲ ሮሚ ድማ ናብ ሕንፍሽፍሽ ብምእታዉ እዩ።

አትዋልፍ ንጎውል፡ ፍራንካውያን ንሰሜን ፈረንሳ ምሓዞም

ድሕሪ ናይ ወረራታት ዝነበረ ካርታ አውሮጳ ምስእንርኢ፣ ሮሚ በቶም ባርባራውያን ህዝብታት ሰሜንን ምብራቕን ክትጭነቅ ከላ፣ ብዘሎ ህይወት አውሮጳውያን አብ ሕንፍሽፍሽ እዩ አትዩ። ቅልውላው ዝበዝሐ ህይወት ካብ ምንባር እተላዕለ፣ እናሻዕ ዚመጽ ዝነበሩ ሓይልታት ንሮሚ ካብ ሱር መሰረታ ኪምሕዉዋ ተደናደኑ። ካርታ አውሮጳ ኸአ ብኸምዚ ዚሰዕብ ከምብሓድኸ ተሰርዐ። እቶም ካብ ከባቢ ምብራቕ ጀርመን ዝፈለሱ ቫንዳላውያን አብ ሰጳኛ ሰፈሩ፣ ሰሜን ካብእም ቪዚጎታውያንን ሰዉቪያውያንን፣ ዓሌታት ሃን አብ ፓኖንያ፣ ጎታውያን አብ ዳልማጥያ፣ ዓሌታት ሰላቭ አብ ሃንጋሪ ከባቢ ሞራቭያ ከምኡውን ቦሄምያ ሰፈሩ። ዘመናዊት ፈረንሳ ንእተቐውም ጎውል ከአ ቪዚጎታውያን ፍራንካውያን ከምኡውን ቡርጉንዳውያን ሰፈርዋ። ክሳብዚ ዘመን እዚ ሃገር ብሪጣንያ ብክልታዊ ዓሌታት እያ ተሰፊራ ዝነበረት፣ እንተኾነ አብዚ ዘመን እዚ ጀርመናዊ ዓሌታት ኣንገልሰን ሳክሶንን ኪወሩዋ ጀሚሮም ነበሩ እዋ ንብሪጣንያ ሓድሽ ሰፈራ ህዝብታት ገበሩዋ። አብዚ ዘመንዚ ንሰፊሕ ግዝኣታት ኪቆጸጹ ዝኸኣሉ ህዝቢ ቫንዳላውያን እዮም። ንሶም

ካብቲ ዝሰፈሩሉ ደቡብ ሰጳኛ ብምብጋስ ንሰፊሕ ክፋል ናይ ሜዲተራንያን ወረሩ እዋ አብ ሰሜን አፍሪቃ ንካርቴጅ፣ አብ ደቡብ አውሮጳ ድማ ንሮሚ ወረሩ። አብ ደቡብ ኢጣልያን ፈረንሳን ግዝኣት ሲቺልያ አቆሙ፣ ግዝኣታት ኮርሲካን ባርዲንያን ድማ ሓዙ።

ናይዚ ብዙሕ ለውጥታትን ሕንፍሽፍሽን ዝተራእዮ ማእከላይ ዘመን ውጽኢት ፍልጠትን ፍልስፍናዊ ስነ-ሓሳብን ዳርጋ ምጥፍኡ እዩ። እታ በይና ክሳብ ሽዑ ተበጺሑ ንዝነበረ ስልጣን ዝዓቀበት ድማ ቤተክርስቲያን እያ። ንሳውን ብሰሪ እቲ ዝነበረ ነውጺ ማሕበረ ቁጣወን ፖለቲካውን ሃዋህው ተጸልያ፣ ህይወታ ዳርጋ አብ ገዳማት እዩ ተሓጸሩ። ምስናይዚ ኹሉ ግና ፍልስፍና ብጽሑፋት ቦዩቲዎስ፣ ህይወት ክርስትና ድማ ብኸም እኒ በዓል ኣጎስጢኖስ ከምኡውን በነዲክት ተዓቂቡን ብገለ ሸነኽ ዕቤት ኣርእዩን ነበረ። ምስቲ ቅድሚኡ ዝነበረ ዘመናት ኣረኣኢኻ ብሓቂ ቤተክርስቲያን ካብ 500 ድ.ል.ክ ንንዮ ናብ ናይ ጸላም ዘመን ዝአተወትሉ እዋን እዩ።

ብዘይካዚ አብ ማእከላይ ምብራቕ አብ መፋርቕ ሻድሻይ ዘመን ምስልምና ምስቱላዕለ ሓደ ሓድሽ ለውጢ እዩ አምጺኡ። ግስጋሰኡ መጀመርያ እኳ አብ ከባቢ ማእከላይ ምብራቕ ተሓጸሩ እንተነበረ፣ ነዊሕ ከይጸንሐ ግን ናብ ሰሜን አፍሪቃን ናብ ምብራቕዊ ሸነኽን ደፍኡ። እዚ ግስጋሰ እዚ አብ አውሮጳዊ ስልጣን ሓደ ሓድሽ ፍርሂ አምጽኡ። አውሮጳ በዚ ጥራይ ዘይኮነ ብግስጋሰ ሰሜናውያን፣ ከም እኒ ቫይኪንግ፣ ሰካንዲናቭያውያንን ካልኦት ዓሌታት ጀርመንን ተናዊጸ ነበረት። እዚ ግስጋሰታት ባርባራዊ ዓሌታት ንሮሚ ከም መንግስቲ ካብ ሰፍራኡ ኣልዩዋ ጥራይ ዘይኮነስ አብቲ ሕብረተሰብ ንዝነበረ ናይ ውሑዳት (ኣሪስቶክራሲያዊ) ኣገዛዝአ ተፈታቲኑዎ። ንሮሚ ማእከል ናይ እምነት ክርስትና ካብ ምጂና ግና ኬወግዳ ኣይከኣለን።¹⁴

ፍረ ባርባራዊ ወረራታት

ሮሚ አብ ትሕቲ ዝተፈላለዩ ባርባራውያን ዓሌታት ምውዳቓ ብርግጽ ነቲ አብቲ ዘመን ተበጺሑ ዝነበረ ስልጣን ሃስዩዎ እዩ። ፖለቲካዊ ዕንወቱ አብታ ዝዓንወት ሃጸይነት መንግስቲ ሮሚ ዚረኣ ኾይኑ፣ ንካቶሊካዊት ቤተክርስቲያን ግና ዝመናዊ ስልጣን ወዲ ሰብ ኸትቅይስ ዕድል ከፊቱላ እዩ። ካብዚ ዝተላዕለ ድማ ሮበርት ቤከር ዝተባህለ ጸሓፊ ነዚ ኣመልኪቱ ኪጽሕፍ ከሎ ከምዚ ይብል፡-

14 Pennell, Robert F., *Ancient Rome from the Earliest Times Down to 476 A.D.: A History of Rome*, Riverside, California, July, 1890.

ብዛዕባዚ፡ ሓሙሽተ ረብሓታት ኪጥቀስ ይክእል፡-

- ምምጻእ ናይዞም ጀርመናውያን ንናይ ሮሜ ካቶሊክ ቤተክርስቲያን ኣዝዩ ብዙሕ ሓድሽ ህዝቢ ኣብ ትሕቲኣ ኪምእዘዝ ዕድል ሃባ።
- እዞም ዓሌታት ብተወሳኺ ንማሺነሪ ወይስ ኣኻይዳ እዛ ሮማዊት ቤተክርስቲያን ሓይላ ከተዕብዮሉ ወይስ ከተጽብበሉ ዜኸእላ ዕድል ፈጠረላ።
- ብርግጽ እዞም ጀርመናውያን ዓሌታት ኣብ ዝወረርዎ ዘበለ ግዝኣታት ዝነኣቲ እዮም ዝነበሩ፡ እንተኾነ ኣብ ትሕቲ ሃይማኖታዊ ስርዓት ሮሜ ምእዙዛት ነበሩ።
- ምዕራባዊ ዓለም ካብ ጽልዋ ናይቲ ኣብ ቁንስጥንጥንያ ዝነበረ ሮማዊ ሃጻይ ተነጻሊ እዩ።
- ሮማዊት ማሕበር ኣብዞም ባርባራውያን ዓሌታት ተፈላጥነትን መንፈሳዊ ስልጣንን ምስኡውን መሬትን ወተሃደራዊ ምክልኻልን ምርኻባ ንዝኾነ ካልእ ኣቡን ናይ ሞት ጽፍሂት እዩ ዝነበረ።¹⁵

እዚ ዕድላት እዚ ካቶሊካዊት ቤተክርስቲያን ሮሜ ነቲ ዝነበረ ደረጃ ስልጣኽ ንኸትዕቅብ ሓላፍነት ዘቐበለ እዩ መሲሉ። በዚ መሰረት መንግስቲ ሮሜ ዳርጋ ዓብላልነት ናይ ጳጳስ ካቶሊካዊት ቤተክርስቲያን ዚረኣየሉ መንግስቲ ኾነ። ንቤተክርስቲያን በቲ ሓደ ኣምንታዊ ናይ ምስፋሕ ወንጌል ዕድል ኪኸፍተላ ከሎ፡ በቲ ሓደ ደማ ኣሉታዊ ዝኾነ ንዕላማ ምድራዊ ህላወኣ ዚፈታተን ነገር ኮና። ነዚ ኣብ ዚቐጽል ክፍልታት ጎሊሑ ክንርእዮ ኢና። ሕጂ ግና ምንኩስናዊ ህይወት ኣብቲ ዘመን ኣብ ምንታይ ደረጃ ከምዝበጽሖ ክንምልከት።

ምስፍሕፋሕ ምንኩስና

ሮሜ ብባርባራዊ ህዝብታት ምጥቅዓ ብዝተፈላለዩ ወገናትን ዝተፈላለዩ መገድን እዩ ኪረእ ጀሚሩ። ገለ ወገናት ሮሜ ነቶም ጥንታውያን ኣማልኽታ ስለዝሓደገት፡ ክርስትያን ብምዃና እያ ኣብ ከምዚ ዝበለ ሓደጋ ወዲቓ ኪብሉ ኸለዉ፡ ካልኣት ወገናት ደማ ሮሜ ነቲ ንጹህ ክርስትና ስለዝሕደገት ዝመጸ እዩ ይብሉ ነበሩ። ኣብ ስርዓታዊ ዝኾነ ባህሊ ሰብ ስለዝኣተወት፡ ብፍላይ ደማ መራሕቲ ቤተክርስቲያን ብዕሉግ ህይወት ኪመርሑ ብምጀማሮም እዚ መቐጻዕቲ ካብ እግዚኣብሄር እዩ መጸኢዋ ዚብሉውን ነበሩ። ካብዚ እተላዕለ ናይቲ ዘመን እቲ ክርስትያናት ዝሓሸ ክርስትያናዊ ንጽህና ንምሕላው ኣብ ምንኩስና ኣዕቆቡ። ኣብ ምብራቕ፡ ድሮ ብኣንጦንዮስን ጳውሎስን ምንኩስናዊ ህይወት ተሰፋሕፊሑ ነበረ። እኒ ኣትናቴዎስ፡ ተርቱሊያንን እዮሰቢዮስን ደማ

ኣካል ናይዚ ምንቅቓስ ኮይኖም ምንባሮም ርኢና ኣሎና።

ኣብ ምዕራባዊት ቤተክርስቲያን ከም እኒ ጂሮም (ኢዮሮኒሞስ)፡ ኣንስጢኖስ፡ ማርቲን በዓል ቶውርስ ወዘተ ንረክብ። እዚ ነገር እዚ ኣብ መበል ሻድሻይ ዘመን ወሲኹ ዓበዩ። ሓደ ካብቶም ኣብ ስርዓተ ምንኩስና መሪሕ ተራ ዝተጸወተ በንዲክት በዓል ኑርስያ እዩ። ንሱ ብ500 ድ.ል.ክ ደቡብ ካብ ከተማ ሮሜ ኣብ ዚርከብ ከባቢ ኣብ ኣምልኹ፡ መጽናዕቲ ከምኡውን ዕዮ ዘድሃበ ምንኩስናዊ ህይወት ጀመረ። እዚ ናይ በንዲክት ስርዓት ደሓር ነቲ ናይ በንዲክታውያን ስርዓተ ምንኩስና መሰረት ዘንበረ እዩ። ምንኩስና ከም እኒ ናይ በንዲክታውያን፡ ኣብ ዓለማዊ ህይወት ካብ ዘሎ ውሽጣዊ መንፈሳዊ ዘይምዕጋብ ዝነቐለ ኮይኑ፡ መጀመርያ ኣብ ምድረበዳታት ብዚግበር ብሕትውናዊ ኣነባብራ እዩ ተበጊሱ። እዚ ኣመና ዝተነጸለ ህይወት ግብራዊ ኪኸውን ስለዘይከኣለ፡ ናብ ገዳማዊ ህይወት እዩ ተቐየሩ። ንሱ ኸኣ እቶም መክሳት ኣብ ሓደ ገዳም ተጽሚዶም ናብርኣም ብተራ ናይ ህይወት ነገራት ከምዚመርሑ ብምግባር ይካየድ። ዝያዳ ኣብ መንፈሳዊ ነገራት ከም እኒ ጸሎት፡ መጽናዕቲ፡ ከምኡውን ኣምልኹ ኸኣ የድህቡ ነበሩ።

ናይ መብዝሕትኡ ምንኩስናዊ ስርዓት ባህርይ ንዓለም ፈጸምካ ምሕዳግ እዩ። ናይ ምንኩስና ክርስትና፡ ከም ጩው ንዓለም ምልዋጥ ዘይኮነስ ንዓለም ምሕዳግ እዩ ዜስተምህር። ብርግጽ ምድሪ ፍጥረት እግዚኣብሄር እያ፡ ግናኽ ኣብ ፍጥረት ክልተ ዓይነት ህይወት ኣሎ። እቲ ሓደ ከምቲ ኩሉ ዚነብሮ ዓይነት ኮይኑ ስጋኻ ምክንኻን ዚድግፍ፡ ስድራ ኪህልዉኻ ደማ ዜፍቅድ እዩ። ኣብ ምንኩስና ግና መንፈስ ልዕሊ ስጋ፡ ስነ-መጎት ልዕሊ ስምዒት፡ ንመለኮታዊ ልዕሊ ፍጥረታዊ ዚገብር፡ ዝለዓለ ደረጃ ቅድስና ዘለዎ ክትመርሕ እዩ ዜስተምህር። በዚ ኸምዚ ደማ ብፍቓድካ ብድኸነት ክትነብር፡ መውሰዖ ክትሓድግ፡ ከምኡውን ተማእዚዝካ ክትመላለስ ምሓልካ እትኣትዎ እዩ። ጸዕሪ ናይ ገዳማዊ ህይወት ምንኩስና፡ ዕላምኡ ክርስትያናዊ ምስትንታን፡ ጸሎት፡ ጸም ከምኡውን ምሕዳግ ስጋውነት ብዝኣመሰለ መገድታት መንፈሳዊ ሕብረት ምስ ኣምላኽ ምርካብ እዩ። ከም ውጽኢት ናይቲ ስርዓታት ግና ንገሊኡ ብዙሕ ኬርብሖ ዝያዳ ናብ ኣምላኽ ኬቐርቦ ኸሎ፡ ንገሊኡ ግና ፈተናታት እዩ ዜብዝሓሉ ዝነበረ። ስለዚ ዝተፈራረቐ ውጽኢት እዩ ነይሩም።

ታሪኻዊ ኣመዓባብላ ምንኩስና

ከምቲ ኣቐዲሙ ዝተገልጸ፡ ምንኩስና መበቀሉ ካብቲ ናይ ኣይሁድ ምስትንታናዊ ስርዓት ዝነቐለ ኮይኑ፡ ዝያዳ ግና ኣብ ናይ መጽሓፍ ቅዱስ ክፍልታት ዝተሞርኮሰ እዩ። ከም ቀንዲ መሰረት ምንኩስና ዚውሰድ ከኣ

15 Baker, Robert A., *A Summary of Christian History*, Broadman Press, Nashville, Tennessee, 1959.

ሀይወት ናይ የሃንስ መጥምቅ እዩ። ብዘይካዚውን ናይ ሃዋርያት ሕብረታዊ ኣነባብራ ከም ኣብነት ዚጥቀስ እዩ። ብመሰረቱ ግና ክልተ ዓይነት ስርዓተ ምንኩስና ኣሎ። እቲ ኣደ ኣብ ባሕታውነት ዘተኩር፡ ንበይንኻ ተነጻልካ ካብ ሰብ ተፈሊኻ እትመርሖ ምስትንታናዊ ሀይወት እዩ። እዚ ክብድ ዝበለ ቅዲ ምንኩስና ብኣንጦንዮስ ዓብዪ እተጀመረ እዩ። ካልእ ኣብነት ናይ ኣቡን ጳኮሚስ ዝተኸተለ ቅዲ ምንኩስና ብ318 ድ.ል.ክ ዝጀመረ ኮይኑ፡ ኣብ ማሕበራዊ ናብራ ዝተጠርነፈ ሀይወት ምንኩስና የተባብዕ። ናይ መጀመርያ ኣብነት ናይዚ ዓይነት ምንኩስና እቲ ብበነዲክት ዝተባህለ መነኮስ ዝተሰርዐ ስርዓተ ምንኩስና በነዲክታውያን እዩ። ኣብ ማእከላይ ዘመን ኣብ መላእ ሃገይነት ሮሜ ኬስፋሕፍሕ ዝኸለለ ስርዓት ድማ እዚ እዩ።

ኣብ መደምደምታ ብዛዕባ ክርስትና ማእከላይ ዘመን ምስእነጽንዕ፡ ማእከላይ ዘመን ካብታ ብ476 ድ.ል.ክ ናይ መወዳእታ ምዕራባዊ ሃገይ ብባርባራውያን ዝተኣለፉሉ እዋን እዩ ዚጅምር። ንመላእ ዘመን ባርባራውያን ክሳብ ምምጻእ ሃገይ ቻርለማኝ ብ800 ድ.ል.ክ ከምኡውን ክሳብ ዘመን ምምቕቓል ሃገይነት ሮሜ ናብ ምዕራብን ምብራቕን (ባይዛንታይን)፡ ክሳብ ምምቕቓል ቤተክርስቲያን ናብ ምብራቓዊትን ምዕራባዊትን ቤተክርስቲያን ብ1250 ድ.ል.ክ ይቐጽል። ወሲኹ ድማ ነቲ ኣብቲ ዘመን ዝተንሰለ ናይ ምንኩስናን ስኮላስቲካዊ ምንስቃስን ብምጥቕላል ኣብ ናይ ዘመን ተሓድሶ ማለት 16 ክፍለ ዘመን ይዛዘም።

ከምቲ ኣቐዲምና ዝረኤናዮ፡ ክርስትና ዋላኳ በቲ ምብራቓዊ ሸነኹ ብናይ ምስልምና ምንቕስቃስ እንተተጠቐዐ፡ ብወገን ምዕራብ ግና ናብቶም ሓደስቲ ባርባራውያን ቀጸለን ኣስፋሕፍሖን። ኣብዚ እንርእዮ ክልተ ጽልዋታት ኣሎ። ንሱ ኸኣ በቲ ሓደ ወገን ናይ ምስልምና ምስፍሕፋሕን ጽልዋኡ ኣብ ልዕሊ ምብራቓውን ምዕራባውን ኣብያተ ክርስትያናት ኪኸውን ከሎ፡ በቲ ሓደ ወገን ድማ ሚስዮናዊ ምስፍሕፋሕ ክርስትና ናብ ምዕራባዊ ኣውሮጳን ናብ ሰሜን ኣውሮጳን ክሳብ ሃገር እንግሊዝ እዩ። ነዚ ክልተ ጽልዋታት ኣብቲ ቐጸሉ ዚሰዕብ ክፍልታት ክንርእዮ ኢና።

ጳጳሳት ሮሜ ኣብ ማእከላይ ዘመን

ፖለቲካዊ ምምቕቓል ሮሜ ናብ ምዕራብን ምብራቕን

ቤተክርስቲያን መጀመርታ ሓድነታ ብመሰረት ዝነበረ ፖለቲካዊ ኣቃውማ እቲ ዘመን እዩ ተሓልዮ ነይሩ። እዚ ኸኣ ካብ ሃገይ ኮንስጥንጢኖስ ጀሚሩ መንግስቲ ሮሜ ሓደ ማእከላዊ መንግስቲ ዝለዝነበሩ፡ እታ ማሕበርውን ባዚ

መሰረት ሓደ ቅርጺ ነበሩ። እንተኾነ ፖለቲካዊ ኩነታት ናይ መንግስቲ ሮሜ ብምኸንያት መጥቃዕቲ ባርባራውያን ህዝብታት እናተቐያየረ ምስመጽ፡ እሞ ድማ ምብራቓዊ ግዛአትን ምዕራባዊ ግዛአትን ብምኸንያት ወራር ባርባራውያን ምስተኸፋፈሉ፡ ቤተክርስቲያን ናይዚ ለውጥታት እዚ ግዳይ ኮነት። እታ ብሸነኽ ምብራቕ ዝነበረት ቤተክርስቲያን ንናይ ምብራቕ መንግስቲ ክትግዛእ ከላ፡ እታ ናይ ምዕራብ መንግስቲ ግና ኣብ መንጎ ምብራቓዊ መንግስትን ምዕራባዊ መንግስትን እያ ትገላበጥ ዝነበረት።

ምብራቓዊት ቤተክርስቲያን ማለት እታ ኣብ ትሕቲ መንግስቲ ባይዛንታይን ዝነበረት፡ ቅርጽ ብመሰረት እቲ ዝነበረ ስርዓተ ቤተክርስቲያን ድሕረ ኒቃያ ሓልያ ነበረት። ዋላኳ ኣብ መንጎ እተን ንእምንቶ ኬልቄዶን ዝተቐበላን ዝነጸጋን ኣብያተ ክርስቲያን ምብራቕ ፍልልይ እንተነበረ፡ ቅርጽ ምሕደራ-ኣን ግና በቲ ናይ ኣቦታት ቤተክርስቲያን ስርዓተ ተቐዩዱ ይቐጽል ነበረ።

ናብ ናይ ምዕራብ ቤተክርስቲያን ምስእንመጽእ፡ ኣብ ኣቡን ናይ ሮሜ ዝተማእከለ ምሕደራ ሒዛ ትቐጽል ዝነበረት። ብርግጽ ዚበዝሕ ካብ ናይቲ ዘመን ህዝበ ክርስቲያን ኣብ ምብራቕ እዩ ዝነበረ። እንተኾነ፡ ምዕራባዊት ቤተክርስቲያን ምስቲ ዚቀያየር ዝነበር ፖለቲካዊ ኩነታት ክትተጻጸፍ ስለዝኸኣለት፡ ብበእዋኑ ልዕልናኣ እናተጋህደ መጽ። ኣብ ገለ እዋናት ጳጳሳዊ ስርዓት ቤተክርስቲያን ምዕራብ ድሕሪ ምምስራቱ፡ እሞ ድማ ጳጳስ ሮሜ ምስ ነገስታት ባርባራውያን ምሕዝነቲ ምስደልደሉ፡ ተራ ቤተክርስቲያን ኣብ ፖለቲካዊ ሀይወት መንግስቲ ሮሜ እናዓበየ እዩ ከይዱ። ጳጳስ ሊዮ 3^ይ ንሃገይ ቻርለማኝ ከምዝቐብሉ፡ ነቲ ብድሕሪኡ ዝመጸ ንጉስ ድማ እቲ ናይቲ ዘመን ጳጳስ ከመይ ከም ዘዋረደ ክንርእ ኢና። ብሓፈሻኡ ግና ስርዓተ ጽጵስና ብኸመይ ማዕበለ?

ነዚ ብመጠኑ ጠቐስናዮ ሓሊፍና። ሕጂ ግን ኣስፊሕና ክንርእዮ። ጳጳስ ናይ ሮሜ ቀስ ብቐስ እዩ ናብ መሪሕ ዓለምለኻዊ ኣቡን ናይ ካቶሊካዊት ቤተክርስቲያን ኪበጽሕ ዝኸኣለ። ኣብቲ ፈለማ ዋላኳ ምስ ናይ ካልኣት ከተማታት ኣቡናት ማዕረ ዝኾነ ደረጃ እንተነበረ፡ ምስ ጊዜ ግና እናተለወጠ እዩ ከይዱ። እዚ ኪኸውን ዝኸኣለ ምስ ምልውጥ ስርዓተ ምሕደራ ናይ ቤተክርስቲያን እዩ። መጀመርያ፡ ብመሰረት ኣገዳስነት እተን ከተማታት ኣብ ታሪኽ ክርስትና እየን እተን ኣብያተ ክርስቲያን ዝናለን ዚተሓሓዝ ዝነበረ። ከተማታት ሮሜ፡ ዮሩሳሌም፡ ቁንስጥንጥንያ፡ ኣንጻክያን እስክንድርያን እየን ኣብ ክርስትና መሪሕ ተራ ዝነበረን። ደሓር ብምኸንያት ዚመጽእ ዝነበረ ፖለቲካዊ ለውጥታት ግና ናይ ቤተክርስቲያን ስርዓተ ምሕደራ ብኻልእ መገዲ ይለዋወጥ ነበረ። ብፍላይ እኳ ናይ ካቶሊካዊት ቤተክርስቲያን ምዕራብ ኣኻይዳ ልክዕ ምስቲ ናይ ሃገያዊ ስርዓታት እዩ ዚኸይድ ዝነበረ። ልክዕ ከም ኣውራጃታት እቲ ሃገይነት ዝበለ ክፍሊ ምሕደራ “ዲዮስሶ” ዚባላ ነበራ። እቲ ኣቡን ዜመሓድረሉ ከተማ ድማ “መንበር” ወይ “ሲይ” ይባላል። ካብቲ ኤጲስቆጶሳዊ ስርዓተ ምሕደራ ስርዓተ

“ጽጽሱ” መጽ። እዚ ስነመለኮታዊ ሓሳቡ ካብ አመለካኸታ አብ ልዕሊ ተራ ሃዋርያ ጴጥሮስ አብ ታሪኽ ቤተክርስቲያን ዝተመስረተ ኮይኑ፡ ንጴጥሮስ አብ ልዕሊ ካልኣት ሃዋርያት፡ ቀዳማዊ ቦታ ከም ዝተዋህቦ ብምትርጓም ዝተላዕለ እዩ። ነዚ ነገር እዚ ምብራቓውያን አቡናት ኮነ ሃጺያት ስለዘይተቐወምዎ ኪቐጽል ከላለ። በዚ ኸምዚ ድማ ዋላ አብ ጉባኤ ቁንስጥንጥንያ ከይተረፈ ተቐባልነት ረኸበ።

ምስቲ አብ አውሮጳ ዚመጽእ ዝነበረ ፖለቲካዊ ለውጥታት፡ ቅዱስ ሃጺይነት ሮሜ እናተዳኸመ ይመጽእ ነበረ። እዚ ኸኡ ጽልዋ ባርባራውያን ህዝብታት እናሰፍሑ ምስ ምምጽኡ፡ አብ መላእ እታ አህጉር፡ ዝተፈላለያ አብ ከተማ ዝተማእከላ ሃገራት ኪትንስኦ ብምጀማሪን እዩ። አብዚ ዘመናት እዚ ጽልዋ ናይ ሮሜ ዝያዳ ዝተዳኸመ፡ ብምኽንያት እቲ አብ ሓውሲ ደሴት ኢጣልያ ዜጋጥም ዝነበረ ቀጻሊ ወረራታትን ቅልውላውን ውግኣትን እዩ። ምድሪ ኢጣልያ ካብ ዘመን ዩስጢንያን ቀዳማይ ጀሚሩ አብ መንጎ ሓይልታት ምብራቕ ሮሜን ሓይልታት ባርባራውያን ሰብ ኅትን አብ ዝነበረ ናይ ስልጣን ረጽሚ ተቐርቀረት። እዚ ምዕልባጥ እዚ ክሳብ እቲ ወረራ ናይ ሎምባርዳውያን ቀጸሉ። ብድሕርዚ ጳጳሳት ሮሜ ነታ ኸተማ ካብትን ካብትን እናበሉ ምግብ ብምቕራብ፡ ምስ ሎምባርዳውያን ስምምዓት ብምግባርን ነታ ከተማ ኪከላኸሉላ ወተሃደራት እናተኸረዩን ምምሕዳራ ቐጸሉ። እዚ ምስ ዝተፈላለየ ፖለቲካዊ ምልውዋጣት ይለዋወጥ ነበረ። አብዚ ዘመን እዚ እያ ቤተክርስቲያን ካቶሊክ ምስ ፍራንካውያን ክትሰማማዕ ዝጀመረት።

ፖለቲካዊ ለውጥታት መንግስቲ ሮሜ፡ ብኡ አቢሉ ምስ ፍጹም ምእታው እታ መንግስቲ አብ ኢድ ፍራንካውያን ንቤተክርስቲያን ሓደ ንዓእ ዚምችእ ሃዋህው ፈጠረላ። አብ ቅድሚ መንግስቲ ፍራንክ ሓለፋ ስለዝረኸበት፡ ክርስትና በይኑ ተፈታዊ እምነት ኮይኑ አብ አውሮጳ ተፈላጥነት ረኺቡ። በዚ መሰረት፡ ቤተክርስቲያን ጽልዋ ወንጌል ብመገዲ ሚስዮናውያን ከተሰፋሕፍሕ ጀመረት። እዚ ብፍላይ አብ ዝቐጸለ ሸነኽ ዛንታ ማእከላይ ዘመን ኢና እንረኽቦ።

ክርስትና ናብ ሃገራት ብሪጣንያ፡ አየርላንድን ሶሜን አውሮጳን ምስፍሑ

ሚስዮናዊ ንጥፈታት ክርስትና ብምኽንያት ተቐባልነት ካቶሊካዊት ቤተክርስቲያን ብፍራንካዊ መንግስቲ ሮሜ ኪዕምብብ ምጀማሩ ሓደ ታሪኻዊ አንፈት ለውጢ (ዳይናሚክም) ክንብሎ ንኸእል። እዚ ግና አብ ከመይ ዝበለ ከነታት እዩ ተኸሲቱ? ነዚ ንምርዳእ ቅድም አብዚ ዚሰዕብ ንመልከት።

ሃዋርያዊ ቅጽላ ዚበሃል ስልጣን ናይ ጳጳስ ሮሜ ዝጀመረ ድሕሪ ምልዋጥ ኮንስጣንጢኖስ ናብ ክርስትና እዩ። አብቲ ዘመን ቤተክርስቲያን ምስ መንግስቲ ዓለም ተጸምበረት። ከም ሳዕቤኑ ድማ አብ መጻኢ ህይወት ቤተክርስቲያን እዚ ዚይበሃል መንፈሳዊ ከምኡውን ፖለቲካዊ ጽልዋ እምጽእ። ጳጳስ ሊዮ ቀዳማዊ ናይ ሮሜ አቡን ምስኮነ ከይተሓለለ ልዕልና ቤተክርስቲያን ሮሜ አብ ልዕሊ ኩለን ካልኣት አብያተ ክርስቲያን ንምርግጋጽ ተቐላለ። ካብዚ እተላዕለ አዎንታውን ኣሉታውን ውጽኢት ተኸስተ። ብኣሉታዊ ሸነኹ ከምቲ ደጋጊምና ዝገለጽናዮ አብ ማእከላይ ዘመን፡ ቤተክርስቲያን አብቲ ዝኸፍኦ ናይ ጸልማት ዘመን ተባሂሉ ዚፍለጥ ደረጃ አተወት።

ሊዮ፡ ነቲ አብ ማቴዎስ 16:18 ዘሎ ናይ ዮሱስን ጴጥሮስን ዝርርብ ብምጥቃስ ሓደ ናይ ስልጣን ስርዓት አተሓታተወ። ዋላ፡ ጴጥሮስ ናይ ሮሜ አቡን ኮይኑ ምግልጋሉ ዝኾነ መጽሓፍ ቅዱሳዊ ኮነ ታሪኻዊ ጭብጢ እንተዘይሃለወ፡ መንተኡ ካብዚ ይቐጽል። ጴጥሮስ ናይ ሮሜ አቡን ነይሩ እዩ እም ድሕሪኡ ዝመጽ ጳጳሳት አብ ቤተክርስቲያን ዝለዓለ ስልጣን ኣለዎም ብምባል ንቤት ጽሕፈት ስርዓተ ጽጽሱና (ፓፓሲ) አቐመ። ድሕሪ ሞት ሊዮ ብ461 ድ.ል.ክ ከይተረፈ እዚ ስርዓት እዚ ቐጸለ። ሂሳርዮስ እቲ ድሕሪኡ ዝመጽ ጳጳስ ከኣ ድሕሪ እቲ ጳጳስ ሊዮ ዘጣጥሓሉ ጳጳሳዊ ልዕልና ናይ መጀመርያ ወግዓዊ ዓለምለኻዊ ጳጳስ ኮነ። ብድሕሪኡ ዝለዓለ ጽልዋ ዝነበሮ ጳጳስ ኅርኅርዮስ እዩ። ንሱ ንብሪጣንያ ክርስቲያን ሃገር ንኺገብራ ክሳብ ብሪጣንያ ተጓዕዘ። አብ ሃገር ኢንግላንድ ድማ አብ ካንተርባሪ ዝተባህለ ዓዲ፡ ቤት ጽሕፈት ተኸለ። ካብዚ እዋን ንንዮ ካንተርባሪ ዝለዓለት ናይ ዓዲ እንግሊዝ ኤጲስቆጶሳዊት ማእከል ኮነት። እንተኾነ፡ ክርስትና አቐዲሙ አብ ሃገር ብሪጣንያ ከምዝነበረስ ተርቱልያን ዚበሃል ናይ ሳልሳይ ዘመን ክርስቲያን ሊቅ ጠቐሱ አሎ። እረ እቶም ብክልቲክ (ሰልቲክ) ዚፍለጡ ህዝብስ ካብ ናይ ሮሜ ካቶሊክ እተፈልየ ስርዓተ እምነት ክርስትና እቶም ዚኸተሉ ነይሮም።

ሚስዮናዊ ተልእኾ ካቶሊካዊ ክርስትና ኣድህቦኡ ካብ ዕብላኣ ዓለምለኻዊ ክርስትና ናብ ምስፋሕ ወንጌል ናብቲ አብ ሶሜንን ምዕራብን አውሮጳ ዚርከብ ባርባራዊ ህዝብታት ምስቐንዕ፡ ተበጺሑ ዘይፈልጥ ቦታታት ኪበጽሑ ተራእዩ። በዚ መሰረት ድማ ክርስትና ክሳብ ምድሪ ኣየርላንድን ብሪጣንያን ኣቢሉ ተልእኾ ወንጌል ጀመረ። አብዚ ዝዓበየ ተራ ዝነበሮ ሚስዮናዊ ካብታ ድሮ ካቶሊካዊ ክርስትና ዝበጽሓ ብሪጣንያ ናብ ኣየርላንድ ወንጌል ኪበጽሑ ዝተበገሰ ቅዱስ ፓትሪክ ዝተባህለ ሰብ እዩ። ንሱ ዋላ፡ አብ ኣየርላንድ ንባርነት እንተተፈርደ፡ ደሓር ካብቲ ቦታ ኣምሊጡ ወንጌላዊ ተልእኾኡ ኪፍጽም ከኣለ። ብድሕሪኡውን ኮሉምባን ኮሉምባኑስን ዝተባህሉ ኣየርላንዳውያን ሚስዮናውያን ነቲ ዕዮ ወንጌል ክሳብ ስኮትላንድ ኣብጽሑዎ። በዚ ኸምዚ ኸኣ ምድሪ ዓባይ ብሪጣንያ ናብ ክርስትና ክትመጽእ ከኣለት።

ደቡባዊ ሸንክ ብሪጣንያ ንባዕሉ ወንጌል ዝበጽሖ ከም ኣካል ሃጸይነት ሮሚ መጠን ብሓምሻይ ዘመን እዩ። እዚ ሽእ ጳጳስ ጎርጎርዮስ ቀዳማይ ብዝለአኹ ቅዱስ ኣጎስጢኖስ ኣቢሉ እዩ። ኣብቲ ከባቢ ቐጻሊ ብባርባራውያን ህዝብታት ኣንግሎ-ሳክሶን ይጥቃዕ ኣብ ዝነበረሉ እዋን እዩ እዚ ተልእኾታት ተኸዩዱ። እዞም ህዝብታት እዚ እም ናብ ክርስትና ምስመጹ፡ ካብእም ዝወጹ ሚስቶናውያን ነቶም ኣብ ሃገር ጀርመን ዚርከቡ ሳክሶናውያን ወንጌል ኣብጽሑሎም። በዚ ሽምዚ ክርስትና ኣብ ማእከላይ ኣውሮጳውን ኪሰፍሖ ጀመረ። ኣብ ላዕሊ ከምዝረኤናዮ ፍራንካውያን ብምኽንያት ምልዋጥ ንጉሶም ናብ ክርስትና፡ ክርስትያናት ኮኑ። በዘይካዚ ሚስቶናዊ ተልእኾ ክርስትና ብመገዲ ኣንስጋር፡ “ሃዋርያ ናይ ሰሜን” ተባሂሉ ዚፍለጥ መጀመርያ ናብ ሃገራት ሆላንድን ዴንማርክን፡ ቀጺሉ ድማ ናብ ሃገራት ስካንዲናቭያ ኪበጽሖ ከኣለ።

መጻሕፍቲ ኣፖክሪፋ

ቅድሚ ምእታው ማእከላይ ዘመንን ድሕሪኡን ቤተክርስቲያን ካብ ዝረኣየቶ ጋሻ ሃገራት ሓደ፡ እቲ ሓያሎ መጻሕፍቲ ዘጠቓለለ ትውፊት ተባሂሉ ዚፍለጥ እዩ። ብፍላይ እኳ ኣብ ህይወት ቤተክርስቲያን ከምኡውን ስርዓተ ኣምልኮኣ ዓብዪ ጽልዋ ዘምጽእ እቲ ብኣፖክሪፋ ዚፍለጥ ጽሑፋት እዩ። “ኣፖክሪፋ” ዚብል ቃል ካብ ግሪኻዊ መበቐሉ እንተርኢናዮ፡ ብመሰረቱ “ሕቡእ፡ ምስጢራዊ፡ ኪፍለጥ ዘይከኣል” (ብእንግሊዝኛ ድማ “ኤሶተሪክ”) ማለት እዩ። ኣብ ዓለምና ኣብ ቀዳማይ ዘመን ኮነ ኣብ ካልኣይ ዘመን ኣረ ክሳብ ሳልሳይ ዘመን ሓያሎ ምስጢር ሓዘል ጽሑፋት ይሕተም ነይሩ። ብቐንዱ እቲ “ፈሊጣዊ” (ኖስቲክ) ኢልና ኣብ ምዕራፍ ክልተ ዝረኤናዮ ምስዚ ዝተተሓሓዘ ትሕዝቶ ነበሮ። ደሓርውን ኣብ እስክንድርያ እናማዕበለ ዝመጸ ተምሳላዊ (ኦሌጎሪ) ትንታኑ ንቅዱሳት ጽሑፋት ናብዚ ሸንክ እዚ እናኣድሃበ መጸ። ሰባት ንጽምእት ኣስተንተኖኦም ጥርዚ ኣብ ዝወሰዱል እዋን ሓያሎ “ሕቡእ ጽሑፋት” ኪቐልቀል ተራእዩ። እዚ ኣብ ዚቐጽል ምዕራፍ ኣብ ምድረ ሓበሻ ከመይ ኢሉ ኪሰፍሖ ከምዝሽኣለ ክንርኢ ኢና። ሓያሎ ድርሳናትን ናይ ደብተራታት (ጽሑፍቲ) ሰነዳትን ከምዚ ዝበለ ትሕዝቶ ሓዞም ንምድሪ ሓበሻ ከመይ ከምዝመልኡም ክንትንትን ኢና።

ብሓፈሻ ነቲ ሕቡእዊ ጽሑፋት ካብቲ ዝነበረ ኣኹብሮት ንግሪኻዊ ፍልስፍና ዝተላዕለ፡ ከም እኒ ቅሌምንጦስ በዓል እስክንድርያ ዝበሉ ክርስትያናት ፍሉይ ኣድህቦ ገበረሉ። ብዛዕባ ነቲ ዘይቀኖናዊ ጽሑፋት ዝሃብዎ ክብሪ ኣመልኪቱ ካብ PC Study Bible Encyclopedia ዝተረገገበ ጽሑፍ ከምዚ ይብል፡-

ሰዓብቲ ግሪኻዊ ፍልስፍና እምነት ክርስትና ምስተቐበሉ፡ ነቲ ሓድሽ ሃይማኖት ብመገዲ እቲ ጥንታዊ ፍልስፍና ኪርእዩም ባህርያዊ እዩ ዝነበረ። ብዙሓት ካብእም ናብቲ ቀኖናዊ ጽሑፋት ምስጢር ሓዘል (ምስጢታዊ) ትርጉም ጌንብቡ ፈተኑ፡ ነዚ ትርጓሜታት ድማ ኣብ መጻሕፍቲ ሰነዱም እዋ፡ እዚ ንባዕሉ ሕቡእ (ምስጢራዊ) ጽሑፋት ኪኸውን ጀመረ። ከምቲ ብዛዕባ ፍጻሜ ዘመናት ዚርኢ ጽሑፋት ድማ እዚ ምስጢራዊ ጽሑፋት ካብ መጽሓፍ ቅዱስ ንላዕሊ ኪኸበር ጀመረ። ብተመሳሳሊ መገዲ ኣብ ኣይሁድ ማዕረ ማዕረ እቲ ሕግታት፡ ትምህርታት ኣቦታት (ራቢታት) ዝሓዘ ኣፈ-ታሪኻዊ ሕግታት፡ ካብቲ ኪትንትኑም ዝጀመሩ ቅዱሳት ጽሑፋት ንላዕሊ ኪኸበር ጀመሩ። እዚ ኣብ ክርስትያናትውን፡ ኣብቲ ካብ ንመጽሓፍ ቅዱስ ንላዕሊ ኣብ ጽሑፋት ማእበራቶም ዘለዎም ኣድህቦ እንርእዩ ነገር እዩ። እዚ ምንቅስቃስ ግሪኻውያን ክርስትያናት ብፈሊጣውያን ወገናትን በቲ ዘበገሱም ሕቡእዊ (ምስጢራዊ) ጽሑፋቶም ሓያሎ ድጋፍ ረኺቡ። እዞም ፈሊጣውያን ንባዕሎም ብባባቢሎናዊ ከምኡን ፋርሳዊ ምስጢታውነትን ጽሑፋትን ተጸልዮም እዩ። ቅሌምንጦስ በዓል እስክንድርያ (ብ200 ድ.ል.ዘ ዝሞተ) ብፍላይ ናይ ዞሮኣስተራውያን ሕቡእን መጻሕፍቲ ጠቂሶ ኣሎ።

ቅሌምንጦስ በዓል እስክንድርያ ንእዝራ ካልእ፡ መልእኽቲ ሙሴ ወዘተ ... ከም ፍጹም ቀኖናዊ ተቐቢሉዎ። ብዘይካዚውን፡ ንሱ ነቲ ሕቡእ ጽሑፋት፡ ኣይሁዳዊ ኾነ ክርስትያናዊ፡ ኣረ ንናይ ኣህዛብ ከይተረፈ ከም ስልጣን ዘለዎን ቅቡልን ወሰዱ።¹⁶

ኣብ ታሪኽ እስራኤላውያን ግን ድሕርቲ ነብዪ ሚልክያስ ሒዝዎ ዝመጸ ትንቢታዊ ቃል ዝተንበአ ነብዪ ኣይነበረን። ካብዚ ዝተላዕለ ድማ ኣብ ታሪኽ ናይታ ሃገር እቲ ካብ ሽዑ ጀሚሩ ክሳብ ነብዪ ዮሃንስ ዝነበረ ዘመን፡ ናይ ጸልማት ዘመን ተባሂሉ ይጽዋዕ እዩ። እንተኾነ፡ ደቂ እስራኤል ካብ ምድሪ ባቢሎን ከምኡውን ፋርስ ዝተመልሱሉ እዋን ኣብዚ ዘመን ብምንባሩ፡ ምስኡ ድማ ስልጣን ግሪኽ ዜሰፋሕፍሑሉ እዋን ብምንባሩ፡ ሰነጽሑፋዊ ስራሓት ናይ ኣይሁድ ብኡ መጠን ይዕምብብ ነይሩ። ካብዚ ዝተላዕለ ሓያሎ ታሪኻዊ ከምኡውን ንቅዱሳት ጽሑፋት ዚትንትን መጻሕፍቲ ይጸሓፍ ነይሩ። ኣብዚ ዘመን እዚ ንኣብነት ኣብ እስክንድርያ ዝነበረ ፍልስፍናውን ምርምራውን ከምኡውን ሃይማኖታውን ግስጋስ ይካየድ ኣብ ዝነበረሉ ጊዜ እቲ ብሰፕተዋጂንት ዚፍለጥ ናይ ግሪኽ ትርጉም ብሉይ ኪኖን ከምዝተጸሕፈ ኣብ ዝሓለፈ ምዕራፋት ርኢና ኣሎና።

ምስናይዚ ምርምራዊ ጽሑፋት ግን፡ ሓያሎ ምስ መጻሕፍቲ መጽሓፍ ቅዱስ ዚመሳሰል ትንታኔኣዊ መጻሕፍቲ ድማ ተጸሓፉ እዩ። እዚ ጽሑፋት እዚ ዋላኳ እቶም ስሙያት ናይ መጽሓፍ ቅዱስ ሰባት ከም እኒ ሄናኹ፡ ኣብርሃም፡ ያእቆብ፡ ሙሴ፡ ባሩኽ ወዘተ ዘይጸሓፉ እንተነበሩ፡ ብናቶም ኣስማት እዩ ኪሕተም ጀሚሩ። እዚ ድማ ነቲ ጽሑፋት ናይቲ ዘመን ስልጣን ቅዱስ

ጽሑፋትን ንምሃብ ዝዓለመ እዩ። ብዛዕባ እቲ ወጻኢ ካብቲ ቀኖናዊ መጽሓፍ ቅዱስ ዝኾነ መጻሕፍቲ ኣመልኪቱ፡ ኣቡን ኣትናቴምስ ናይ እስክንድርያ ከዛረብ ከሎ ከምዚ ይብል፡-

ብዘይካዚ ዝርዝር እዚ ድማ ካልእ ቀኖናዊ ዘይኮነ መጻሕፍቲ ኣደስቲ ኣመንቲ ኬንብቡዎ ካብ ኣቦታት ተመሓላፊ ዝመጸ ኣሎ፡ ... ከም እኒ ጥበብ ሰለሞን፡ ጥበብ ሲራክ፡ ኣሰቴር፡ ዮዲት፡ ጦቢያስ። እዚ ዜርእየና ከም መጻሕፍቲ ጥበብ ደኣ እምበር ከም ቅዱሳት መጻሕፍቲ ወይስ ከም ቃል ኣምላኽ ክንርእየ ከምዘይብልና እዩ።¹⁷

ግናኽ መጻሕፍቲ ኣፖከሪፋ (ዲትሮ-ቀኖናዊ ጽሑፋት) ኣብ ብሉይ ኪዳን ጥራይ ዝተሓጽረ ኣይኮነን። ድሕሪ ልደተ ክርስቶስ ድማ ኣብቲ ክርስትና መናፍቓዊ ምህሮታት ኪገጥሞ ዝጀመረ መበል ካልኣይ ዘመን ልማዳት ኣቦታት (ትውፊት) ተባሂሉ ዚፍለጥ ጽሑፋት ማዕቢሉ እዩ። እዚ ምስ ምህሮ ክርስትና ኣዝዩ ዚጋጮ ምህሮታት ንክርስትና ካብቲ ኣማናዊ መሰረቲ ናብ ባህሊ ሰብ፡ ልማዳትን ድርሰታትን ሰባት ኬእትዎ ጀሚሩ። ካብዚ ዝተላዕለ ድማ ኣምልኹን ሰባደትን ንድንግል ማርያም፡ ንቅዱሳን መላእኽቲ፡ ከምኡውን ንጳድቃንን ሰማእታትን እናተለምዶ ኸይዱ። ብዛዕባዚ ዚምልከት ሕቶ ወይስ ሓሳብ ኪለዓል ከሎ፡ ሰባት ክንዲ ናብ መጽሓፍ ቅዱስን መሰረት ሃዋርያትን ናብ ልማዳት ኣቦታት ምኽድ እናቐለሎም መጸ። በዚ ምኽንያት ናብ ክርስትና ሓያሎ ጋሻ ዝኾነ ኣረማዊ መበቆል ዘለዎ ልማዳት ተኣታትዮ።

እዚ ታሪኽ እዚ ምስረኤና ግና ናብ ሓደ መደምደምታ ኸንበጽሕ ብግዲ እዩ። ሰብ ብመሰረቲ ሓንሳእ ቦቲ ኣብ ቅድሚኡ እተቐረበ ግሉጽ ሓቂ ምዕጋብ እንተሰኢኑ ወይውን ንዕኡ ምእዛዝ ከቢዱ እንተተራእዮም ካብኡ ዚመልቁሉ መገዲ ጌናዲ እዩ ዚፍትን። እዚ “ሕቡእ” ወይስ “ምስጢራዊ” እናተባህለ ዝተጸሕፈ ጽሑፋት ድማ በዚ ኾነ ቦቲ ነቲ ብመንፈስ ኣምላኽ እተደረሸ ቅዱሳት መጻሕፍቲ ዚግህስ ትሕዝቶ ኢና እንረኽብሉ። ከመይሲ ካብቲ መሰረት ድሕነትን ናብ ኣምላኽ ምቕራብን ዝኾነ ክርስቶስ ዚፈሊ ትሕዝቶታት ንረኽቡሉ ኢና። ካብዚ እተላዕለ ድማ እዩም ከም እኒ ጀሮም፡ ተርቱሊያን ከምኡውን ኦሪገን ዝበሉ ሊቃውንቲ ፈጸሙ ካብ መጽሓፍ ቅዱስ ኪእለ ኣትሪሮም ዝጸሓፉ። እቲ መትከል ቀኖና ቅዱስ ጽሑፋት ንጹርን ቀሊልን እዩ፡ 1) ካብ ዘመን ሃዋርያት ወጻኢ ዝነበሩ ሰባት ዝጸሓፉዎ ጽሑፋት ኣብ ቀኖና መጽሓፍ ቅዱስ ከእትዎ ኣይንኸእልን ኢና። 2) እታ ኣድማላዊት ቤተክርስቲያን ዘይተቐበለቶ ዝኾነ ጽሑፋት ቀኖናዊ ተባሂሉ ኪቐጽር ኣይከእልን እዩ። ክሳብ ዘመን ኒቃያ እንተርኢና ብዘይካ እቲ ቀዳማዊ ቀኖና መጽሐፍ ቅዱስ ማለት እቲ 39 ናይ ብሉይ ኪዳን ከምኡውን እቲ 27 ናይ ሓድሽ ኪዳን መጻሕፍቲ ኩሉ ኻልእ “ኣፖከሪፋ” ወይ “ዲትሮ-ቀኖናዊ” ወይ “ሲዶግራፊካ” ተባሂሉ እዩ

ብኣቦታት ቤተክርስቲያን ተፈልዩ። እምበኣርኩ፡ በዚ መሰረት ምስ መሰረት ነብያትን ሃዋርያትን ዘይተወሃሃደ ጽሑፍ ካብ ጥቕሙ ጉድኣቱ ከምዚባዝኡ ምርጻእ ኣገዳሲ ክርስትያናዊ ተግባር እዩ።

ጳጳስ ሊዮ ዓብዱ (440-461 ድ.ል.ክ)

ጳጳስ ሊዮ ኢጣልያዊ ኮይኑ፡ ናይ ጥንትዊት ቤተክርስቲያን ሮሜ መራሒ ዝነበረ ጳጳስ እዩ። ቀንዲ ዚፍለጠሉ ግና ነቲ ንምዕራባዊት መንግስቲ ሮሜ ከቢድ መውቃዕቲ ዝወቐዐ ኣቲላ እቲ ሃናዊ ገጽ ንገጽ ምርኽቡ እዩ። ብዲፕሎማስያዊ ክእለቱ ድማ ነዚ ብርቱዕ ወራሪ ንኣውሮጳ ሓዲጉ ኪመለስ ምእማኑ ካብቶም ብሉጻት ጳጳሳት ሮሜ የቑጽሮ።

ጳጳስ ሊዮ ቀዳማዊ ኣብ ቱስካኒ፡ ኢጣልያ እዩ ተወሊዱ ዓብዱ። ንሱ ኣብቲ ቁርሎስ በዓል እስክንድርያ ዚገብሮ ዝነበረ መነተ ኣንጻር ንስጥሮስ ከምኡውን ካልእ ቤተክርስቲያናዊ (ኤክላሽያስቲካዊ) ንጥፈታት ከም ዲያቆን ኮይኑ የገልግል ነበረ። ጆን ካሲያን ዝተባህለ ጸሓፊ ኣንጻር ንስጥሮስ ዝጸሓፈ ንኣብነት ብምሕጽንታ ሊዮ ነበረ። ክእለቱ ተኣሚኑሉውን ኣብ ጎውል ንዝተላዕለ ምስሕሓብ ኪሸምግል ብሃጸይ ቫለንቲኑስ ተላኢኹ ነበረ። ሊዮ ብ440 ድ.ል.ክ ጳጳስ ሲክስቱስ ሳልሳይ ምስሞተ እዩ ንዕኡ ተኪኡ ጳጳስ ኪኸውን ዝተሓርየ።

ሊዮ ካብቲ ኣንጻር መናፍቓዊ ምህሮታት ዝነበሮ ጽኑዕ ተቃውሞ ዝተላዕለ ምስታ ንፔላጅያውያን ብዘይ መግናሕቲ ዝተቐበለት ኣብ ቁርባን ኪሓብሩውን ዝፈቐደት ምብራቓዊት ማሕበር ተገራጨወ። ብዘይካዚ ብ443 ድ.ል.ክ ነቶም ካብ ቫንዳላውያን ዝሃደሙ መናፍቓን ማኒችያውያን ብግህዶ ኣብ ከተማ ሮሜ ብጽኑዕ ብምቅዋም ኣንጻሮም ንገሳዊ ጽሑፍ ክሳብ ዚእውጅ ኣጽበበሎም።

ኣብ መንጎ ምብራቓዊትን ምዕራባዊትን ማሕበር ዝነበረ ምፍሕፋሕ ገና ይቐጽል ነይሩ እዩ። ኣብ 445 ድ.ል.ክ ንኣብነት ንቅዱስ ቁርሎስ ዝተከእ ጳጳስ ዲዮስቆሮስ ናይ እስክንድርያ ምስ ጳጳስ ሊዮ ምጉት ገጠሙ። እዚ ድማ ማርቆስ ንባዕሉውን ሰዓቢ ናይ ሃዋርያት እዩ ዝነበረ እዩ። ጳጳስ እስክንድርያ ንጳጳስ ሮሜ ኪሰዕብ ይግባእ ብማለት ነበረ። እዚ ግን ኣብ ግብጻዊት ማሕበር ተቐባልነት ኣይረኸበ። ግናኹ፡ ጳጳስ ሊዮ ነዚ እምንቶኡ ንጌጽንዕ ፖለቲካዊ ጽልዋ ኸይተረፈ ይጥቀም ነበረ። ካብ ሃጸይ ቫለንቲኑስ ሳልሳይ ብዝረኸበ ድጋፍ ድማ፡ ልዕልና ኣቡን ከተማ ሮሜ ኣብ ልዕሊ ካልኣት ኣቡናት ኪረጋገጽ ከኣለ። ሊዮ፡ ንዝኾነ ካብቲ ሮማዊ ኣገባብ ክርስትያናዊ ስርዓት ፍልይ ዝበለ ዚገብር ኣካል ጽኑዕ ተቃውሞ ይገብር ነበረ። ኣንጻር ናይ ሲፔልያ ኣቡን ዝገበሮ ኩነኔ ኣብነት ናይዚ እዩ። ብዘይካዚ፡ ሊዮ ምስታ ኣብ ልዕሊ ካልኣት ከተማታት

ጽልዋ ዝነበራ ማሕበር ቁንስጥንጥንያ ናታ ፓትርያርክን ምፍሕፋሕ ነበሮ። ንኣትናቴዎስ ኣቡን ናይ ተሰሎንቄ ምጽራሩ ድማ ይንገር። ከምዚ ኢሉ ኸኣ ጸሓፊ፡ “ሓልዮት ናይታ ኣድማሳዊት ማሕበር ኣብ ትሕቲ መንበር ጴጥሮስ እዩ ኪኸውን ዘለዎ፡ ካብቲ ናይዚ ርእሲ ዝኾነ ሓሊፋ ድማ ኣብ ዝኾነ ካልእ ቦታ ኪህሉ የብሉን።” እዚ፡ ሊዮ ብዘይካ ልዕልና ሮሜ ካልእ ከምዘየፍቅድ ዜርእየና እዩ።

ካብቲ ጽልዋኡ ዝተላዕለ፡ ኣብቲ ብ451 ድ.ል.ክ ዝተኻየደ ጉባኤ ኬልቂዶን፡ ናይ ሊዮ “ቶም” ዝተባህለ ጽሑፍ ውሳኔ ምስተነበ ተሳተፍቲ እቲ ጉባኤ “እዚ እዩ እምነት ኣቦታት ... እነሆ ጴጥሮስ ብሊዮ ኣበሊ-ተዛረቡ” ኢሎም ጨደሩ። እዚ ንጳጳስ ሊዮ፡ ጥሙሕ ባይታ ፈጠረሉ። ብፍላይ እቲ ኣብ ባህርይ ክርስቶስ ዘተኮረ መጎተ ኣንጻር ኤውጤቱስ፡ ሊዮ ተቐባልነት ኪረክብ ኣኽኣሎ።

እዛ ደብዳቤ እዚኣ ኣብቲ ቀንዲ ዜካትዕ ዝነበረ ዘድሃበት ዘይኮነት ኣብ ምህር ኣጎስጢኖስ ዝተመሰረተት ሓፈሻዊ እምንቶ ሮማዊት ቤተክርስቲያን ብዛዕባ ትምህርተ ክርስቶስ (ክሪስቶሎጂ) እያ ዝነበረት። ዝተጸሕፈቶ ናብቲ ኣብ ካልኣይ ጉባኤ ኤፌሶን ዝተኸሰሰ ፍላጺያን እያ። ግናኽ ኣብዚ ጉባኤስ ኣይተነበትን፡ ፍላጺዮስ ድማ ምስ እዮሰቢዮስ ብሓደ ካብ ስልጣኖም ተሳዕሩ። ንሮሜ ይግባይ ድሕሪ ምባሎም፡ ሊዮ ንዓለምለኻዊት ማሕበር ዚጥርንፍ ጉባኤ ኺጽውዕ ናብቲ ሃጻይ ስምዕታ ኣቕረበ። ንኻልኣይ ጉባኤ ኤፌሶን (ሮበር ሲይኖድ) ዚኹንን ጉባኤ ድማ ብ449 ድ.ል.ክ ኣብ ኢጣልያ ተኻየደ። ኣብዚ ድማ እዩ ኤውጤቱስ፡ ማኒቸያዊ - ዶስታዊ መናፍቕ ተባሂሉ። ጠለብ ሊዮ ኣብ ግብረ ኪውዕል ዝኸኣለ ግና ቦታ ሃጻይ ቲዮዶሶዮስ ካልኣይ ሞይቲ ብሃጻይ ኣናቶሊዮስ እተተከኣላ ብ450 ድ.ል.ክ እዩ።

ብድሕርዚ ቀስ ብቐስ ሊዮ ጽልዋኡ እናሰፍሐ ከደ። ገለ ኣቡናትውን ንሊዮ ከም ኣመሓላፊ ድምጺ ጴጥሮስ ኪቆጽሩዎ ጀመሩ። ኣብዚ እዋን እዚ ኣብ ዚለዓል ዝነበረ ኤክለሽያስቲካዊ ናይ ስልጣን ውድድር ኣብ መንጎ ቁንስጥንጥንያን እስክንድርያን ድማ ዓብዪ ተራ ተጸውተ።

ከምቲ ዝበልናዮ፡ ተራ ሊዮ ዝያዳ ካብ ዚፍለጠሉ እቲ ኣብ ዘመነ ወረራ ኣቲላ ዝገበሮ ርክብ ምስዚ ሃናዊ ንጉስ እዩ። ኣብ ሮሜ፡ ሊዮ ከም በዓል ስልጣን ካብ ዚቐጽር ቀንዩ እዩ። ብ452 ድ.ል.ክ ኣቲላ ንሮሜ ምስ ወረራ፡ ኬዕንዋ ድማ ምስፈራርሃ፡ ሊዮ እዩ ምስ ካልኣት ክልተ ሰበስልጣን ኮይኑ ተራኺቡዎ። ንኣቲላ ድማ ንሮሜ ሓዲጉ ኪምለስ ኣእመኖ። ተመራመርቲ ኣብዚ ኣብ ክልተ ይምቀሉ። ገሊእም ኣብ ተዘክሮ ኣክዊንቲን ብዝተባህለ ጸሓፊ ብምምርኳስ ኣቲላ ብዕቤት ሊዮ ተመሲጡ ግርማ ጴጥሮስን ጳውሎስን ርእዩ ብምፍርህ እዩ ንሮሜ ሓዲጉዎ ዚብሉ ኣለዉ። ካልኣት ድማ ኣብ ጸሓፊ ጆርጃነስ ምርኮስ

ብምግባር፡ ሊዮ ማእለያ ዘይብሉ ኣዋርቕ ሒዙ ብምኻዱ፡ እሞ ድማ ሰራዊት ኣቲላ ድሮ ካብ መጠን ንላዕሊ ኣብ ሰፊሕ ቦታ ተዘርጊሖም ብምንባሮም ተዓጸጸፊ (ፕራግማቲካዊ) ረብሓኡ ስለዝገምገመ እዩ ኣቲላ ንምሕጽንታ ሊዮ ተቐቢሉ። ድሮ ዓወቱ ኣመዝጊቡ እዩ፡ ምሕጽንታ ሊዮ ድማ ከብረት ወሲዱዎ ዚብሉ ኣለዉ።

እቲ ብ452 ድ.ል.ክ ንሮሜ ካብ ኣቲላ ዘድሓና ሊዮ፡ ብ455 ድ.ል.ክ ካብ ኢድ ቫንዳላውያን ኬድሕና ኣይከኣለን። ሮሜ ኣብ ኢድ ቫንዳላውያን ፍጹም ዕንወት ወረዳ። ሰባ ንቕትለትን ሓውን ተመጠዉ፡ ኣዳራሻታን ህንጻታታን ዓነወ። እታ ዘይትኸማህ ሮሜ ዓነወት። ጳጳስ ሊዮ ነዚ ኹሉ ምስረኣዩ ብ10 ሕዳር 461 ድ.ል.ክ ሞተ። ሊዮ ኣብ ዓለም ካብ ዝሓደጎ ነገራት እቲ ዝዓበየ ኣቡን ሮሜ ኣብ ልዕሊ ካልኣት ናይ ልዕልና ስልጣን ከምዚህልዎ ምግባር፡ ነቲ “ልዕልና ጴጥሮስ” ተባሂሉ ዚፍለጥ እምንቶ ምትእትታዉ እዩ። ንዕኡ ማሕበር ክርስቶስ ኣብቲ ኣብ ማቴዎን 16:16-19 ንጴጥሮስ ዝተዋህበ ተስፋ እተመሰረተት እያ፡ እዚ ከውሒ ድማ ጴጥሮስ እዩ። ብዛዕባ ጴጥሮስ ዝተባህለ ድማ ናብ ተካእቲ ዚሓልፍ እዩ፡ እሞ ጴጥሮስ ከም ኣቡን ሮሜ፡ ስልጣኑ ናብ በብጊዜኡ ንኣቡን ሮሜ ዚትክሉ ኣቡናት እዩ ዚሓልፍ። እዚ ነበረ እምንቶ ሊዮ። ሊዮ ካልእ ዝገበሮ ጽሑፋዊ ኣበርክቶ ኤክለሽያስቲካዊ ደብዳቤታቱን ስብከታቱን እዩ። ኣብ ቤተክርስቲያን ካቶሊክ ጳጳስ ሊዮ ቅዱስ ሊዮ እናተባህለ ይፍለጥ።

ኣቲላ - “ጨግራፍ ሮሜ” (435-453)

ሮሜ ኣብ ዘመን ጳጳስ ሊዮ ዜፍርህ መጥቃዕቲ እዩ ካብ ሸነኽ ምብራቕ ወረዱዋ። ብዘመን ሃጻይ ቴዮዶሶዮስ፡ ጌንሰሪክ ዝመርሖም ቫንዳላውያን ብ440 ድ.ል.ክ ንመላእ ምዕራባዊ ግዝኣት ሮሜ ኣብ ኣፍሪቃ ከምዝተቐጸጸሩ ርኢና ኣሎና። ብዘይካዚውን ናይ ሳሳኒድ ዝተባህለ መንግስቲ ንጉስ ሃጻይ ያዝደገርድ ንኣርመንያ ብ441 ድ.ል.ክ ተቐጸጸረ እሞ ሓይሊ ሮሜ ብኸልተ ወገን ተወጠረ። እዚ ንኣቲላ እቲ ሃናዊ ወራሪ ምስ ሓዉ ብሌዳ ነጻ መድረሽ ከፈተሉ እሞ ብኢሊርያ ዝተባህለ ሃገር ጀሚሩ ናብ ምድረ ባልካን መጥቓዕቲ ሰንዘረ። ሒደት ዘይኮና ኣብ ቅድሚኡም ዝጸንሓም ከተማታት ኣብ ኢዶም ወደቓ። ማርጉስ፡ ቪሚናሲየም፡ ሲንጊዱኑም (ዘመናዊት ቤልግራድ) ተማረኹ። ሃጻይ ቴዮዶሶዮስ ዋላ ካብ ሲቺልያ መጥቃዕቲ ኪፍኖ እንተኣዘዘ፡ ኣብ ቅድሚ እቲ ሃናዊ ወራሪ ግን ከንቱ ኾነ።

ኣቲላ ብዘይካዚ ብ443 ድ.ል.ክ ራቲያራ ዝተባህለ ወተሃደራዊ መዓስከር ሮሜ ተቐጸጸረ። ንከተማታት ናይሰቡ፡ ሰርዲካ (ዘመናዊት ሶፍያ)፡ ፊሊጶጶሊስ (ፐሎዶቭ)፡ ከምኡውን ኣርካዲጶሊስ ሓዘን። ንወተሃደራት ሮሜ ክሳብ ቁንስጥንጥንያ ምስሰዓረ ኣብ ኣፍደገ እታ ከተማ ተዓግተ። ሮሜ እዚ ኹሉ

ሰዕረት ምስወረዳ፡ ብዘይ ናይ ምክልኻል ዓቕሚ ብምትራፋ፡ ምስ ኣቲላ ኣዝዩ ከቢድ ዋጋ ዝሓተታ ሰላም ክትገብር ተገደደት። ካሕሳ ኩናት 2000 ኪሎ ወርቂ፡ በብዓመቱ ድማ 700 ኪሎ ወርቂ ክትከፍል ተሰማምዑት። ድሕሪ ገለ እዋን ኣቲላ ንሓዉ ብሌዳ ብሓደጋ ከምዚ ቕተል ምግባሩ እዋ በይኑ ገዛኢ ናይ ሃናውያን ከምዝኾነ ይንገር።

ኣቲላ ድሕርዚ ብ447 ድ.ል.ክ መሊሱ ንምብራቓዊ ግዝኣት መንግስቲ ሮሜ ወረረ። ኣብዚ እዋን እዚ ኣብ ኢቱስ ዝተባህለ ቦታ ምስ ጎታዊ ሓለቓ ሰራዊት ሮሜ ውግእ ገጠመ እዋ ከቢድ ዋጋ ከፊሉ ተዓወተ። ድሕርዚ ግና ንኣቲላ ዓጋቲ ተሳእኖ እዋ ምድረ ባልካን ክሳብ ተርሞፕሌይ ዝተባህለ ግዝኣት ተቐጽጸረ። ክሳብ እዚ እዋን ቁንስጥንጥንያ ጥራይ ኣብ ኢዱ ከይኣተወት ተረፈት። ካሊኒኩስ ዝተባህለ ጸሓፊ ከምዚ ዘንትዎ፡ ሃናውያን ልዕሊ ሚእቲ ከተማታት ተቐጽጸሩ፡ ኣብ ቅድሚኦም ንዝጸንሑም ኣብያተ ክርስትያን ኮነ ገዳማት ድማ ኣፅነዉ። ፈለበቲ ኮነ ደናግል ብስሕለት ሴፍ ወቕዑ፡ ዓብዪ ጥፍኣት ድማ ገበሩ። ኣቲላ ኣብ ታሪኽ፡ “ጨግራፍ ሮሜ” ተባሂሉ እዩ ዚፍለጥ።

ብ450 ድ.ል.ክ ኣዲንቲ ኣቲላ ናብ ቪዚጎታውያን ቀንዐ። ነታ ምዕራብ ካብ ሮሜ እትርከብ መንግስቲ ታሉስ ሰዒሩ ኪወጽእ ድማ ምስ መንግስቲ ሮሜ ምሕዝነት ገበረ። ሃጸይ ቫለንቲንያን ሳልሳይ ገዛኢ ናይ ሮሜ እኳ እንተነበረ፡ ሓቀኛ ገዛእስ እቲ ንጎታውያን ሰዒሩ ስሙ ዘጸውዐ ፍላቪዩስ ኣዩቲዩስ እዩ ዝነበረ። ሓፍቲ ቫለንቲንያን ኣነርያ፡ ካብ ግዱድ ሕጻ ምስ ሮማዊ በዓል ስልጣን ንኹተምልጥ ኢላ ኣብዚ እዋን ናብ ኣቲላ ምሕጽንታ ምስናይ ቀለበት ለኣኸት። ኣቲላ ነዚ ከም ምሕታት ንመርዓ ቆጸሮ እዋ፡ ኣንጻር ድሌት ሓዋ ነዚ ነገር እዚ ኣጎሃሃሮ።

ኣቲላ፡ ድሕሪ ሞት ሓደ ፍራንካዊ መራሒ ሮሜ፡ ኣብ ናይ ሮሜ ነገር ኢዱ ጣልቃ ኣእተወ። ነዚ ምኽንያት ብምግባር ድማ ግዙኣቱ ኣስትሮጎታውያን፡ ቡርጉንዳውያን ከምኡውን ካልኣት ኣኻኺቡ ናብ ምዕራብ ገጹ ገስገሰ። ክሳብ ቤልጂክ ኸኣ በጽሖ። መንግስቱ መሊሱ ከደልድል እዋ ንጎውል ሰጊሩ ክሳብ ኣትላንቲካዊ ውቅያኖስ ኪበጽሕ ሃቀነ። ኣቲላ ብዙሓት ኣብያተ ክርስትያን እናፅነዉ፡ ብዙሓት ኣገልገልቲ እናቐተለ ገስገሰ። ድሕርዚ ምስ ኣዩቲዩስ ውግእ ገጠመ። ምስ ኣዩቲዩስ ግና ፍራንካውያን፡ ቡርጉንዳውያን ከምኡውን ከልታውያን ነበሩ። ምስናይዚውን ግስጋስ ኣቲላ ናብ ምዕራብ ዝረኣዩ ቪዚጎታውያን ምስ ኣዩቲዩስ ሓበሩ። ኣብቲ ኣብ ካታላንም ዝተገብረ ውግእ ድማ ኣቲላ ከምዝተሳዕረ ይንገር። እንተኾነ ንጉስ ቲዮዶሪክ ቀዳማይ ናይ ቪዚጎታውያን ኣብኡ ተቐትለ። ግስጋስ ናይ ኣቲላ ግና በዚ ተገትኦ።

ብ452 ድ.ል.ክ ኣቲላ ብሰበብ ናይ ኣነርያ ጠለቡ ንሮሜ ኪወግእ ተላዕለ። ንኢጣልያ ድማ እግረ መገዱ እናፅነዉ ኸደ። ማእለያ ዘይብለን ከተማታት ኣብረሰ፡ ንኹተማ ኣክዊለያ ድማ ፈጸሙ ብሓዊ ኣንደዳ። ኣዩቲዩስ ኣብዚ እዋን

እዚ ኪገጥሞ ኣይከኣለን፡ መወዳእትኡ ግን ኣቲላ ኣብ ፊለግ “ፖ” ተዓግተ። ድሕርዚ፡ ቫለንቲንያን እዩ ንጳጳስ ሊዮ ምስናይ ክልተ ሰበሰልጣን (ኣቪዮኑስ ከምኡውን ትሪገቱስ) ናብ ኣቲላ ልኢኹዎም። ኣቲላ ድማ ንሮሜ ሓዲጉዋ ተመልሰ።

ኣቲላ ዝቐጸለ ዕላምኡ ንቁንስጥንጥንያ ምጥቃዕ እዩ ነይሩ። እቲ ምኽንያት ድማ እታ መንግስቲ ብመሪሕነት ማርሲያን ንኣቲላ ግብሪ ምሃብ ምሕዳጋ እዩ። እዚ ካብ 450 ድ.ል.ክ እኳ እንተጀመረ፡ ኣቲላ ኣብ ምዕራብ ተጸሚዱ ብምንባሩ ክሳብ 453 ድ.ል.ክ ጸንሖ። እንተኾነ ኣቲላ መደቡ ከይተፈጸመ ከሎ በታ ዓመት ኣብ ምዝንጋዕ ከሎ ውሽጣዊ መድመይቲ ደምዩ ሞተ። ድሕሪ ሞት ኣቲላ፡ መንግስቱ ኣብ ኢድ ደቁ እያ ኣትያ። እንተኾነ ብዛዕባ ብጽሒታቶም ስለዝተኸፋፈሉ መንግስቶም ኹትቀውም ኣይከኣለትን። ብፍላይ ድማ ነዚ ዝተገዘበ ሓለቓ ሰራዊት ኣቲላ ብዝነበረ ኣርዳሪክ ዚምርሖ ገፒዳውያን ከምኡውን ኣስትሮጎታውያን ንመንግስቲ ሃናውያን ብውግእ ሰዓርዋ። እታ መንግስቲ ተዳኺማ ድማ ኣብ ታሪኽ ጠፊኦ ተረፈት። ኣብ ዘመናዊ ታሪኽ፡ ወለዶ ኣቲላ ኣበይ ከምዘለዉ ዚፍለጥ ኣይኮነን። ገለገለ ተመራመርቲ ግና ካናውያን ዚበሃሉ ደቂ ቡልጋርያ ወለዶ ኣቲላ ምኢኖም ይግምቱ።

መደምደምታ ምዕራፍ

ምዕራባዊት ቤተክርስቲያን ካብቲ ድሕረ ኬልቄዶናዊ ዘመን ጀሚሩ ኣብ ምድሪ ኣውሮጳ ብፍላይ ድማ ኣብ ህይወት ናይቲ ዘመን መንግስቲ ሃገይነት ሮሜ ዓብዪ ጽልዋ ነበራ። ኣብዚ ዘመናት እዚ እቲ ናይ ኣጎስጢኖስ ምህሮ ብዛዕባ “ከተማ ኣምላኽ” ክንዲ ኣብ መንፈሳዊ ትርጓሜኡ ናብ ዓለማዊ መንግስቲ ሰለዘድሃበ፡ ንቤተክርስቲያን ናብ “ናይ ጸልማት ዘመን” ተባሂሉ ዚፍለጥ መድረኽ ታሪኽ ኣእተዋ። ኣያሎ ካብ ትሕዝቶ ናይዚ ዘመን ዝተፈላለዩ ሓይልታት ገሊኦም ልዕልናኦም፡ ገሊኦም ድማ ሀላዊኦም ንምርግጋጽ ዝተቐለሱዎ እዩ ዜርእየና።

ብኻልእ ሸነኽ፡ እዚ እዋን እዚ ማእከላይ ዘመን ዚበሃል ታሪኽ ናይ ዓለምና ዝፈለመሉ እዋን እዩ። ናይቲ ዘመን ስርዓተ ኣምልኽ ቤተክርስቲያን ነቲ ዝሰፍሖ ህዝቢ ኣፍልጦ ካብ ዘይምህላዉ ዝተላዕለ፡ ብመራሕቲ ቤተክርስቲያን ኣያሎ ግህሰታት ተራእዩዎ። ኣብዚ ዘመን እዚ እዩ፡ ብዙሕ ካብቲ ጋሻ ትምህርታት ናይ ካቶሊካዊት ቤተክርስቲያን ዝተኣታተወ። ከም እኒ መጽንሒ ቦታ ዝሞቱ ነፍሳት (ፑርጋቶሪ)፡ ብሕታዊ ንስሓ ናብ ቀሺ፡ እምንቶ ሃዋርያዊ ቅጽላ፡ ዝተጋነኑ ኣምልኽ ናይ ማርያም ወዘተ ናይዚ እዋን እዚ ተርእዮ እዩ።

ዝዓበዩ ክስተት ናይዚ ዘመን እዚ ግና እቲ ሮሜ ካብ ዝተፈላለዩ ባርባራውያን ህዝብታት ዝወረዳ መጥቃዕታት እዩ። ኣብዚ እዋን እዚ እዩ ኣላሪክ እቲ ጎታዊ ሓለቓ ጭፍራ ብ410 ድ.ል.ክ ንሮሜ ዝወረራ። ኣብዚ እዋን እዚ ሮሜ ኣብ ኢድ ጀርመናውያን ዓሊታት ጎት ወዲቓ። ብድሕርዚውን ነዊሕ ከይጸንሐት፡ ሮሜ ብሃናዊ መራሕ ጭፍራ ዝነበረ ኣቲላ ተወረረት። ከተማታት ናይታ መንግስቲ ዓብዪ ዕንወት ወረደን። እንተኾነ ዲፕሎማሲያዊ ክእለት ጳጳስ ሊዮ ቀዳማይ ንሮሜ ካብ ፍጹም ዕንወት ኣድሓና። ግናኽ እቲ ናይ ቀደም ግርማኣ ኮነ ወተሃደራዊ ልዕልናኣ ኪምለስ ኣይከኣለን።

ኣብዚ እዋን ህይወት ናይ መንግስቲ ሮሜ ምስ ጎታውያንን ጀርመናውያንን ፍራንካውያንን ዓሊታት ብምትሕብባር ናብ ኣድሻ መድረኽ ተሰጋገረ። ዘመነ ስልጣን ግራኹሮሜ ኣብቂዑ ብሮማዊ-ጀርመናዊ ስልጣን ተተኪኡ። ግናኽ መሰረቱስ ኣይሓደገን። ኣብዚ እዋን እዚ ዓብዪ ተራ ዝነበሮም ሊዮ፡ ጎርጎርዮስን ካልኦትን ጳጳሳት ካቶሊካዊት ቤተክርስቲያን እዮም። ንሱን ድሕሪኡ ዝሰዓቡ ጳጳሳትን ምስ ሃገያት መንግስቲ ሮሜ ናይ ስልጣን ልዕልና ንምርግጋጽ ኣያሎ ቃልስታት እዮም ኣካይዶም። ግናኽ በቲ ሓደ ሸነኽሲ፡ ብፍላይ እኳ ሊዮን ድሒሩ ድማ ኣብ ምዕራፍ ሽዱሽተ እንርእዮ ጎርጎርዮስ ሒደት ዘይኮነ ሚስዮናዊ ዓወታት ከመዝግቡ ክኢሎም እዮም። ምድርታት ኣየርላንድ፡ ኢንግላንድ ከምኡውን ሰሜናዊ ግዝኣታት ኣውሮጳ ኣብዚ ዘመናት እዩ ክርስትና ንመጀመርያ ጊዜ ኪበጽሖ ዝኸኣለ።

ኣብ መወዳእታ፡ ክርስትና ኣብዚ ዘመን እዚ ኣያሎ ካብ እምንቶታቱ ዝማዕበለሉ

ጥራይ ዘይኮነ፡ ደልዲሉ ደው ኢሉስ ናብ ሚስዮናዊ ተልእኾታት ርሑቕ ከባቢታት ድማ ዝተበገሰሉ እዋን እዩ። ብመሰረቱ፡ እቲ ዚገጥሞ ዝነበረ ፖለቲካዊ ሕልኻላኻት ከምቲ ዚግባእ ንኺዘርጋሕ ጽሬቱ ድማ ኪሕሉ ኣየኸኣሎን። ምስ ዓበይቲ መናፍቓዊ ክስተታት ከምኡውን ልዕልናዊ ምትእትታው ስልጣናት ገጠሙ ኣብቲ ደረጃ ምብጽሖ ግና ተራ ናይቶም ኣቦታት ቤተክርስቲያን ቀለል ከምዘይነበረ እዩ ዜርእየና። ኣብ ዚቕጽል ምዕራፋት፡ ክርስትና ከመይ ኢሉ ናብ ምድሪ ኣፍሪቃ ከምዝኣተወ ከምኡውን ከመይ ኢሉ ናብቲ ናይ ጸልማት ዘመን ዚበሃል መድረኽ ከምዝሓለፈ ኣጸቢቕና ክንርእ ኢና።

መወከሲ ጽሑፋት

1. Baker, Robert A., *A Summary of Christian History*, Broadman Press, Nashville, Tennessee, 1959.
2. Hill, Jonathan, *Zondervan Handbook to The History of Christianity* Lion Publishing Plc. Oxford, 2006.
3. *International Standard Bible Encyclopaedia*, Electronic Database, 1996, 2003, 2006 by Biblesoft, Inc. All rights reserved.
4. Irvin, Dale T. & Sunquist, Scott W. *History of the World Christian Movement*, Volume 1: Earliest Christianity to 1453, 2001, Mary Knoll, New York, Orbis Books.
5. Lane, Tony, *The Lion Concise Book of Christian Thought*, England, 1984, Lion Publishing PLC.
6. Pennell, Robert F. *Ancient Rome from the Earliest Times Down to 476 A.D.: A History of Rome*, Riverside, California, July. 1890.
7. Schaff, Philip, *History of the Christian Church*, (Oak Harbor, WA: Logos Research Systems, Inc.) 1997.
8. Shelley, Bruce L. *Church History in Plain Language*, Word Publishing, Inc., Dallas, 1982.

ምዕራፍ ሐመሽተ

ቤተክርስቲያን ድሕረ ኬልቄዶን-፲

ቤተክርስቲያን ምብራቻዊ ኦርቶዶክስ

451-1000 ዓ.ም.